

ISSN 2520-2553

АННАЛИ ЮРИДИЧНОЇ ІСТОРІЇ

Том 1. Номер 3-4, серпень-грудень 2017

ВИПУСК

«ІСТОРИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ПРАВА»

АННАЛИ ЮРИДИЧНОЇ ІСТОРІЇ – український періодичний науковий журнал, присвячений проблематиці всесвітньої та вітчизняної історії права. Видається щоквартально у формі тематичних випусків.

Засновники журналу: Міжнародний центр громадянської політології при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівський медієвістичний клуб при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

*Журнал індексується в наукометричних базах даних:
Slavic Humanities Index (Canada) та Google Scholar*

Головний редактор – В. М. МЕЛЬНИК

Редакційна колегія:

М. Р. Арпентьева (Калуга, РФ); О. А. Бакалець (Бар, Україна); О. О. Белов (Вінниця, Україна); А. Г. Бульвінський (Київ, Україна); О. В. Вербова (Гродно, Республіка Білорусь); Т. І. Довнар (Мінськ, Республіка Білорусь); О. Б. Келлер (Тюбінген, ФРН); Ф. М. Кирилюк (Київ, Україна); В. Б. Кіорсак (Львів, Україна); Н. М. Ковалко (Київ, Україна); А. І. Кудайбергенова (Алмати, Республіка Казахстан); А. В. Лебідь (Москва, РФ); І. М. Ліхтей (Ужгород, Україна); М. Луптак (Прага, Чеська Республіка); Ф. М. Медвідь (Київ, Україна); К. В. Мезенцев (Київ, Україна); В. П. Петрушенко (Вінниця, Україна); Я. Г. Рієр (Могильов, Республіка Білорусь); В. В. Сажина (Мінськ, Республіка Білорусь); О. В. Серєда (Харків, Україна); О. К. Скаленко (Київ, Україна); С. О. Шаляпін (Архангельськ, РФ)

Кожен випуск журналу розміщується у відкритому доступі на сайті Львівського медієвістичного клубу: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>.

Журнал публікує наукові статті оглядового і проблемного характеру. До друку приймаються статті, що розкривають актуальні питання історії права, історичної та політичної географії права, історії юридичної філософії, історії політичної і правової думки. Опубліковані статті відображають авторську позицію. Позицію редакції висвітлює вступне слово головного редактора або члена редакційної колегії. Журнал особливо вітає на своїх сторінках дискусійні матеріали і приділяє велику увагу наповненню розділу рецензій.

Журнал є учасником проекту «Бібліометрика української науки»

© Авторські права захищено, 2017

ISSN 2520-2553

АННАЛЫ
ЮРИДИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

Том 1. Номер 3-4, август-декабрь 2017

ВЫПУСК

«ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ ПРАВА»

АННАЛЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ – украинский периодический научный журнал, посвященный проблемам всемирной и отечественной истории права. Издается ежеквартально в формате тематических выпусков.

Учредители журнала: Международный центр гражданской политологии при Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко, Львовский медиевистический клуб при Львовском национальном университете имени Ивана Франко.

*Журнал индексируется в наукометрических базах данных:
Slavic Humanities Index (Canada) и Google Scholar*

Главный редактор – В. М. МЕЛЬНИК

Редакционная коллегия:

М. Р. Арпентьева (Калуга, РФ); А. А. Бакалец (Бар, Украина); А. А. Белов (Винница, Украина); А. Г. Бульвинский (Киев, Украина); О. В. Вербова (Гродно, Республика Беларусь); Т. И. Довнар (Минск, Республика Беларусь); О. Б. Келлер (Тюбинген, ФРГ); Ф. М. Кирилюк (Киев, Украина); В. Б. Киорсак (Львов, Украина); Н. Н. Ковалко (Киев, Украина); А. И. Кудайбергенова (Алматы, Республика Казахстан); А. В. Лебедь (Москва, РФ); И. М. Лихтей (Ужгород, Украина); М. Луптак (Прага, Чешская Республика); Ф. М. Медведь (Киев, Украина); К. В. Мезенцев (Киев, Украина); В. Ф. Петрушенко (Винница, Украина); Я. Г. Риер (Могилев, Республика Беларусь); В. В. Сажина (Минск, Республика Беларусь); О. В. Середа (Харьков, Украина); О. К. Скаленко (Киев, Украина); С. О. Шаляпин (Архангельск, РФ)

Каждый выпуск журнала размещается в режиме открытого доступа на сайте Львовского медиевистического клуба: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>.

Журнал публикует научные статьи обзорного и проблемного характера. К печати принимаются статьи, которые раскрывают актуальные вопросы истории права, исторической и политической географии права, истории юридической философии, истории политической и правовой мысли. Опубликованные статьи отображают позицию автора. Позицию редакции освещает вступительное слово главного редактора либо члена редакционной коллегии. Журнал особенно приветствует на своих страницах дискуссионные материалы и уделяет большое внимание наполнению отдела рецензий.

Журнал является участником проекта «Библиометрика украинской науки»

ISSN 2520-2553

THE ANNALS OF LEGAL HISTORY

Volume 1. No 3-4, August-December 2017

ISSUE «THE HISTORY OF LEGAL THEORY»

THE ANNALS OF LEGAL HISTORY – Ukrainian periodic scientific journal devoted to the problems of world and national history of law. Published quarterly in the format of the thematic issues.

Founders of the Journal: The International Centre for Civil Political Science of the Kyiv National University named after Taras Schevchenko, Lviv Medieval Club (at Lviv National University named after Ivan Franko).

*The scientific journal is indexed in databases:
Slavic Humanities Index (Canada) & Google Scholar*

EDITOR-IN-CHIEF – VIKTOR M. MELNYK (Kyiv, Ukraine)

Editorial board: **Mariiam R. Arpentieva** (Kaluga, Russia); **Oleksiy A. Bakalets** (Bar, Ukraine); **Oleksandr O. Belov** (Vinnitsya, Ukraine); **Andriy G. Bulvinskyj** (Kyiv, Ukraine); **Olga V. Verbova** (Grodno, Belarus); **Taisiia I. Dovnar** (Minsk, Belarus); **Olga B. Keller** (Tubingen, Germany); **Fedir M. Kyryliuk** (Kyiv, Ukraine); **Vladyslav B. Kiorsak** (Lviv, Ukraine); **Natalia M. Kovalko** (Kyiv, Ukraine); **Ajzhamal I. Kudaibergenova** (Almaty, Kazakhstan); **Anna V. Lebid** (Moscow, Russia); **Igor M. Lihtey** (Uzhgorod, Ukraine); **Milan Luptak** (Praga, Czech Republic); **Fedir M. Medvid** (Kyiv, Ukraine); **Konstantyn V. Mezentsev** (Kyiv, Ukraine); **Viktor P. Petrushenko** (Vinnitsya, Ukraine); **Yakov G. Rier** (Mogilev, Belarus); **Varvara V. Sazhina** (Minsk, Belarus); **Olga V. Sereda** (Kharkiv, Ukraine); **Oleksiy K. Skalenko** (Kyiv, Ukraine); **Sergey O. Shalyapin** (Arkhangelsk, Russia)

Web-site of the Journal: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>.

The journal publishes research papers and reviews on the history of law problematic. Journal accept for publication articles which disclose topical issues of the history of law, history of legal philosophy, history of political and legal thought. Published articles reflect the author's position.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Мельник В. М. (Київ, Україна). Декілька слів про черговий випуск 10

ЛЕКЦІЇ

Лойко О. І. (Мінськ, Республіка Білорусь). Еволюція національних практик колективних відносин у просторі національної економіки: методологічні тези історичної школи 12

Мельник В. М. (Київ, Україна). Північна Африка між вандалами та візантійцями: перша війна за історичне право держави на територію 15

Терлюк І. Я. (Львів, Україна). Встановлення та характер радянської державності в Україні 24

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Арпентьєва М. Р. (Калуга, Російська Федерація). Право та мораль у контексті боротьби за владу (стаття друга) 37

Скаленко О. К. (Київ, Україна). Глобальносистемні основи, чинники та механізми сучасного соціально-економічного поступу 46

Анциферова Е. Ю. (Мінськ, Республіка Білорусь). Принципи добросовісності, розумності та справедливості у римському приватному праві 61

Буланий М. Ю. (Дніпро, Україна). Право кадука та його використання на українських землях у XVI столітті 68

Васильченко Н. В. (Бердянськ, Україна). Особливості порядку набуття права приватної земельної власності на Слобожанщині (XVII-XVIII ст.) 73

Мізіна Т. О. (Бердянськ, Україна). Деградація відносин власності в УРСР у період Великої Вітчизняної Війни (1941-1945 рр.) на прикладі історії міста Бердянськ 77

РЕЦЕНЗІЇ ТА ХРОНІКА

Бакалець О. А. (Бар, Україна). I Міжнародна науково-практична краєзнавчо-богословська конференція «Духовні скарбниці Поділля», приурочена 260-річчю Свято-Успенського кафедрального собору міста Бар 82

КОРОТКІ АНОТАЦІЇ 86

СОДЕРЖАНИЕ

ОТ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

- Мельник В. М. (Киев, Украина).* Несколько слов об очередном выпуске 10

ЛЕКЦИИ

- Лойко О. И. (Минск, Республика Беларусь).* Эволюция правовых практик коллективных отношений в пространстве национальной экономики: методологические тезисы исторической школы 12

- Мельник В. М. (Киев, Украина).* Северная Африка между вандалами и византийцами: первая война за историческое право государства на территорию 15

- Терлюк И. Я. (Львов, Украина).* Установление и характер советской государственности в Украине 24

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

- Арпентьева М. Р. (Калуга, Российская Федерация).* Право и нравственность в контексте борьбы за власть (статья вторая) 37

- Скаленко А. К. (Киев, Украина).* Глобальносистемные основы, факторы и механизмы современного социально-экономического роста 46

- Анциферова Э. Ю. (Минск, Республика Беларусь).* Принципы добросовестности, разумности и справедливости в римском частном праве 61

- Буланый Н. Ю. (Днепр, Украина).* Право кадука и его использование на украинских землях в XVI веке 68

- Васильченко Н. В. (Бердянск, Украина).* Особенности порядка приобретения права частной земельной собственности на Слобожанщине (XVII-XVIII века) 73

- Мизина Т. А. (Бердянск, Украина).* Деградация отношений собственности в УССР в период Великой Отечественной Войны (1941-1945 гг.) на примере истории города Бердянск 77

РЕЦЕНЗИИ И ХРОНИКА

- Бакалец А. А. (Бар, Украина).* Первая Международная научно-практическая краеведческая богословская конференция «Духовные сокровищницы Подолья» 82

- КРАТКИЕ АННОТАЦИИ 86

CONTENT

<i>Viktor M. Nelnyk (Kyiv, Ukraine). A Few Words about Issue</i>	10
--	-----------

LECTURES

<i>Aleksandr I. Loiko (Minsk, Republic of Belarus). Evolution of Legal Practices of Collective Relations in the Space of National Economy: the Methodological Thesis of the Historical School</i>	12
---	-----------

<i>Viktor M. Melnyk (Kyiv, Ukraine). North Africa between Vandals and Byzantines: The First War for the Historical Right of the State</i>	15
---	-----------

<i>Ivan Ya. Terlyuk (Lviv, Ukraine). The Formation and Character of Soviet State in Ukraine</i>	24
---	-----------

ARTICLES

<i>Mariam R. Arpentieva (Kaluga, Russian Federation). Law and Morality in the Context of the Struggle for Power (second article)</i>	37
--	-----------

<i>Oleksiy K. Skalenko (Kyiv, Ukraine). Global-Systemic Foundations, Factors and Mechanisms of Modern Social and Economic Progress</i>	46
--	-----------

<i>Edita Yu. Anziferova (Minsk, Republic of Belarus). Principles of Good Faith, Reasonableness and Justice in Roman Private Law</i>	61
---	-----------

<i>Mykola Yu. Bulanyi (Dnipro, Ukraine). Kaduk Right in Ukraine in XVI century</i>	68
--	-----------

<i>Nataliia V. Vasylychenko (Berdyansk, Ukraine). Features of the Procedure for Obtaining the Right of Private Property in the Slobozhans'ky region (XVII-XVIII century)</i>	73
--	-----------

<i>Talisa O. Mizina (Berdyansk, Ukraine). Degradation of Property Relations in the Ukrainian Soviet Republic during the Great Patriotic War (on the Case of the History of Berdyansk)</i>	77
---	-----------

REVIEWS AND CHRONICLES

<i>Oleksiy A. Bakalets (Bar, Ukraine). The First International Scientific and Theological Conference «Spiritual Treasures of Podillia»</i>	82
--	-----------

ABSTRACTS	86
------------------	-----------

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ОЧЕРЕДНОМ ВЫПУСКЕ

Предложенный читателю выпуск «Анналов» посвящен историческим проблемам теории права. Не секрет, что современная теория права давно стала определенной «ширмой» для тех юристов, которые не сильны в своей практической деятельности. Пишутся и защищаются диссертации, проходят конференции, издаются сборники и монографии. Но пользы от этого как не было, так и нет. Изобретенные «концепции» и резонерские «труды» оседают в стенах высших учебных заведений, пагубно влияя на неискушенную студенческую и аспирантскую публику. Конечно же, нельзя перекладывать всю ответственность на представителей теоретического направления юриспруденции. Свою долю вины должны, в равной степени, осознавать юристы-практики. Ведь любая «будничная» деятельность, связанная с защитой прав и свобод личности, обеспечением законности и конституционности, реализацией различных функций государства и органов муниципальной власти, сопряжена с фундаментальными вопросами человеческой жизни. Юриспруденция, даже в самых казалось бы «банальных» проявлениях, затрагивает коренные философские вопросы нашего бытия. В фокусе практической деятельности юриста всегда находятся человеческие взаимоотношения, мысли, чувства, эмоции, мотивы. Следовательно, правоведение не может полноценно развиваться, находясь в изоляции от человека и общественных процессов. Пропасть, которая сегодня вырастает между правовой практикой и университетской юридической теорией, делает право, как специальную и специфическую сферу регуляции общественных отношений, неэффективным набором абстракций. Право становится сухим методическим пособием, которое каждый желающий может легко переписать по своему вкусу.

Слепое копирование западных высказываний о «динамичности права» привело постсоветскую юридическую историю к парадоксальному состоянию. Теперь «динамика права» понимается как естественный процесс постоянного изменения законодательства. Соответственно, частые законодательные реформы, перманентный процесс пересмотра Основного Закона, оцениваются теоретиками права положительно. Мол, так принято в странах западной демократии, а значит и нам нужно стремиться к «сменяемости законов». Тотальная неконструктивность этого стремления давно отмечена ходом событий новейшей истории. Социальные катаклизмы, происходящие в ответ на перекраивание законодательства, больно бьют по каждому гражданину. Да и «динамичность права», на самом деле, изучается и пропагандируется у нас совершенно не так, как это принято в пресловутых «странах западной демократии». В связи с этим, важной отличительной схемой отечественной гуманитарной науки, следует считать последовательность: а) заимствование определенного термина из западных исследований; б) ложное его истолкование; в) тоталитарное принуждение окружающих к восприятию искривленной научной действительности. Это явление очень близко к так называемой «псевдонауке». Но оно намного хуже по своим

долгосрочным социальным результатам, поскольку демонтирует нерушимые устои юриспруденции как науки о точности, истине и справедливости.

Учитывая необходимость возврата к правильному пониманию «динамичности права», редакционной коллегией нашего журнала была проведена большая дискуссионная и методологическая работа. Не секрет, что за короткое время своего существования, научный журнал «Анналы юридической истории» успел создать первую постоянно действующую украинскую площадку для междисциплинарного диалога в области истории права. Понятно, что полноценное научное развитие истории права без генетического рассмотрения юридической теории, является утопией.

Создавая наш первый выпуск по историческим проблемам теории права, мы решили не копировать существующий многосложный западный опыт, а пойти собственным путем. В первую очередь, редакционная коллегия решила провести аналогии между «динамичностью права» и «историческими проблемами права». Ведь динамика юридических явлений, по существу, является их историей. Но история, как показывает опыт, необязательно построена по принципу революционной сменяемости окружающей действительности. Она постепенна. Исторический прогресс, в большей мере, обеспечивается плавными переходами – из одного функционального состояния в другое. Руководствуясь этой идеей, нам удалось собрать трехуровневый коллектив авторов, составленный из трех поколений (профессора, преподаватели, студенчество) и трех научных направлений (юридическая история, экономическая история, социальная психология). Насколько задумку удалось реализовать – пускай решает читатель. Только благодаря вдумчивой читательской рефлексии может быть достигнут желаемый результат.

С уважением
главный редактор научного журнала «Анналы юридической истории»
В. М. Мельник

**ЛЕКЦІЇ
ЛЕКЦИИ
LECTURES**

УДК 380.878

**ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВОВЫХ ПРАКТИК КОЛЛЕКТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В
ПРОСТРАНСТВЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ:
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕЗИСЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ**

А. И. ЛОЙКО (Минск, Республика Беларусь)*

Экономическая теория институциональной экономики была разработана Т. Вебленом в начале XX столетия¹. В ней делался акцент на институтах, которые функционируют в общественном и индивидуальном сознании населения, формируют привычки, мотивации, рутинные практики поведения, инстинкты. Правовая тематика Т. Вебленом практически не обсуждалась. Дж. Коммонс ввел ее в теорию институциональной экономики в форме теории трансакций. В изучении процессов коллективных отношений во внимание стало братья перемещение прав собственности на материальные блага. Соответственно, в данной статье будут рассмотрены особенности эволюции и сопряжения правовых практик коллективных отношений в пространстве национальной экономики с учетом ее интеграции в трансграничную среду и систему регионального разделения труда. В качестве примера взята национальная экономика Беларуси.

Правовые практики коллективных отношений в хозяйственной деятельности населения Беларуси формировались потребностями регулирования вопросов, касавшихся передачи прав собственности на предметы личного пользования, охоты, рыболовства. В условиях доминирования института соседской общины коллективного общежития и совместной обработки земельных участков, институт частной собственности на землю не был сформирован. В компетенцию обычного права входили вопросы, связанные с нанесением телесных и физических повреждений, силовым отчуждением предметов личного пользования, воровством, спорами². Практики правоприменения реализовывались копными судами. Институт веча решал спорные моменты коллективных отношений, касавшиеся интересов обороны и территориальной безопасности. В рамках вечевых структур рассматривались вопросы выработки отношения к транзитной экономике, представленной логистикой торговых путей. В рамках механизма приглашения

¹Веблен Т. Теория праздного класса. – М. 1989.

²Юхо И., Сокол С. История юридической науки Беларуси. – Минск, 2000. с. 5-7.

варяжских князей и дружин был выработан институт соглашений, регламентировавший обязанности/права князя и дружины по отношению к пригласившей общине. По пути из варяг в греки была сформирована инфраструктура военно-торговых поселений и обоснован их правовой статус. О подобных поселениях в пределах Беларуси не было оснований говорить, пока не было сделано археологическое открытие на северо-востоке страны. Торговые контакты имели выражение в правовых практиках международных договоров с Византией. После нашествия монголов на Княжества Восточной Европы и захвата Крыма, традиционные торговые пути на Восток были разрушены. Торговля, питавшая белорусскую экономику, сконцентрировалась в регионе Балтийского моря. Ей способствовала колонизация побережья немецкими переселенцами под эгидой крестовых походов. Товарные потоки из Беларуси направлялись по Западной Двине в сторону Риги. В пределах белорусских городов возникли торговые кварталы немецких купцов с сопутствующей инфраструктурой. В пределах общин доминировали нормы Магдебургского городского права. Их доминантная роль закреплялась в виде договоров с вече и княжескими властями Полоцка, Витебска и Смоленска. Именно это писаное право стало предметом изучения Карского. На основании анализа документов он сделал вывод о формировании основных фонетических и лексических особенностей белорусского языка в XII столетии. Наличие единого языкового пространства является одним из важных показателей единого пространства национальной экономики, формирования интегрированных правовых практик коллективных отношений.

В границах Великого Княжества Литовского, на территории Беларуси, имели место действенные практики народного права, княжеской власти, городского самоуправления. Разнообразие форм светского права дополнялось каноническим правом католической и православной христианских конфессий. Влияние Ганзы обусловило дальнейшее развитие института «привилеев». Белорусские города получили на основе Магдебургского права статус самоуправляемых территориальных образований с определенными возможностями хозяйственной деятельности³. В сельской местности действовали нормы «Русской правды». В условиях формирования, на земельно-хозяйственной основе, инфраструктуры частной собственности возникла потребность во вводе частнособственнического института в писаное право. Это было важно для владельцев крупных товарных хозяйств, представленных семьями магнатов, а также для малоземельных собственников в лице служилой шляхты⁴. В XIV-XVI столетиях этот вопрос приобрел большое значение. На основе философии естественного права, Л. Сапегой была реализована методология системного подхода в области права. Ее практическим выражением являлся Статут Великого Княжества Литовского в нескольких редакциях, где была

³Копыцкий З. Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. – Минск, 1975.

⁴Пичета В. И. История сельского хозяйства и землевладения в Беларуси. – Минск, 1927.

осуществлена конвергенция коллективных правовых отношений города и сельской местности. Особенно это было важно для частновладельческих городов, таких как Несвиж⁵. В результате в Беларуси стало важную роль играть позитивное право, которое обусловило доминирование в хозяйственной деятельности модели конституционной экономики. Впрочем, эта модель практически не оказала влияния на особенности статуса экономики в европейском разделении труда, в частности, в регионе Балтийского моря.

После распада Ганзы торговые операции в регионе Балтийского побережья контролировали купцы из Голландии. Их интересы в торговле с Речью Посполитой сосредоточились на перевалочных возможностях Данцига, куда доставлялось зерно и другие продукты аграрной и лесной деятельности⁶. Смещение торговых путей сильно сказалось на возможностях развития городов Беларуси. Еще одним фактором, сдерживавшим их рост, стали военные действия. Речь Посполитая оказалась неспособной обеспечить стабильность экономической деятельности на внутреннем рынке Беларуси. Как государство, она теряла жизненные ресурсы. Эта тенденция выразилась в разделах Речи Посполитой соседними государствами.

По итогам разделов Речи Посполитой национальная экономика Беларуси перешла под политический и административно-юридический контроль Российской империи. Начался длительный период адаптации хозяйственной деятельности к законодательству Российского государства. Он имел переходные формы, поскольку правовые нормы периода Великого Княжества Литовского не теряли правовой силы.

В системе координат российской экономики, национальная экономика Беларуси превратилась в основной источник трудовых ресурсов для «промышленного освоения» регионов Донбасса, Прибалтики, Польши. Промышленность была представлена небольшими предприятиями местного значения. Развитие белорусских городов ускорило строительство транзитных железных дорог, соединивших Петербург и Москву с Европой. Именно этот фактор обусловил возникновение новых городов, таких как Барановичи.

Таким образом, коллективные отношения в границах национальной экономики Беларуси до конца XIX столетия определялись институциональными механизмами конституциональной деятельности, что делало национальную экономику зависимой от политических факторов внутренней стабильности и факторов региональной логистики товарных потоков.

***Лойко Александр Иванович** – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философских учений Белорусского национального технического университета. E-mail: loiko@bntu.by.

⁵Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI-XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов). – Минск, 1975.

⁶Бродель Ф. Время мира. – М., 1992. с. 256

СЕВЕРНАЯ АФРИКА МЕЖДУ ВАНДАЛАМИ И ВИЗАНТИЙЦАМИ: ПЕРВАЯ ВОЙНА ЗА ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРАВО ГОСУДАРСТВА НА ТЕРРИТОРИЮ

В. М. МЕЛЬНИК (Киев, Украина)*

Юстиниан Великий (527-565) рассматривал унификацию законодательства как инструмент жесткой централизации и бюрократизации. Его политико-юридические взгляды поддерживал и наследник трона – император Юстин II (565-578). И для Юстиниана Великого, и для Юстина II определяющей территорией для реализации общей внешнеполитической концепции стало Западное Средиземноморье. Реактуализация древнеримского законодательства, «римские акценты» Юстиниана, во многом, были продиктованы важными итальянскими событиями. Византийская империя смотрела на Италию, как на территорию, принадлежащую ей на законных основаниях. Вот почему «реконкисту» времен Юстиниана Великого (533-555 гг.) следует считать началом реализации византийцами *исторического права государства на определенную территорию*. Реализация этого права с самого начала носила цивилизационный характер и была призвана восстановить политическую целостность Римского мира.

Западное Средиземноморье в те времена не воспринималось как нечто единое целое. Испокон веков итальянские, испанские, французские территории представляли собою очаг межэтнических контактов. Эти контакты то увеличивались, то уменьшались. Даже в эпоху Императорского Рима мы не можем говорить о преобладании моноэтнического латинского населения на итальянских или испанских землях. Важным цивилизационным достижением «римской идеи», которая аккумулировалась между царствованиями Константина Великого (306-337) и Феодосия Великого (379-395), являлось отсутствие ментальной разобщенности в отношениях между этносами и народностями бывшей единой Римской империи. Социально-психологическое ощущение общности и духовное единение посредством Веры Христовой (в её ортодоксальном варианте) создавали мощнейшие возможности для нового политического объединения (на древней греко-римской культурной основе). Юстиниан, хотя и способствовал интеллектуальному рождению новой греческой идентичности, нуждался в восстановлении территориального единства империи.

Историку права необходимо учитывать, что с момента взятия войсками Одоакра Равенны (4 сентября 476 года) до восшествия императора-кодификатора Юстиниана на престол (527 г.) прошло всего лишь полстолетия – 51 год. Что такое полвека в историческом сравнении? С точки зрения психоисторической, наилучшим примером для нас могут служить события новейшей истории. Ведь политический процесс в современной Европе (даже Евразии) продиктован

последствиями не столь отдаленной войны. Особенности социального развития в Российской Федерации, на Украине, в Белоруссии, Польше, Молдавии, странах Балтии представляются нам результатом послевоенного восстановления социально-экономического, демографического, промышленного потенциала. Социальная психология восточноевропейских народов несет бремя военных потерь до сих пор.

Простое хронологическое сравнение позволяет продемонстрировать актуальность психоисторического анализа – важной составляющей любой идейной (или идеологической) истории. Посредством микроисторического погружения в повседневное мышление и быт индивида (в данном случае гражданина Восточной Римской империи), мы получаем возможность проанализировать общие элементы социальной психологии – стереотипы. Ведь стереотипизация действия, поступков, мыслительного процесса отнюдь не является исключительно отрицательным или исключительно положительным явлением. Она есть продукт культурного кодирования. Например, исследование этнопсихологических стереотипов характеризует исходные позиции в мышлении (и, соответственно, действиях) целого этноса. Исследование социально-психологических стереотипов позволяет судить об аналогичных позициях на уровне культурных и цивилизационных общностей.

Подданные Юстиниана Великого прекрасно *знали*, что Рим и вся территория Италии – законное наследство Востока. Они также *знали*, что Восток *обязан* вступить в полноправное владение Италией, а также всей Западной Европой. Могут ли быть какие то сомнения в этом (даже чисто формального характера), после признания Одоакром (476-493) и Теодорихом Великим (493-526) византийской верховной власти¹?

Важной особенностью является и то, что *знание* жителей Восточной Римской империи исходило не только из теоретической «римской идеи», но также из практической политико-экономической реальности, частью которой они были всего лишь 50 лет назад. Психологический фактор в становлении *исторического права определенного государственного образования на определенную территорию* очевиден. С одной стороны – «римская идея» как теоретическая конструкция, обладающая христианской легитимизацией и императорской (персонифицированной) легализацией. С другой стороны – психологическое мироощущение в повседневной жизни, которое чрезвычайно важно для понимания культурных и идейных практик эпохи. Ведь нужно постоянно помнить о том, что византийцы длительное время после упадка Западной Римской империи считали себя *римлянами* (букв. *ромеями*). Самоосознание политической «римской» общности ничуть не мешало развитию внутриэтнической идентичности. Тяжелые,

¹ Детально об этом см. нашу статью в предыдущем выпуске: Мельник В. М. Византия, германцы и славяне у истоков международной правосубъектности государств: римское юридическое наследие и проблема исторического неравенства возможностей. / В. М. Мельник. // *Аннали юридічної історії*. – Том 1. №2. – квітень-липень 2017. – Випуск «Городяни і громадяни: історія та антропологія територіальних громад». – с. 59-92.

парадоксальные и длительные процессы этногенеза на бывших территориях Римской империи предоставляли политической идентичности *Pax Romana* все права для определения соотношения «свой-чужой».

До Юстиниана Великого (527-565) население Восточной Римской империи, *в первую очередь*, использовало римскую политическую идентичность. Эта идентичность, базируясь на «римской идее» и благочестивом христианстве, была открыта для всех тех, кто жил в пределах когда-то единой Римской империи. Таким образом, даже подчиненное персам население бывших римских провинций, в частности семиты и армяне, считались полноценными римлянами (*ромеями*). Коронация Юстиниана в 527 году была поворотным пунктом для средневековой трансформации описанного выше феномена римской политической идентичности.

Византийцы не могут считаться лишь византийцами или только греками. Это упрощенное отношение. Оно является упрощенным даже для характеристики идентичностей неэтнических. Мы должны принять во внимание полиидентичность византийского населения. Оно было одновременно римским и греческим, христианским и эллинистическим. Оно стало великим результатом большого исторического процесса, который породил такие гигантские исторические силы как Эллада или Древний Рим.

Обращение Юстиниана к западсредиземноморским территориям – закономерный результат эволюции социального мировоззрения. После смерти остготского короля Теодориха Великого (493-526), на закате правления императора Юстина I (528-527), в Италии начались внутренние неурядицы. Остготы не могли обеспечить единство в своих рядах. Общественное мнение Константинополя было готово поддержать применение силы для восстановления правопорядка в Италии. Учитывая, что первые годы правления Юстиниан успел посвятить кодификации римского права, дальнейшее царствование должно было стать эпохой воплощения единой правовой системы для всех территорий империи (включая Западную Европу).

Напомним, что 4 сентября 476 года германский вождь Одоакр свергнул императора Ромула Августула (475-476), опираясь на византийскую политическую поддержку. Придерживаясь юридических норм, август Зенон (476-491) признавал действующим императором западной части империи Юлия Непота (474-475, 476-480). Когда же Юлия Непота убили (480 год), август Зенон, оставаясь единственным императором в рамках обеих Римских империй (Западной и Восточной), оставляя за собою первенство в создании юридических формулировок, *прекратил* существование Западной Римской империи. Политически это выглядело как ликвидация государственного образования. Формально это явилось восстановлением единой Римской империи, существовавшей до раздела Феодосием Великим (395).

Таким образом, Юстиниан Великий, с точки зрения правового статуса *единого* римского императора, являлся правителем не только Восточной Римской империи, но и всех земель бывшей Западной Римской империи. Его политическая цель

обозначалась конкретно – отвоевание у варварских племен всей Северной Африки, Италии, Далмации, Гельвеции, Испании, Галлии, части Германии. *Историческое право Восточной Римской империи (Византии) на всю территорию бывшей единой Римской империи* соответствовало не только мировоззрению византийского населения, но и правовому статусу Юстиниана как единого в мире императора «всех римлян». Реализация этого исторического права впервые началась в Северной Африке, где было уничтожено королевство вандалов (533-534).

Vandali представляли собой довольно странное объединение (по современным меркам теории государства и права). В 429 г. союзные войска вандалов и аланов высадились вблизи африканского Танжера. Их владычество в Испании было уничтожено вестготами (415-418 гг.). Создание Тулузского королевства (418-507) вытеснило германцев и иранцев из Пиренейского полуострова. В 429-442 гг. вандалы завоевали Северную Африку. В 442 г. они получили окончательное подтверждение своих территориальных претензий из Равенны, предоставившей вандало-аланам право *foedus*. В 455 г. король Гейзерих предпринял завоевание Сардинии, Корсики и Балеарских островов, четырнадцать дней грабил Рим. *Если гунны, вытеснив варварские племена из Центральной Европы на западноримские земли, разрушили внутреннюю коммуникацию Империи, то вандалы прервали торговлю и коммуникацию на всем пространстве Западного Средиземноморья. Как следствие, Западная Римская империя распалась политически.*

Люсьен Мюссе считает, что вандало-аланское королевство, как в испанский (409-429), так и в североафриканский период своего существования (429-533), не смогло выйти из состояния военного вожества². Это был племенной союз, возглавляемый вождем (рексом) и существующий исключительно путем приобретения чужих богатств. Грабеж являлся единственным видом экономической деятельности вандалов и аланов. Заполучив африканские провинции Западной Римской империи, варвары устроили там рабовладельческую систему «наоборот». Теперь в рабство обращалось латиноязычное население, а римляне пребывали в положении бесправного трудового придатка. Земледелие, широко практиковавшееся в Африке, находилось исключительно в руках римлян³. Для вандалов считалось «порочным» заниматься столь унижительным делом. Они изгнали римских аристократов-латифундистов из их поместий. Практически все земельные владения и богатства римлян в регионе были конфискованы в пользу вандало-аланской знати. Как следствие, вандалы чрезвычайно разбогатели, а римляне обеднели. Падение доходов и социального статуса вынуждало римлян бежать из-под власти варваров – преимущественно на восточноримские территории. Участились набеги мавров, ведущих точно такой же образ жизни, как и вандало-аланы. Все эти факторы полностью разорили Северную Африку. В довершение ко всему, вандало-аланы установили религиозную диктатуру

² Мюссе Люсьен. Варварские нашествия на Европу: германский натиск. / Люсьен Мюссе. – СПб: Евразия, 2008. – с. 72-75.

³ Ставших рабами пришлых германо-иранцев.

собственных арианских епископов. Ортодоксальное духовенство потеряло свои права. Их земли конфисковались в пользу ариан (484). Разруха наступила во всех сферах социальных отношений. Сложно представить себе, что весь этот кошмар в действительности продолжался более ста лет!

Вот яркая характеристика, сделанная Мюссе: «Для насущных нужд, прежде всего для организации поступлений от поземельного налога, которым были обременены одни римляне, хватало всего нескольких *notarii* (писцов). В общем, это был сокращенный вариант правительства, не обремененного традициями и ложным стыдом, действовавшего исключительно в интересах завоевателей. У вандалов первого африканского поколения, кажется, была только одна политическая идея – непрерывная экспансия, безостановочный разбой на новых территориях»⁴. Ко времени вандальского управления римской Северной Африкой относится один юридический документ – *Tablettes Albertini*, который свидетельствует о том, что римляне продолжали пользоваться своим гражданским правом. Но вандалы длительное время не принимали римского судоустройства и системы наказаний⁵.

Сторонники юридического обоснования независимости Карфагенского королевства всегда приводят в ответ на использование вандало-аланами византийской монетарной системы, аргумент о том, что вандалы не пользовались консульским летоисчислением, согласно с которым, каждый год назывался именем консулов (или консула). Вандало-аланские короли датировали свои указы и постановления по годам собственного правления⁶. Исторические условия эпохи подтверждают правоту обеих сторон (сторонников независимости вандало-аланов и сторонников де-юре подчинения Византии). В отношении каждого варварского королевства, приемлемо использование формулировки «*политическая самостоятельность – юридическое подчинение*». Ведь Бургундское королевство (со столицей в галльском Лионе), находившееся намного дальше от Восточной Римской империи, нежели Северная Африка, тоже признавало многие *прерогативы* византийского императора. При этом, никто не может упрекнуть бургундских королей в отсутствии самостоятельной внешней или внутренней политики. То же самое и в случае с вандалами⁷.

В 500-523 гг. Северная Африка попала под политический контроль Теодориха Великого (493-526), который, как мы знаем, де-юре считался византийским наместником. Широкий территориальный контекст власти Теодориха Амала позволил Э. Штейну называть его *магистром милитум западных провинций*. Карфагенское королевство Трасамунда, по сути, вернулось в состав Империи.

⁴ Мюссе Люсьен. Там же. – с. 74.

⁵ Стоит заметить, что вандалы не чеканили золотые монеты, что говорит о признании верховной власти восточноримского императора. Там же. – с. 317, прим. 44.

⁶ *Courtois Ch. Les Vandales et l'Afrique. / Ch. Courtois. – Paris, 1955.*

⁷ См. очерк внутривосточной истории африканских вандало-аланов: *Хизер Питер. Восстановление Римской империи. Реформаторы Церкви и претенденты на власть. / Питер Хизер. – М.: Центрполиграф, 2015. – с. 182-188.*

Большой остготский отряд, прибывший вместе с сестрой Теодориха Амалафридой (женой Трасамунда), оккупировал Карфаген.

После смерти рекса Трасамунда (6 мая 523 г.), его преемник Хильдерик (523-530) начал правление с уничтожения остготского гарнизона. Вандальское выступление накладывалось на ухудшение внутренней ситуации в Италии. В 524-526 гг, когда политический проект Теодориха трещал по швам, Хильдерик заручился мощной поддержкой императора Юстина I (518-527). В 525 г. Хильдерик заявил о прекращении гонений на ортодоксальное христианство. Для этого, в 525 г. был созван североафриканский церковный собор в Карфагене. 30 августа 526 г. Теодорих Великий умер. Вандалам так и не пришлось сражаться с остготами. Пока Теодорих Амал был жив, перспектива войны считалась вполне реальной, так как остготы потеряли в Карфагене большой гарнизон, а вышедшая из-под контроля Северная Африка начала угрожать хлебным поставкам из Сицилии.

В 529 г. против вандалов впервые выступила организованная группировка мавританских племен. Они разгромили армию Хильдерика (523-530) на землях провинции Бизакий (530). Как следствие, 19 мая 530 года случился государственный переворот. К власти пришел другой наследник Гейзериха – Гелимер (530-534). Юстиниан Великий (527-565) был занят войной с персами, но отреагировал жесткими письмами к Гелимеру и Аталариху. От Гелимера император требовал раскаяния и полного послушания. Нового остготского короля Аталариха (526-534) Юстиниан в приказном порядке обязал не признавать североафриканского короля. В 532 г. Юстиниан уже потерпел два больших бедствия. Во-первых, против императора было направлено крупное восстание, которое удалось придушить с большим трудом (восстание «Ника»). Во-вторых, в 532 г. был подписан мирный договор с Персидской империей, согласно которому Восточная Римская империя подвергалась выплате дани. Питер Хизер, например, предполагает, что именно эти факторы повлияли на организацию североафриканской военной кампании⁸. Императору нужна была победа для укрепления власти. Только чувствуя твердую почву под ногами, он мог закончить свои масштабные юридические, военно-политические и экономические реформы.

Так или иначе, но к военному решению вандальского вопроса Юстиниана подтолкнуло восстание римлян против реакционной политики Гелимера⁹, начавшееся осенью 532 года на землях современной Ливии¹⁰. Восставших возглавил представитель древнего сенаторского рода Пуденций. Он захватил римскую Триполитанию и в начале 533 года выслал посольство в Константинополь. *Римские землевладельцы просили ввести на территорию Триполитании и всего Карфагенского королевства византийские войска.*

⁸ Хизер Питер. Там же. – с. 184-185.

⁹ О реакционной внутренней и внешней политике Гелимера (530-534) см.: Удальцова З. В. Политика византийского правительства в Северной Африке при Юстиниане. / З. В. Удальцова. // Византийский временник. – 1953. – Том VI. – с. 94.

¹⁰ Если то, что осталось от когда-то цветущей страны можно еще считать Ливией.

Вооруженное выступление триполитанских римлян против Гелимера совпало с восстанием сардинцев. Здесь также располагался небольшой оперативный отряд вандалов, обслуживавший пиратскую базу. Большинство населения были римлянами. Командующий вандалскими силами на Сардинии Годас, поддерживавший ранее Хильдерика (523-530), объявил власть Гелимера незаконной и выслал зимой 533 года посольство к Юстиниану. Уже в середине июня 533 года, 15-тысячная армия под командованием Велизария отправилась из константинопольской бухты Золотой Рог к берегам Южной Италии и Сицилии. Здесь представители остготской регентши Амаласунты оказали экспедиционному корпусу Велизария самый радушный прием. Кроме предоставления портов и создания византийской военной базы на Сицилии, Амаласунта приказала обеспечивать византийцев продовольствием и прислала лошадей для 5-тысячного отряда всадников¹¹.

Юстиниан отдал приказ атаковать вандалов в тот момент, когда основная армия Гелимера отправилась подавлять восстание на Сардинии. Взяв под контроль острова Мальту и Газо, византийцы высадились на мысе Кабудия (провинция Бизацена). Начался триумфальный североафриканский поход. 13 сентября 533 г. войска Гелимера потерпели поражение под Ад-Децимом. Пока отряды Гелимера панически отступали, Велизарий 15 сентября занял Карфаген. Укрепив древнюю африканскую столицу, византийский полководец разгромил новые вандало-аланские войска под Трикамарумом. Погоня за вандалами принесла Велизарию королевскую казну и пленение большинства военных вождей. Гелимер спрятался на горе Папуа (нумидийская граница), где оплачивал мавританскую охрану. Вскоре он понял, что дикие мавры представляют не меньше опасности, нежели византийцы и сдался (март 534 года). *На всю кампанию ушло всего десять месяцев. Грозная вандало-аланская коалиция, нанеся ощутимые поражения римлянам в 430, 431, 435, 455, 461 и 468 гг., сломалась.* Велизарий вернулся в Константинополь, ведя за собой Гелимера. Император щедро наградил удачливого военачальника. Велизарию устроили триумф (торжественное прохождение улицами города). Впервые в римской истории триумфатором был не император, а чиновник-полководец. Также Велизарий был назначен консулом на 535 год. *И Юстиниан, и Велизарий, в глазах византийского демоса, полностью реабилитировались африканской победой после кровопролитного подавления восстания «Ника» (январь 532 года).*

Император вернул в Константинополь 18 сенаторов, наказанных ссылкой за политическую неблагонадежность во время восстания «Ника». Им возвращалось имущество. Теперь все понимали, что «Божественная Воля даровала римлянам новую победу», способную вернуть контроль над регионом Западного Средиземноморья. До уничтожения вандало-аланов, византийцам было сложно мечтать о практическом восстановлении контроля над Испанией, Галлией,

¹¹ *Procop. BG, I.3.22-24; Procop. BV, I.14.5-6.* Общий контекст: *Удальцова З. В.* Италия и Византия в VI веке. / З. В. Удальцова. – М.: АН СССР, 1959. – с. 245.

Италией. Теперь стало ясно, что юридического признания варварами верховенства Константинополя мало. Процветание торговли, экономики и культуры полностью зависит от реальности императорской власти. Те преследования, которым ортодоксальные христиане подвергались на Севере Африки, показывали, что политическая власть варваров слишком разрушительна. Уничтожение вандало-аланами тысячелетней морской инфраструктуры в Средиземном море являлось главным элементом, тормозящим римскую реконквисту. Теперь, когда главный внутренний противник Империи оказался повержен, Юстиниан развязал себе руки в отношении других варварских королевств.

Л. Мюссе подводит итог: «Гибель королевства вандалов лишней раз доказала, насколько оно было непрочным: под ударами Юстиниана все созданное вандалами рухнуло как карточный домик. Вандалы, оказавшиеся на Востоке, стигнули в этническом хаосе византийских войск, сражавшихся в Персии. Таким образом, в Северной Африке германская составляющая отсутствует. События 443 г. (так же как и исламское завоевание) толкнули ее на иной путь, нежели тот, по которому пошел остальной Запад. Главные следы, оставленные вандалами, оказались негативными: за век их жестокого правления римская Африка потеряла свои лучшие духовные силы и правящий класс, а также большую часть окраинных территорий»¹².

Впрочем, тяжело согласиться с известным утверждением Куртуа («История вандалов закончилась ничем»). Вандало-аланский союз сделал два важных вклада во всемирную историю. Во-первых (экономико-культурный аспект), он оторвал Северную Африку от Европейского континента. И Византия, и Испания, и Галлия, и Северная Африка, и Месопотамия в те времена принадлежали к единой римской цивилизации, определяющей культурное лицо и экономический характер Европы. Северная Африка была вырвана вандало-аланами из общеримского развития. Она оказалась вне социально-экономического контекста Европы. Таким образом, именно жестокое правление вандало-аланов, проявлявшееся в религиозных гонениях на православных и в открытом геноциде римского населения, подготовило почву для дальнейшей победы ислама в регионе. Никто не смог бы сделать больше для утраты Африкой своей первоначальной христианской сущности, чем ариане-вандалы. Во-вторых (политико-экономический аспект), Карфагенское королевство постоянно заигрывало с маврами. Конечно, мавры всегда принимали участие в пограничном обмене с римскими территориями. Но вандало-аланские пиратские походы, стиль жизни и полное пренебрежение к местному населению, показывали маврам пример и предоставляли новые возможности. Нумидийцы и прочие африканские племена заимствовали многие элементы вандальской военной организации и начали разбойничать на старых римских территориях. Тех, кого не смогли уничтожить вандалы, добивали жестокие мавры. Поэтому, когда восточноримские войска Велизария заняли Северную Африку, перед ними стояли совершенно новые задачи – отражения

¹² Мюссе Люсьен. Там же. – с. 75-76. Курсив наш.

масштабных разбойничьих нападений из африканских глубин.

Экономическая, политическая и юридическая история – взаимосвязанные процессы. Охарактеризованный нами пример византийско-вандалской войны как борьбы за реализацию исторического права, лишь подтверждает эту взаимосвязанность. Опыт сравнительного описания средиземноморской истории поздней античности позволяет сделать вывод о двух ключевых датах в истории региона: 455 и 529 гг.

455 год – крайняя черта в истории средиземноморской античной торговли. Именно торговля *учредила* этот регион как некую культурную и политическую целостность. Благодаря финикийской и греческой торговле возник античный мир, опирающийся на великие достижения философии. Античный мир немислим без Средиземного моря. Его достаток, комфорт и высокое искусство продуцировались морскими поставками продовольствия и сырья. Морские пути представляли главное достижение Римского мира («Срединное море»). Их бороздило бесчисленное количество кораблей. Вандальские вторжения 429-455 гг. положили конец морской торговле, а заодно и античной экономической системе. Любые поставки становились небезопасными. Во-первых, Средиземное море наполнилось вандальскими пиратами. Их количество могло даже превышать количество купеческих кораблей. Во-вторых, Западная Римская империя, гниющая в болоте гражданской войны и пылающая социальным неудовольствием самого разного толка, не имела достаточных средств, для восстановления военно-морского флота. Она не имела даже средств для оплаты всего того количества поставок, которыми славилась средиземноморская торговля в былые времена. Имперское золото шло на услуги германских наемников, рекрутировавшихся к этому времени из среды федератов.

529 год – крайняя дата в региональной истории Северной Африки, подводящая черту под европейским вектором её развития. Субконтинентальная эволюция, проходившая под знаменем средиземноморской торговли (либо надежды на восстановление былого характера торговли, которую лелеяли римляне и византийцы), была окончательно сломлена новой силой – мавританцами. Сначала вандало-аланы, а потом и византийцы, восстановившие римский контроль над африканскими провинциями в 534 году, были вынуждены перейти к тактике обороны. Юстиниан выиграл политические очки, но североафриканский триумф Велизария оказался «пирровым». Всего сто лет спустя (640-е годы) Северная Африка стала легкой добычей для исламских завоевателей. Культурная судьба южного средиземноморского побережья изменилась до неузнаваемости.

***Мельник Виктор Мирославович** – главный редактор научного журнала «Анналы юридической истории», ученый секретарь Международного центра гражданской политологии при Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко, преподаватель кафедры философии и общественных наук Винницкого национального медицинского университета имени Н. И. Пирогова, член Украинской ассоциации внешней политики, член Национального союза журналистов Украины. E-mail: melnyk1996ethnology@gmail.com.

ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ХАРАКТЕР РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ

І. Я. ТЕРЛЮК (Львів, Україна)*

Нинішня агресія проти України, наслідком якої стали анексія Криму, збройний конфлікт та окупація окремих районів українського Донбасу з проголошенням т. зв. «ЛНР-ДНР», спонукає до рефлексивних аналогій з періодом радянської державності в Україні, ставить на порядок денний проблему окупації території України безвідносно часу Першої чи Другої світових воєн, змушує уважніше придивитись до особливостей встановлення, спрямованості та характеру т. зв. радянської влади й управління в Україні, їх відповідності інтересам українського народу тощо. З цього погляду найбільш «проблемними» й дискусійними виглядають принаймні два періоди історії радянської державності в Україні – власне її становлення (1917-21 рр.) та поширення на західноукраїнські землі (1939-40 і 1945 рр.).

Винесена у заголовок проблема для українського суспільствознавства є далеко не новою. З-поміж численних праць істориків та істориків права, присвячених дослідженню особливостей поширення в Україну радянської державності у зазначені роки, як за постановкою проблеми, так і пропонуваними шляхами її вирішення, з нашого погляду, виділяються розвідки Д. Яневського¹ та В. Макарчука². Дослідницький інтерес сучасної вітчизняної історіографії до характеру радянської державності як окупаційної, як звичайно, «підігривається» конкретними ювілейними датами. Зокрема знаковою стала дискусія десятирічної давності на сторінках авторитетних вітчизняних пресових видань, спричинена обговоренням можливості відкриття музею радянської окупації, коли серед інших були висловлені позиції відомих вчених, визнаних фахівців з радянського періоду вітчизняної історії, професорів С. Кульчицького³ та М. Дорошка⁴. Попри те, що їх

¹ *Яневський Д.* Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки. – К.: Дух і літера, 2003.–767с.

² *Макарчук В.С.* Вхідження Закарпатської України до складу УРСР (1939-1945): історико-правові аспекти / В.С.Макарчук // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Збірник / Гол. ред. В.Л. Регульський. – Львів: ЛІВС при НАВС України, 2000. – Вип. 1. – С. 39–48; *Макарчук В.С.* Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945 рр.). Монографія / В.С. Макарчук. - К.: Атіка, 2004. - 348 с.; *Макарчук В.С.* Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.). Історико-правове дослідження / В.С.Макарчук. – К.: Атіка, 2007. – 368 с.

³ *Кульчицький С.* Чи перебувала Україна під радянською окупацією? [Електронний ресурс] / С.Кульчицький // День. - №107, (2007). – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/chi-perebuvala-ukrayina-pid-radyanskoju-okupaciiyu-0>

⁴ *Дорошко М.* Чи був більшовицький режим в Україні окупаційним? [Електронний ресурс] / М.Дорошко // Дзеркало тижня. - № 41 (670) 3-10 лист. 2007. – Режим доступу:

позиція була неоднозначною щодо можливості використання терміну «радянська окупація», різнилася по відношенню до всього часу існування радянської державності в Україні (радянська УНР-УСРР-УРСР), і стосовно усієї території України, період 1917-1920 (21) рр. однозначно сприймався ними як окупаційний. Вчені також погоджуються з фактом радянської окупації західних українських земель у 1939-40 і 1945 рр. Більш того, С. Кульчицький вважає, що для західних українців окупаційною радянська державність залишалася до кінця свого існування.

Наукова позиція автора цих рядків полягає у тому, що Радянська держава (державність) в Україні, упродовж усього часу її існування, не була питомо українською національною. Ми трактуємо її як силоміць привнесenu ззовні й урізану *автономну державність*, що розвивалася в рамках «іншої» тоталітарної державності та системи права⁵. Відтак владу, накинута українцям, зокрема під час періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., вважаємо не лише окупаційною⁶, але й антиукраїнською і навіть колоніальною. Між іншим, у 1920-ті рр. це визнавали як тогочасні національні лідери українського народу⁷, так і окремі радянські вчені⁸.

У науці вироблено критерії оцінки характеру окупаційної влади. З-поміж таких критеріїв дослідники визначають: встановлення контролю над територією шляхом військової інтервенції й проведення соціально-економічної й суспільно-культурної політики на захоплених землях в інтересах окупаційної влади,

http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chi_buv_bilshovitskiy_rezhim_v_ukrayini_okupatsiynim.html ;
Дорошко М. Більшовицький окупаційний режим в Україні: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / М.Дорошко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. - 2007. - Вип. 17. - С. 102-114. - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12543/7-Doroshko.pdf?sequence=1> ;
Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія / М.Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. - 368 с.

⁵ Див.: *Терлюк І.Я.* «Комуністична революція згори в Україні»: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917-1920-ті рр.) / І.Я.Терлюк. – Львів: Каменяр, 2010. – 150 с.; *Терлюк І.Я.* Історія держави і права України: [навч. посіб.]. – Вид. 3-тє, перероблене / І.Я. Терлюк. - К.: Атіка, 2013. – 638 с.

⁶ Див.: *Терлюк І.Я.* Чи була радянська державність в Україні 1917-1921 рр. окупаційною? / І.Я. Терлюк // Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти): Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 19 червня 2015 р.) / МОН України, ІНПП НУ «Львівська політехніка» / Наукові Інтернет-конференції. - Вип. 4. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – С. 49-57.

⁷ Див., напр.: *Винниченко В.* Щоденник. Том перший. 1911-1920 / В.Винниченко – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980; *Мазепа І.* Большевизм і окупація України: Соціально-економічні причини недозрілості сил української революції / І.Мазепа. – Львів – К., 1922; *Шаповал М.* Хто керує Україною? / М.Шаповал // Нова Україна. – 1925. - № 2-3; та ін.

⁸ Див., напр.: *Волобуєв М.* До проблеми української економіки // Більшовик України. – 1928 – № 2; № 3.

придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами, обмеження доступу мешканців окупованої території до вищих державних посад тощо⁹. Отож, спробуємо поглянути на ситуацію в Україні сторічної давності крізь призму зазначених критеріїв, і визначити в такий спосіб характер радянської державності в Україні.

Особливості поширення радянської державності в Україну

Як відомо, впродовж 1917-1920-го рр. відбулися три спроби встановлення радянської (більшовицької) влади в Україні, кожна з яких започатковувала окремий період діяльності радянського режиму (радянський період). Попри певні відмінності в організації та функціонуванні радянської державної системи у рамках кожного з періодів *радянзації* (тут і далі курсив наш – *I.T.*) України, тобто насадження в Україні тих політичних, правових, суспільних та економічних структур, що функціонували у більшовицькій Росії, українська радянська державність незмінно розвивалася у межах єдиної тенденції: *за формою – незалежна і суверенна, за змістом – складова, невід’ємна частина єдиного радянського (російського) державно-правового комплексу*. Кожна спроба більшовиків втягнути в орбіту свого впливу українські землі супроводжувалася військовою інтервенцією радянської Росії супроти Української Народної Республіки (УНР). Більш того, існує думка, що до проголошення радянської державності в Україні більшовики вдалися виключно з тактичних міркувань: щоб полегшити повалення Української національної держави.

Перший період діяльності радянського режиму в Україні формально започаткував харківський Перший Всеукраїнський з’їзд Рад, який зібрався після того, коли частина його делегатів-більшовиків провалила спробу здобути більшість в Українській Центральній раді шляхом демократичних процедур. Варто наголосити, що численні дослідники вважають цей з’їзд неправомочним, оскільки із 140 Рад регіону на ньому було представлено лише 46 (за іншими даними – 47), тобто третину з усіх існуючих у регіоні рад, кількісно – 77 осіб. Тоді як регламент з’їзду для його правомочності вимагав представництва не менше половини рад області. Відтак *обставини проголошення радянської влади в Україні сумнів викликають щодо легітимності прийняття цього акту та його здатності відбивати інтереси українського народу: за загальною кількістю присутніх, а також за представництвом регіонів і соціальних верств населення України харківський з’їзд аж ніяк не міг називатися Всеукраїнським*. Однак на ньому були проголошені рішення, які незабаром стали визначати подальшу історичну перспективу українського народу – Україна оголошувалась «республікою Рад

⁹ Див.: *Дерев’яний І. До проблеми окупаційного характеру польського режиму на західноукраїнських землях у 1918-1939 рр. / І.Дерев’яний // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19-20 червня 2013 / укл. Анатолій Шваб. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С.121-128.*

робітничих, солдатських та селянських депутатів», однак офіційна назва, запроваджена Українською Центральною Радою зберігалася, й обрані органи (ВУЦВК, Народний Секретаріат), покликані були представляти в Україні т. зв. радянську владу. Остання ж була нав'язана більшовицькою партією, яка в ті часи загалом нараховувала близько двох тис. осіб, спираючись в основному на російське або зросійщене населення великих промислових центрів.

Перший радянський період закінчується з укладенням Брестського мирного договору, за яким Радянська Росія змушена була відводити свої війська за так звану «нейтральну зону» між Україною та Росією. Активізацію української політики Москви – другий радянський період – започаткувала капітуляція Німеччини у Першій світовій війні (11 листопада 1918 р.). Тоді зміна державного устрою у завойованій більшовиками Україні почалася з термінології. Утворений незадовго до того Тимчасовий робітничо-селянський уряд відмовився від запровадженої Центральною Радою назви держави – УНР і, за аналогією з радянською Росією, встановив (6 січня 1919 р.) іншу – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Згодом (29 січня 1919 р.) й Тимчасовий робітничо-селянський уряд було реорганізовано в Раду Народних Комісарів (РНК). Однак і цього разу радянська влада не змогла закріпитися в Україні. Однією з основних причин її падіння стали численні селянські повстання проти спроб більшовиків реорганізувати життя на радянський лад. За наказом Раднаркому Росії в середині серпня припинили свою діяльність в Україні ВУЦВК і Раднарком УСРР. Уможливили чергову, третю (вдалу) спробу встановлення в Україні радянської влади успішний наступ російських радянських військ проти армії А. Денікіна взимку 1919-1920 рр., спеціальна резолюція VIII Всеросійської конференції РКП(б) «Про радянську владу на Україні», на підставі якої 11 грудня 1919 р. неіснуючі ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили постанову «Про створення Всеукраїнського Революційного комітету» (Всеукрревком), від імені якого й діяли в Україні російські радянські війська.

Важливим чинником більшовицького завоювання УНР була ставка РСДРП-РКП(б) на військову силу. Вже 25 грудня 1917 р. кордони України перейшло добре озброєне більшовицьке з'єднання В. Антонова-Овсієнка. За підрахунками дослідників, у з'єднанні В. Антонова-Овсієнка було понад 9000 бійців, із них етнічних українців – всього 1150 осіб, або 12,5%¹⁰. Незважаючи на це військовим діям в Україні Раднарком сусідньої Росії намагався надати вигляду громадянської війни, яку ведуть між собою два політичних табори: «буржуазна» Центральна Рада, з одного боку, і робітничо-селянський уряд в особі народних секретарів – з іншого. Я. Тинченко зазначає, що поведінка військ радянської Росії за багатьма ознаками була окупаційною: російські війська самочинно здійснювали масові обшуки, реквізиції, арешти, катування і розстріли.

Про окупаційний характер перебування російських радянських військ на

¹⁰ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тинченко. – Київ-Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 371с.

території України свідчить, зокрема, факт запровадження 19 грудня 1917 р. (тобто вже через кілька днів після проголошення радянської влади в Україні – !!!) інституту *Тимчасового надзвичайного комісара району України*, і призначення, на цю посаду Г. Орджонікідзе. Останній отримав необхідні повноваження для об'єднання та координації дій існуючих там радянських організацій у найбільш важливих галузях – військовій, продовольчій, банків та ін.¹¹.

Так само, тобто шляхом військової інтервенції, відбулося поширення радянської державності на західноукраїнські землі. Приєднання до СРСР-УРСР території Західної України (1939 р.) і Північної Буковини та Бессарабії (1940 р.) стало наслідком таємних домовленостей між СРСР і нацистською Німеччиною 23 серпня 1939 р. щодо розподілу сфер інтересів («сфери впливу») в Європі. А в жовтні 1944 р., в результаті успішного здійснення Карпато-Ужгородської воєнної операції, війська Червоної армії вже зайняли українське Закарпаття.

Захоплення західноукраїнських земель спричинилося до виникнення цілком нової суспільно-політичної ситуації в краї. Вона, передусім, мала на меті «підготувати» юридичні «повноваження» для зміни державно-правового статусу приєднаних регіонів (попри певні особливості цього процесу в Західній Україні, Північній Буковині та Закарпатті, спільним тут було намагання більшовицького керівництва надати йому форми народного волевиявлення). Та найголовніше, – здійснити заходи з їх *радянзації*, тобто ставилося завдання відтворити у новоприєднаних регіонах політичну структуру, соціально-економічну організацію та духовно-культурні відносини тогочасного радянського суспільства. А оскільки політика радянзації для місцевого населення, зокрема українців, була чужою в частині її організаційних форм, принципів діяльності і внутрішнього підпорядкування, специфічної кадрової політики, то й сприймалася окупаційною¹². Тим паче, що заходи по радянзації краю часто-густо суперечили нормам насадженого радянського законодавства. Остання обставина, в регіонах, де за попередніх державних режимів в цілому була повага до закону, на нашу думку, лише посилювала психологічне відчуття несправедливості, реального позбавлення громадянських прав, неможливості у правовий спосіб вплинути на владу тощо.

Особливості функціонування радянської державності в Україні

Спричинена поразкою українських національних урядів у боротьбі з Червоною армією радянської Росії, поширена в Україну радянська державність

¹¹ *Юрійчук Є.П.* Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917-1922 рр.): Навч. посібник / Є.П.Юрійчук. – К.: ІЗМН, 1998. – 124с.

¹² Див., напр.: *Західня Україна під більшовиками. IX. 1939 – VI. 1941.* Збірн. за ред. *Мілени Рудницької.* – Нью-Йорк: НТШ в Америці, 1958. – 494с.; *Киричук Ю.* Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю.А. Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464с.; *Поліковський М.* Окупаційний режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників (1944-1950-ті рр.) / М. Поліковський // *Розбудова держави.* – 1994. – №4. – С.42-49 та ін.

створила умови для перенесення на український ґрунт т. зв. радянських політичної та правової систем, визначальною особливістю яких було те, що склалися вони на основі політичної системи й системи права більшовицької Росії.

Конституційні органи радянської державності в Україні – Всеукраїнський з'їзд Рад, Центральний Виконавчий Комітет України (з прийняттям Конституції 1919 р. – ВУЦВК), місцеві ради та їх виконкоми, на які формально спиралася радянська державність, насправді були безвладними органами, за якими стояла державна партія, що здійснювала свою диктатуру, щоправда під назвою «диктатури пролетаріату». Маріонетковий характер діяльності радянського уряду в Україні по відношенні до Раднаркому радянської Росії обумовлювався передовсім його складом. Уряд в основному складався з представників більшовицької партії, які підпорядковувалися центральному партійному органу на основі жорсткої внутріпартійної дисципліни.

Захопивши владу в Україні, більшовики розпочали формувати позаконституційний державний механізм у формі наділених широкими повноваженнями тимчасових надзвичайних органів – ревкомів (за деякими даними, на кінець 1920 р. вони переважали за кількістю «представницькі» органи радянської влади — ради та їх виконкоми), а також комбідів та комнезамів. Вони створювалися та функціонували на основі проголошених принципів революційної доцільності, соціалістичної законності, контролювалися осередками комуністичної партії і були покликані вирішити на той час головну для російських більшовиків проблему – сформувати життєздатні органи центральної та місцевої влади, а отже утримати в Україні не «місцеву» в етнокультурному сенсі й чужу та жорстоку для переважної більшості населення – селян та інших верств – «диктатуру пролетаріату», тобто антиукраїнську радянську (більшовицьку) державність.

Для досягнення визнання радянської влади більшістю населення України, більшовики вдалися до характерних для комуністичних тоталітарних режимів засобів легітимації – марксистської ідеології та масового терору. Репресії проти соціальних верств населення, ідеологічно ворожих гегемону комуністичної революції – пролетаріату, набули методичного характеру і велися за основними постулатами марксистсько-ленінської доктрини через розгортання світової класової війни. Першим масовим винищенням людності стали «червоний терор» і викликаний політикою «воєнного комунізму» голод 1921-1923 рр.

Придушенню тих суспільних сил, які чинили опір більшовицькій диктатурі, що запанувала на теренах України, мала своїм завданням і створена на основі принципу революційної доцільності розгалужена система радянських судів. Організаційно-правовими засадами створення і діяльності в Україні радянської судової системи також стали чинні в РСФРР принципи і підходи щодо організації і розуміння судоустрою. Замість попередньої судової системи як «форми класового панування поміщиків і капіталістів» більшовики створили фактично дві самостійні судові системи: народні суди, ради народних судів з обмеженою підсудністю та революційні трибунали. Зокрема, останні вирізнялися широкою підсудністю,

розглядали справи особливої важливості, а вирокі виносили керуючись «революційним сумлінням та революційною правосвідомістю».

Так само на основі проголошених Жовтневою революцією загальних принципів революційної доцільності та соціалістичної законності здійснювався процес становлення і діяльності в Україні радянських правоохоронних та репресивно-каральних органів. Ці органи були невід'ємною складовою частиною радянської державної системи в республіці. Їх творення опиралося на досвід та нормативно-правову базу Радянської Росії. Створена українська нормативна база лише дублювала і незначною мірою доповнювала відповідні нормативні акти РРФСР. Завдання, поставлені перед органами внутрішніх справ і державної безпеки, спеціальними військами свідчили про них як про збройну силу партії, її «караючий меч». Радянська система правоохоронних та репресивно-каральних органів стояла, насамперед, на сторожі партійно-державних інтересів правлячої верхівки, а вже потім вирішувала складні завдання охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в країні.

У Західній Україні запровадження адміністративної системи, що повністю відповідала б радянському взірцю, відбувалося упродовж грудня 1939 – січня 1940 рр., коли замість воєводств і повітів було створено області і райони. Відтоді місцевими органами влади оголошувалися виконкоми обласних, районних і сільських Рад депутатів трудящих. Однак виконкоми створювалися без самих Рад, бо вибори до місцевих Рад відбулися лише у грудні 1940 р. Все це засвідчувало, що новостворені владні структури зовсім не залежали від волі виборців, а були додатком компартійних органів. Обкоми, міськкоми й райкоми КП(б)У стали політичними центрами, які зосередили в своїх руках основні важелі влади. Інші легальні українські, польські, єврейські політичні партії, а також колишні культурно-освітні, благодійні, спортивні та інші товариства були заборонені. Нові громадські організації радянського типу: профспілки, комсомольські та мистецькі творчі спілки тощо, були насправді філіями партійно-державних органів. Їхня діяльність була скерована на захист основ сталінського тоталітарного режиму¹³.

Розпочалась організація тих ланок державного апарату, завданням яких було формувати на новоприєднаних територіях нову правову систему. Як звичайно, це відбувалося механічним перенесенням структур, а також форм і методів їх створення з досвіду східних областей УРСР. Радянське законодавство впроваджувалося в життя примусовими засобами через структури каральних органів¹⁴.

¹³ Кондратюк С.К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939-1941 рр. (державно-правовий аспект). Автореф.... к. ю. н. – Львів, 2003. – С.19.

¹⁴ Див. докл. напр.: Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн.1. / І.Г. Білас. - К.: Либідь-Військо України, 1994. – 432 с.

Жителям західних областей України було надано радянське громадянство. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 листопада 1939 р., його набули «колишні польські громадяни, що проживали на території західних областей України і Білорусії на момент входження цих областей до складу Союзу РСР (1-2 листопада 1939 р.)». Паспорти були трьох категорій. Відповідно, з ними власники паспортів могли жити біля кордону чи у великих обласних центрах. Той, хто відмовлявся прийняти громадянство, міг бути заарештованим і депортованим. Той, хто приймав громадянство, ставав військовозобов'язаним і підлягав призову в Червону армію¹⁵.

Для зміцнення адміністративно-командної системи було націоналізовано банки, промислові підприємства, торгівлю. Націоналізовані заводи і фабрики підпорядковувалися всесоюзним і республіканським наркоматам, а окремі – облвиконкомам. Одержавлена економіка відзначалася низькою ефективністю, незбалансованістю попиту й пропозиції, низькою якістю продукції. Головну суть політики влади у сільському господарстві становила суцільна колективізація одноосібних господарств, хоч ні об'єктивних, ні суб'єктивних передумов для цього не було. У колгоспи селян змушували вступати різними примусовими методами, зокрема за допомогою податкового тиску.

Загалом соціально-економічна політика радянської влади була неоднозначною. У багатьох випадках вона збігалася з потребами розвитку регіону і тому сприймалася населенням прихильно. Йдеться, зокрема, про подолання безробіття, впровадження безплатного медичного обслуговування, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям. Водночас не вирішувалися інші проблеми соціально-побутового життя: гострий товарний дефіцит, надмірні податки, загальний низький рівень матеріального становища населення.

Утвердження сталінського тоталітарного режиму в Західній Україні, Північній Буковині й на Закарпатті супроводжувалося масовими репресіями, що зачепили усі соціальні й національні групи населення.

Як метод політичного переслідування та адміністративного покарання широко використовувалися депортації – виселення без правових підстав. Загалом на Західній Україні репресії охопили 1,2 млн. осіб (з них українців – до 500 тис.), тобто до 10 відсотків місцевого населення. Серед них були колишні функціонери різних політичних партій та громадських організацій, підприємці, польські осадники, священики, заможні селяни тощо¹⁶.

¹⁵ Баран В., Даниленко В. Пекуча правда історії: Документи ГДА СБУ України про діяльність радянських органів державної безпеки у 1939-1941 рр. / В. Баран, В. Даниленко // Радянські органи державної безпеки у 1939-червні 1941 р.: документи ГДА СБ України/ Упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С.21.

¹⁶ Див. докл.: Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953 рр.): Монографія / Й.Е. Надольський. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 260 с.

Вражають цифри репресивної діяльності радянських каральних органів на Закарпатті, зокрема стосовно національних меншин краю. Так, впродовж кінця 1944 – початку 1945 рр. було відправлено в табори як військовополонених 70 тис. угорців-чоловіків. З них майже 25 тис. – це закарпатські угорці-чоловіки віком від 18 до 55 років, тобто всі вони вважались військовополоненими. При цьому радянські репресивні органи не рахувались з тим, що більшість репресованих не служили в угорській армії, або ж були призвані насильно¹⁷. Ідеологічна недовіра з боку офіційних властей значною мірою вплинули і на кількісне скорочення в Закарпатті німецького населення. Вже у перші роки встановлення радянського режиму значна кількість закарпатських німців була відправлена на спецпоселення до Сибіру і Казахстану. Спеціальний указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 листопада 1949 р. забороняв повертатись спецпоселенцям у рідні місця. Порушення заборони каралось 20 роками каторжних робіт. Лише 13 грудня 1955 р. вийшов новий указ Президії Верховної Ради СРСР «Про зняття обмежень у правовому становищі німців та членів їх сімей, що перебували на спецпоселенні». Однак місцева влада, спираючись на другий пункт названої постанови, не прописувала колишніх виселенців у рідних населених пунктах, не повертала їм конфіскованого майна і т. ін. І тільки 1974 р. німцям СРСР, в т. ч. й України, було надано офіційний дозвіл на безперешкодне повернення до рідних місць¹⁸.

Особливості національного складу радянських владних органів в Україні

Про те що більшовизм в Україні був чужонаціональним явищем свідчить зокрема факт відсутності в Україні для російських більшовиків надійного опертя. Один із керівників апарату ЦК КП(б)У початку 1920-х рр. С. Діманштейн зазначав, що до 1917 р. у лавах більшовиків перебувало тільки 273 українці. За іншими даними, із 4364 членів більшовицької партії, які працювали на території України у липні 1918 р., лише 130 (3% від усього складу) називали себе українцями, а ядро КП(б)У становили росіяни та євреї. Надійною опорою більшовицького режиму в Україні вважались лише більшовицькі організації Донбасу і Катеринославщини, де у 1918 р. працювало багато активістів РКП(б) здебільшого російського походження. Оскільки російський більшовизм в Україні не міг спиратися на етнічних українців, у керівному складі ЦК КП(б)У тривалий час домінували росіяни та євреї. Так, у складі ЦК КП(б)У, обраному I з'їздом (липень 1918 р.), із 15 членів ЦК лише двоє були українцями, II з'їздом — троє. Таку ж тенденцію спостерігаємо і в національному складі вищих органів державної влади — ЦВК рад України та Раднаркомі УСРР. Так, із 41 члена першого ЦВК українців було лише 13. У першому радянському уряді України — Народному секретаріаті, призначеному 28 (15) грудня 1917 р., — із 24 народних секретарів та їх помічників

¹⁷ Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст. Автореф.... к. і. н. – Львів, 2003. – С. 8-9.

¹⁸ Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст. Автореф.... к. і. н. – Львів, 2003. – С. 8-9.

українців було шестеро, а в складі Раднаркому, сформованому 14 березня 1919 р., — п'ятеро з 17-ти наркомів¹⁹.

Наведені дані, на нашу думку, переконливо підтверджують неукраїнський характер більшовицької влади та її справжні наміри щодо України. Зрештою до літа 1918 р. в Україні не було не лише своєї комуністичної партії, але навіть філії РКП(б), бо централізований характер партії більшовиків не припускав навіть автономного існування компартій національних республік. Об'єктивно ця обставина посилювала страх російських більшовиків втратити Україну. Сподіватися ж, що українські більшовики встановлять владу рад в Україні без підтримки Кремля, не доводилося, оскільки їх чисельність була мізерною, а вплив на більшій частині української території — незначний, що визнавали самі більшовицькі лідери (напр., М. Скрипник). Про незначний вплив партії більшовиків серед українського населення свідчить і те, що на виборах до Всеросійських Установчих зборів за кандидатів РСДРП(б) проголосувало 10 % українських виборців.

Саме тому, М. Дорошко, досліджуючи специфіку процесу формування більшовицьких структур влади в Україні у період революції 1917-1921 рр., дійшов висновку, що для опанування України з Радянської Росії було експортовано не лише більшовицьку політичну систему, а й керівну партійно-радянську верхівку, себто на український ґрунт було пересажено не тільки більшовицьку систему влади, а й її носіїв, котрі мали виконувати функції окупаційної адміністрації. Саме тому апарат радянської України і, насамперед, його уряд, були своєрідним продовженням відповідних структур радянської Росії. Перш за все це торкалося військових та господарських структур республіки, адже Кремль, підпорядкувавши собі ці відомства позбавляв Україну можливості сформувати власні керівні органи цих галузей²⁰ та, відповідно, зводив нанівець навіть паперовий суверенітет УСРР. Так само у реалізації планів щодо форсованого інтегрування Західної України в єдиний правовий простір СРСР вже сталінський радянський тоталітарний режим опирався на скерованих ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У працівників, які займали усі важливі посади у структурах влади краю. А у повоєнні десятиліття стає помітним курс на прискорення політичної, економічної і культурної інтеграції новоприєднаних західноукраїнських областей у загальнорадянський простір засобами демографічної політики. Його наслідком стало зростання чисельності росіян у населенні краю.

Російські мігранти, основна маса яких у галицькі і західноволинські області прибувала з волі уряду СРСР, розглядалися опорою й засобом радянської України, з допомогою яких радянський режим прагнув вирішити політичні цілі. Найбільшою серед новоприбулих росіян у західні області була частка з Російської Федерації.

¹⁹ *Дорошко М.* Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія / М.Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. - С. 64-65.

²⁰ *Дорошко М.* Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія / М. Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. - С. 350-351.

Вона становила близько половини усіх росіян-мігрантів. Друга половина прибулих походила зі східних областей України та інших республік. 1945-1950 рр. міграція носила форсований характер, що добре видно на прикладі Львівської області. Так, якщо в 1945 р. число прибулих в область росіян було у сім разів більшим, ніж у 1944-му, то в 1946-му – більш, ніж у 10 разів. Керована урядом міграція направлялася головним чином до Львова (близько 20%), в інші обласні центри, а також у райцентри, де була найбільша потреба у формуванні силових структур влади, партійних комітетів, обласних, міських і районних адміністративних установ і організацій²¹. Не володіючи українською мовою, вони намагались обмежити або й витіснити її із низки сфер суспільного життя російською мовою. В цьому зв'язку красномовним є той факт, що на початок 1945 р. серед 33 цензорів Тернопільської області лише 5 були українцями. Серед прибулих «керівників» російської національності було чимало людей як з недостатньою освітою, так і з низькими моральними якостями. Показовою у цьому відношенні була система правоохоронних органів. Так, серед 15 начальників райвідділів НКВС Тернопільської області в середині 1945 р. 9 мали «нижчу» освіту. Повсюдно і широко допускались порушення навіть обмеженої більшовицької законності — глумлення над людьми, фізичне знуцання²². За такими ж лекалами влітку 1940 р. відбулося насадження радянського режиму в Північній Буковині та Бессарабії. Погоджуємося з Ю. Сайфуліною, яка вважає його зразковим продуктом експорту революції. Адже її вища ланка цілковито складалася з прибульців зі Сходу, вони ж беззаперечно панували на середніх щаблях місцевого самоуправління. Це, зокрема, стало безпосереднім результатом рішення політбюро ЦК КП(б)У, що зобов'язало обкоми компартії східних областей України відібрати і направити на постійну роботу в Бессарабію і Північну Буковину 4970 партійних, радянських, господарських і навіть технічних працівників²³. Формальним свідченням остаточного включення Північної Буковини й Бессарабії до складу СРСР-УРСР стали перші вибори до Верховних рад СРСР, УРСР та місцевих рад депутатів трудящих. Вони були проведені щойно в січні 1941 року. За умов, які склалися, вибори реально мало враховували місцеві особливості та можливості кадрового потенціалу краю. Так само, себто у напрямі радянізації, більшовицькі уповноважені визначали характер діяльності з листопада 1944 і до середини 1945 рр. нових органів влади, що їх іменували народними, на Закарпатті (про що яскраво свідчить

²¹ Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944-1996 рр.). Етносоціальне дослідження / І. Я. Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – С. 157.

²² Терлюк І. Я. Вплив росіян на формування кадрів державного апарату в західних областях України в перше післявоєнне десятиріччя / І. Я. Терлюк // Підготовка кадрів вищої кваліфікації для органів внутрішніх справ України. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. Зб. наук. праць. Вип.2. 1995.- С.43-44.

²³ Сайфуліна Ю.В. Встановлення і розбудова радянського державного режиму в Північній Буковині в 1940-1947 рр.: історико-правове дослідження. Автореф.... к. ю. н. – Львів, 2009. – С.10-11.

нормотворча діяльність Народної Ради Закарпатської України). Натомість присутність Червоної армії в Закарпатській Україні створила сприятливі умови для «волевиявлення народу до возз'єднання» з радянською Україною.

Отже, огляд особливостей встановлення й функціонування радянської державності в Україні, національного складу владних органів УСРР-УРСР періоду становлення в Україні радянської державності (1917-21 рр.) та її поширення на західноукраїнські землі (1939-40 і 1945 рр.) дозволяє підтвердити загальні і сформулювати конкретні **висновки**.

Перше. Радянська державність в Україні не була питомою українською національною – вона не сформувалася органічно внаслідок зусиль українського суспільства, а була привнесена і насаджена ззовні, відтак мала характер окупаційної.

Друге. Для опанування Україною більшовицький центр створював маріонеткові уряди, під прикриттям яких на українську територію вводилися червоноармійські загони з Радянської Росії. Протягом 1918-1920 рр. в Україні один за одним змінилося три радянських уряди, що уособлювали три періоди радянського державотворення в Україні. Кожний український радянський уряд створювався слідом за вторгненням у країну російських військ у вигляді Червоної армії, яка збройним чином знищила українську державність. Скориставшись фактичною відсутністю боєздатних збройних формувань українських національних урядів, російські радянські війська насильно насаджували більшовицьку диктатуру. Експортована Москвою, рівно ж як і сформована нею, місцева керівна партійно-радянська верхівка однозначно виконували в Україні функції окупаційної, колоніальної адміністрації, завданням якої було знищення прагнення українського народу до самостійного державного життя.

Третє. Перебравши за допомогою військової сили західноукраїнські землі, однак у межах чинних тоді норм міжнародного права, надавши вигляду легітимності їх включення до СРСР, сталінський режим приступив до активної радянзації, за суттю – форми радянської окупації західноукраїнських земель, що полягала у здійсненні комплексу соціально-економічних, політичних, національно-культурних та репресивно-каральних заходів, спрямованих на поглинання приєднаних територій. З перших днів перебування на західноукраїнських землях частин Червоної армії розпочиналося активне поширення на приєднані території чинного радянського законодавства та основних інституцій радянської державності, які для західних українців, особливо галичан й буковинців, а також волинян і закарпатців як за формою, так і змістом були незрозумілими й чужими, а відтак окупаційними. Як окупаційна сприймається здійснювана радянська демографічна політика – спрямована на прискорення політичної, економічної і культурної інтеграції новоприєднаних західноукраїнських областей у загальнорадянський простір, вона мала наслідком зростання чисельності росіян у населенні краю. *Та все ж, варто наголосити, в історичній перспективі входження території Західної України, Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття до*

складу СРСР (УРСР) не можна недооцінювати. Вочевидь саме в 1939-40 і 1945 рр. відбулося об'єднання українського народу в одній державі. По-суті, створювалася парадоксальна ситуація: вперше за багатовікову історію українські землі були інтегровані в складі єдиної української, але не самостійної квазідержави. І в цьому акті утілилися драматизм національної долі українства: його тріумф і трагедія водночас.

Четверте. Факт агресії Радянської Росії проти України, анексії та окупації території України 1918-1920 рр., як і загалом насадження ззовні, спрямованих проти національної державності українського народу, державно-політичних утворень, зокрема радянських, нарешті юридично визнано Законом України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» (9 квітня 2015 р.).

***Терлюк Іван Ярославович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави та права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: i.terlyuk2406@gmail.com.

**СТАТТИ
СТАТЬИ
ARTICLES**

УДК 37.02+371.7

**ПРАВО И ПРАВСТВЕННОСТЬ В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ ЗА ВЛАСТЬ
(СТАТЬЯ ВТОРАЯ)**

М. Р. АРПЕНТЬЕВА (Калуга, Российская Федерация)*

В попытках удержать шатающуюся власть государства активно прибегают к усилению репрессий и контролю повседневной, в том числе частной, жизни населения. Используется весь арсенал средств, включая организацию кампаний по запугиванию населения: массовая пропаганда ксенофобии, в том числе с помощью симуляции или создания террористических актов и войн; псевдонаучные и псевдокультурные инновации, рекламирующие консюмеристскую идеологию и шаблоны «конца света»; технологии мотивирующие общества к деструктивному и аутодеструктивному поведению и отношению; военные действия против своего народа с помощью биологического и химического оружия, а также применение традиционных средств индивидуального и массового поражения в отношении «несогласных»; автономизация «правоохранительной» системы и массовые фальсификации уголовных дел; создание нарушающих «хабеас корпус» (habeas corpus – гарантии личной свободы) временных и постоянных изолятов и резерваций, «Гулагов» и концлагерей, «Гуантанамо» и прочих тюрем для противников «демократии», сепаратистов и иных «-истов»; уничтожение (под видом реформирования!) здравоохранительной, образовательной и иных систем поддержки жизни населения; стерилизация и иные формы массового насилия над населением страны или его частью (проведение политических «люстраций», неравенство прав «неграждан», рабство гастарбайтеров, борьба за «чистоту расы», мальтузианская модель «ножниц» и теория «золотого миллиарда»); попытки узурпации «демократической власти» путем ее перевода в наследуемую и т.д.

Современное представление о репрессиях включает перечень мер принуждения, применяемых государством по политическим мотивам: лишение жизни или свободы, помещение на принудительное лечение в психиатрические лечебные учреждения, выдворение из страны и лишение гражданства, выселение групп населения из мест проживания, направление в ссылку, высылку и на спецпоселение, привлечение к принудительному труду в условиях ограничения свободы, иные виды лишения или ограничения прав и свобод лиц, признанных опасными для государства или политического строя по классовым, социальным,

национальным, религиозным или иным признакам, осуществляющееся по решениям судов и других органов, наделенных судебными функциями [10; 11; 25; 26; 27; 30]. Человек современности решает сложную дилемму: быть или иметь. Быть человеком, обладать собственным пониманием себя и мира, подвергаться репрессиям, или стать удовлетворяющим желания автоматом, не имеющим ничего собственного, включая сами желания? В XXI веке основной линией репрессий становится линия подавления инакомыслия, понимания себя и мира: режимы ряда стран Азии, неофашистские режимы Европы, а также новые практики «взаимоотношения» народов, общества и государства в США и других странах, декларируя «свободу» и «демократию», пропагандируют и вводят в жизнь все более откровенные системы преследования собственного населения, заменяя судебной властью власть избираемую народом, заменяя образование и здравоохранение «мануфактурами» жертв/потребителей и т.д. и т.п. Бессилие что-то изменить и на что-то повлиять рождает состояние тотальной усталости.

Ж. Бодрийяр пишет, что «Подобно тому как существует мировая проблема голода, сейчас существует мировая проблема усталости. ...хроническая неконтролируемая усталость вместе с неконтролируемым насилием составляет удел богатых обществ и является, между прочим, результатом преодоления голода и хронической нехватки... доиндустриальных обществ. Усталость как коллективный синдром постиндустриальных обществ принадлежит... к области глубоких аномалий, «дисфункций» благосостояния». По его мнению, «Как новое насилие не имеет «цели», так и эта усталость не имеет «причины». ...эта усталость ...имеет ту же функцию разоблачения, что насилие и ненасилие... общество, которое представляет и видит себя всегда в состоянии прогресса, направленного на ...обеспечение всё большей легкости и автоматизма, является ...обществом стресса, ...допинга» [3, с. 230-231]. При этом «...Вместо того чтобы уравнивать шансы и умиротворять социальное соперничество... процесс потребления делает конкуренцию более сильной и острой во всех ее формах. ...общество создает все более растущие нарушения равновесия как у индивидов, так и у целых социальных категорий, охваченных императивом конкуренции и восходящей социальной мобильности и в то же время императивом увеличения наслаждений... сильно укоренившимся в человеке» [3, с. 230-231]. Под давлением разнонаправленных и кажущихся абсолютными, но являющихся часто противоположными, принуждений, индивид утрачивает единство, его сознание и ценности становятся «лоскутными»: правовое и нравственное пространства разрываются, фрагментируются. «Социальное неравенство добавляется к внутреннему разрыву между потребностями и стремлениями, делая это общество все более ...дезинтегрированным, «больным». Усталость (или «астения») может тогда интерпретироваться как ответ в форме пассивного отказа со стороны современного человека на описанные условия существования», – полагает Ж. Бодрийяр. Он также отмечает, что «...этот «пассивный отказ» является фактически скрытым насилием... только одним из возможных ответов, другие формы которых

представляют собой открытое насилие. ...Усталость гражданина постиндустриального общества недалеко от скрытой забастовки, ...от «slowing down» («снижения активности») рабочих ...или от школьной «скуки» ...усталость не является пассивностью, противостоящей внешней социальной сверхактивности, – она, напротив, единственная форма активности, противостоящая ...принуждению к общей пассивности, присущему современным общественным отношениям» [3, с. 232]. При этом, в современных обществах существует лишь «насмешка» над демократией и всеобщим избирательным правом, мир современной цивилизации – это мир арбитражных привилегий, которые никто не собирается ни уступать, ни пересматривать.

«...Нельзя излечить «патологическую» усталость ...упражнениями ...это скрытый протест, который оборачивается против себя и воплощается в собственном теле, потому что в некоторых условиях это единственное, на что безвластный индивид может свалить вину», – как это ярко демонстрируют преступившие закон как жертвы правоохранительной – охраняющей привилегии репрессий и насилия государства и бизнеса – системы. Для большинства же «...Настоящая пассивность заключается в беззаботном соответствии с системой. Усталость – это активность, скрытое, хроническое восстание... ее функция: «slowing down» во всех его формах является (как невроз) единственным выходом, чтобы избежать тотального и настоящего «break down» (разрушения)»: в настоящем пассивностью становится активность, сотрудничество с системой арбитражного произвола. «И именно потому, что она является активностью (скрытой), она может внезапно превратиться в открытое восстание... Бессонница, мигрень патологическое ожирение или потеря аппетита, вялость или непреодолимая гиперактивность – формально разные или противоположные симптомы – могут в действительности обмениваться, заменять друг друга: соматическое «превращение» всегда сопровождается, даже определяется потенциальной «обратимостью» всех симптомов», – огромное количество больных, несчастных, страдающих по самым разным причинам представителей слоев, лишенных возможности что-то изменить и подвергающихся ежедневным репрессиям, могут «выздороветь», поднявшись в движении открытого протеста, революции. Именно поэтому государство и бизнес играют в игру «кто кого опередит», стремясь подавить открытое сопротивление в зародыше и поддерживая самоуничтожение общества, особенно его наиболее бесправных, низших слоев: нищих, мигрантов, заключенных, пенсионеров и т.д.. «Однако – и это главное – логика депрессивности ...повторяет саму логику потребления (где потребности и удовлетворения, не будучи связаны с объективной функцией предметов, сменяют друг друга, отсылают друг к другу, заменяют друг друга в функции фундаментального неудовлетворения)», подчеркивает Ж. Бодрийяр [3, с. 233]. *Главная опасность, таким образом, внутри людей – их привычка потребления, препятствующая реальной жизни, находится вне «матрицы» тотального подавления.*

Бодрийяр отмечает структурную, тотальную связь системы потребления и системы абреакции-соматизации, одним из моментов которой выступает усталость: «Все процессы в наших обществах происходят в направлении деконструкции, разъединения амбивалентности желания. ...Так проясняется глубокое единство всего процесса: ...потребление как глобальный процесс «конверсии», то есть «символического» трансферта нехватки...» [3, с. 233]. При этом, интересна игра: потребление лишает человека воли к реальности: «...депрессия расцветает там, где прекращаются принуждения к труду и где начинается (должно бы начаться) время удовлетворения». Это, например, мигрень генеральных директоров в свободное время, самоубийство или скорая смерть «пенсионеров», смерти выигравших большие призы в лотерею и т.д. При этом, растет «время досуга», а также, «позади организованного ...спроса на свободное время растущий спрос на труд, ...в этом неэкономическом спросе на труд выражается вся агрессивность, неудовлетворенная в потреблении и досуге». «...Усталость не является совсем анемичной, ...она оказывается «потребленной» усталостью и возвращается в общественный ритуал обмена или уровня жизни» [3, с. 234].

Многие ученые также отмечают факт использования арбитражных привилегий для уничтожения представителей лишенных данных привилегий классов: этнических, религиозных, политических и социально-экономических «меньшинств» и «большинства», потенциально или реально претендующих на данные привилегии и оказывающихся наказанными уже за сам факт своего существования. М. Платек отмечает, что «Практически для любого периода мы можем привести примеры неоднородных стандартов, применяемых к данному лицу в зависимости не от его поступков, а от принадлежности к тому или иному классу (в прошлом) либо к той или иной социальной группе (сейчас)» [11, с. 1]. Она подчеркивает несимметричность правового пространства как пространства арбитражных привилегий: «Осуждать и сажать – предназначение «других», избранных. Эти «другие» не входят в категории людей, не имеющих привилегий, не слишком состоятельных, не обладающих влиянием. Последних мы приговариваем к лишению свободы, полагая, что это удовлетворит потерпевших, станет для них утешением, суррогатом возмещения ущерба» [1, с. 1]. При этом часто «путают» воспитание и помощь, ответственность и реституцию с наказанием и уничтожением человеческого достоинства. Аналогично, Н. Кристи отмечает, что «...дела – если приняты во внимание все нюансы – никогда не бывают одинаковыми. ... несущественность устанавливается догматически ...в противном случае равенство недостижимо» [10, с. 83-84].

Современная доктрина права (восстановительное правосудие) не столько осуждает произвол и власть, «*jus puniendi*» государства, не столько призывает вернуть право мести, сколько дает шанс осуществляемому государством привилегированному арбитражу, как насилию, стать хотя бы отчасти справедливым правосудием, дает возможность сделать шаг в направлении равновесия и гармонии, обращает внимание на интересы потерпевших и

обвиняемых /осужденных. Как показала внедренная в США и иных странах доктрина «nothing works» («Ничто не эффективно»), в системе арбитражного произвола / привилегий наказание не достигает цели и не перевоспитывает: наказание как средство, удовлетворяющее потерпевших, не продуктивно и не эффективно ни для кого. Однако, это не существенно повлияло на изменение отношений государства к нарушителям – в карательный процесс не был введен принцип реституции. Вместо ресоциализации была обоснована и внедрена доктрина справедливого возмездия (just desert), то есть расплаты: «столько, сколько тебе причитается». Эта доктрина, в одних странах, со временем привела к облегчению систем наказаний и их сокращению, а в других, в том числе в США, к ужесточению и увеличению «пенитенциарных» учреждений. Таким образом, переход от ресоциализации к редистрибуции, от реституции к восстановлению человеческих отношений и достоинства, состоялся не везде: часть сообществ сохранили идеал арбитражных привилегий, который и вернул системы правосудия и юстиции «на круги своя». Ацефаличные, то есть свободные от государственности клановые сообщества, обычно предпочитают мирные способы разрешения споров. Они реализуют экономическую и социально-политическую кооперацию, тяготея к эгалитарности. [11; 28]. Однако, таких сообществ мало. В современных гражданских и уголовных кодексах, кровная месть, прямая расплата и ритуальное возмездие постепенно слились в так или иначе понимаемое возмездие, но реституция как способ разрешения конфликтов отделилась и минимизировалась. Вместе с тем, она очень важна, поскольку направлена на возмещение ущерба, упорядочивание взаимоотношений, создание условий, которые не разбивали бы общество и группы, а способствовали их выживанию и дальнейшему развитию [25; 26; 27]. В ситуации же арбитражного произвола, как отмечает Н Кристи, дело совсем в ином: «Недавние исследования, посвященные концентрационным лагерям и ГУЛАГу, привели нас к новым важным идеям. Проблема не в том, как это могло случиться. Проблема скорее в том, почему это не случалось чаще, а также когда, где и как это произойдет в следующий раз». «По моим довольно мрачным предположениям, весьма значительная часть мужского населения низших классов может провести большую часть жизни в тюрьмах или лагерях. Я не утверждаю, что это неминуемо, но вероятность этого достаточно велика. У нынешней цивилизации нет гарантий против такого поворота событий. Напротив, мы видим энергичные начинания по изменению правового аппарата, по разработке идеологии «правосудия по заслугам», по увеличению эффективности контроля, по увеличению количества заключенных» [22].

Юридическая мысль «судя по всему, обречена на бесконечный поиск определения права, побуждаемая к этому практической необходимостью построить правопорядок на фундаменте как можно более надежных, четких и полных знаний о его сущности...» [8, с.30]. Этот «путь без конца» поддерживается вполне определенным кругом лиц: чем меньше нравственное пространство и нравственная истина включены в «правду» юридических обоснований и

доказательств, тем легче симулировать справедливость и сохранять арбитражные привилегии. К сожалению, сейчас борьба за право часто является борьбой одиночек. Отрицательное отношение к обычаю приводит к возвышению роли законодателя как сознательного творца права («разумной политики власти») и отчуждению правомочного человека от возможности защитить свои права: «разумный» законодатель снимает с себя обязательства, переводя их в «услуги», торгуя законом [21]. Обязанность человека защищаться связана и с тем, что каждый отвечает перед обществом: «Каждый призван и обязан подавлять гидру произвола и беззакония, где только она не осмеливается поднимать свою голову; каждый, пользующийся благодеяниями права, должен в свой черед также поддерживать по мере сил могущество и авторитет закона...». «Защита собственного существования есть высший закон всего одушевленного мира», имеющий не только физический, но и нравственный смысл. Примирение сторон в качестве средства разрешения правовых конфликтов возможно лишь при условии, что не будет ущемления личности.

В. Соловьев, фиксируя расхожие представления начала XX века о праве, отмечал, что «право содержит в себе некоторый минимум нравственных норм, обязательных для всех членов общества. Задача светского закона – не в том, чтобы лежащий во зле мир превратился в Царствие Божие, а в том, чтобы он не превратился в ад» [13, с. 454]. Однако, то что государство транслирует обществу и то, что есть «на самом деле», различно: правовая регуляция удобнее и выгоднее, поскольку это регуляция произвола и подчинения – в своем итоге – определенному лицу. Нравственная регуляция обращена к нравственным основам жизни и лишена персональной обращенности, привычной человеческому сознанию. Она требует воспитания и выращивания, а не контроля и подавления. Другой вопрос, что существует проблема легитимности права: вот тут и используется «обманка нравственности». Право же обществом во многом рассматривается как воля правящего класса и прикрытие произвола власти. Таким образом, правовое пространство современности – это пространство арбитражных привилегий (*arbitration privileges space*), которое включает нормы, в основе которых отсутствуют нравственные принципы, присутствует произвол сильного, в то время как нравственное пространство включает нормы «естественного права», общечеловеческие, а также и культурно-специфические, «гибридные» с нормами права. Для личности и социума в целом, безопаснее развиваться и воспитывать себя и граждан в русле нравственных законов и правил. Нравственные обычаи хоть как то гарантируют выживаемость, если не в тактическом, то в стратегическом отношении. Правовые нормы, напротив, лишь отчасти защищая человека в тактическом плане, разрушают стратегический жизненный ресурс.

Как пишет О.И. Шкаратан «интересы продуктивных групп российского общества (национальной буржуазии, профессионалов, квалифицированных рабочих) состоят в модернизации страны», построении современной постиндустриальной экономики и гражданского общества, предполагающего

единение граждан и наций. Но это возможно лишь при поддержке такого проекта правящей элитой». Однако, по его мнению, интересы и ценности этой элиты отличны от таковых у активной части общества. Правящий слой в «демократических» странах – владельцы и экспортеры сырьевых ресурсов – представляют тип «компрадоров-буржуа», чье благополучие зависит не от внутренних, а от внешних экономических, политических и т.д. факторов. «Среди признаков российской компрадорской элиты (и бизнесменов, и чиновников) присутствуют: потребительское отношение к национальным ресурсам (как сырьевым, так и людским), прямая зависимость от иностранного капитала и иностранных центров политического влияния, перевод большей части прибыли в зарубежные активы. Российской элите не присущи гражданственность ...она способна решать лишь свои краткосрочные проблемы» [20, с.68, 130-131].

В социальной сфере правящая элита препятствует смене доминирующей модели, предполагающей отношение к гражданам/населению как к возобновляемому ресурсу, численно избыточному в условиях сырьевой экономики и доктрины «золотого миллиарда». Альтернативная модель, в которой граждане являются социальным и человеческим капиталом, стратегическим ресурсом развития страны и ее модернизации, правящей компрадорской элите не близка: источником компрадорской буржуазии являлся и является феодально-рабовладельческий тип отношений, прошедший «реинкарнацию» в современных «демократических» странах как «дикий капитализм».

Аналогичным образом, в политической сфере, компрадорская элита продолжает упорно внедрять идеи «священности власти» и ее представителей наряду с отношением к гражданам, народностям, как объектам, а не субъектам управления, в том числе объектам политических манипуляций (по типу «промывания мозгов») и иных форм намеренного обмана. Она сопротивляется тому, чтобы выступить как выразитель и арбитр интересов основных групп населения, подменяя нравственные императивы, в том числе самоограничение, императивами правовыми, постоянно и все более выхолощенными и служащими лишь самой элите. При этом правящие круги современных стран СНГ включают в свой состав новых акторов, опираясь не на меритократические критерии, не на способность людей решать конкретные задачи (компетентность), а на медитократические: элита определяется на основании занимаемой позиции во власти и по обладанию собственностью. В результате, вся власть принадлежит людям с весьма посредственным уровнем личностного развития, что не позволяет элите вести общество за собой.

В. Л. Иноземцев отмечает: «... правит не лидер, а сплоченная номенклатурная группа, в ней не видно людей, заметно выделяющихся своими талантами ... каждый из бюрократов понимает, что занял свое место... в общем-то случайно... современная российская элита представляет собой сплоченную серую массу, которая рекрутирует новых членов по принципу ментального ...сходства с нею самой» [5, с. 41,43]. Пока этот принцип не будет изменен, рассчитывать на

свободу от очередной «перестройки» и сопутствующего ей социального коллапса, а также на более-менее нравственное отношение власти к народу, в целом не приходится. Однако, если элита не решится на изменения, они произойдут уже помимо ее воли, подняв огромные народные массы из состояния подавленности, невежества и десакрализации [3; 31].

ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // Принципы системной организации функций — М., «Наука», 1973. С. 5—61.
2. Барциц И. Н. Правовое пространство России. М.: МГУ, 2000. - 496 с.
3. Бодрийяр Ж. Усталость // Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Культурная революция; Республика, 2006. - С. 230-234
4. Гроенхейзен М. Медиация жертвы и правонарушителя // Восстановительное правосудие / Под ред. И. Л. Петрухина. М.: Судебно-правовая реформа, 2003. С. 16-19.
5. Иноземцев В. Л. Природа и перспективы путинского режима/ В.Л. Иноземцев // Свободная мысль. – 2007. – №1. – С. 41-43.
6. Карнозова Л. На пути к новой парадигме уголовной юстиции // Досье на цензуру: Евроремонт Гулага. М., 2003, № 18 (23). С. 168–180 .
7. Кант И. Критика чистого разума. - М.: Мысль, 1994. - 591 с.
8. Мальцев Г. В. Понимание права. - М.: Прометей, 1999. – 419 с.
9. Монтескье Ш. Избранные произведения. - М.: Госполитиздат, 1955.- 803 с.
10. Кристи Н. Приемлемое количество преступлений. - СПб.: Алетейя, 2006. - 182 с.
11. Платек М. Восстановительное правосудие - теория, порожденная практикой // Неволя. – 2005. - №4. Режим доступа: http://index.org.ru/nevol/2005-4/pltk_n4.htm (дата обращения 01.12.2016)
12. Сесар К. Карательное отношение общества // Правоведение. 1998. № 4. С. 162-171.
13. Соловьев В. С. Сочинения в 2 т. – М.: Мысль, 1988. Т. 1. С. 454.
14. Суханов В. В. Правовое пространство и его формы: Дис. ... канд. юрид. наук. М.: Московский университет МВД России, 2005 176 с.
15. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения . М.: НОРМА, 1996. 278с.
16. Фуллер Лон Л. Мораль права. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 306 с.
17. Хольцхайдер Х. Месть или наказание // Форум, 2004. №31/2004. С. 35.
18. Чередова Е. А. Восстановительное правосудие: перспективы развития в России // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов . - 2010. - №12. – С. 34-37.
19. Шитов А.Н. Моральные основания права. Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 1996. - 20 с.
20. Шкаратан, О. И. Российская «псевдоэлита» и ее идентификация в мировом и национальном контекстах // Мир России: Социология, этнология. – 2011. – Т. 20. № 4. – С. 68-88.
21. Ihering von R.R. Der Kampf ums Recht, Wien: Vortrag, 1872.
22. Ihering von R.R. Zeit des romischen Rechts. Berlin, 1881. Bd. 11. S. 310.
23. Orucu E. Law as transposition // Intern.-L, 2002.-Vol. 51(2). P. 205-223.
24. Petrella R. Nationalist and regionalist movements in Western Europe // Ethnic Minorities in Western Europe / Ed. by Ch. R. Foster. New York: Praeger, 1980.-P. 26-28.

25. Christie N. Crime Control as Industry. - London and New York: Routledge, 2000. – 210p.
26. Davenport Ch. State Repression and the Domestic Democratic Peace. New York: Cambridge University Press, 2007.
27. Hill D. W.; Jones Z. M. An Empirical Evaluation of Explanations for State Repression // American Political Science Review. 2014. - №108 (03). P. 661–687. doi:10.1017/s0003055414000306.
28. Michalowski R. J. Order, Law and Crime. New York: Random House, 1985.
29. Nader L., Combs-Schilling E. Restitution in cross-cultural perspectives // Restitution in Criminal Justice / J. Hudson, B. Galaway (eds.). Lexington MA: Lexington Books, 1977. P. 34-35.
30. Ritter E. H. Policy Disputes, Political Survival, and the Onset and Severity of State Repression // Journal of Conflict Resolution. - 2014. № 58 (1). P. 143–168. doi:10.1177/0022002712468724.
31. Weitekamp E. G. M.. The history of restorative justice // A restorative justice reader. Texts, sources, context. Ed. By Gerry Johnstone. Willan Publishing. Plymouth, 2004. P. 111-125.

***Арпентьева Мариям Равильевна** – доктор психологических наук, доцент, старший научный сотрудник кафедры психологии развития и образования, руководитель лаборатории психолого-педагогического сопровождения семьи и детства Центра социально-гуманитарных исследований Калужского государственного университета имени К. Э. Циолковского. E-mail: mariam_rav@mail.ru.

ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНІ ОСНОВИ, ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ

О. К. СКАЛЕНКО (Київ, Україна)

«Винахідницький геній – батько багатства»

Сократ

Загальні положення

Розглядаючи загальносистемно проблематику соціально-економічного поступу, треба визначити, по-перше, рівні її наукового аналізу, у відповідності з реальними процесами сучасного світового розвитку та потребами конкретного суспільства. По-друге, необхідно взяти до уваги найвпливовіші, насамперед об'єктивні, або, якщо висловлюватися новітньою термінологією, глобальні чинники формування системи економічної безпеки, як вузлової частини загальнонаціональної безпеки.

Безумовно, надавати тут лаконічне загальносистемне визначення змістовної сутності економічної безпеки було б передчасно. Але цілком зрозуміло, що ця проблематика сьогодні виявлена на різних рівнях і в різних структурах соціально-економічного життя. В плані геоekonomіки найбільш інтенсивно у формуванні системи економічної безпеки зацікавлене кожне суспільство, що має статус незалежної держави і дбає про свої національні інтереси. Інтереси такого забезпечення на рівні так званої світової економіки є значно абстрактнішими, попри наявність вже значної кількості міжнародних інституцій, що регулюють спільну діяльність та економічні відносини. Проблеми в цій сфері вирішуються здебільшого вже існуючою системою міжнародного права.

Однак проблематика економічної забезпеченості, а отже, й безпеки, передусім повинна враховувати той незаперечний факт, що перед тим як кваліфіковано захищати національні економічні інтереси, потрібно створити свої ж економічні цінності. Таким чином, по-справжньому ефективна система економічної безпеки створюється, починаючи з етапів суспільної організації по-сучасному кваліфікованої, тобто методологічно, концептуально та праксеологічно виваженої економічної діяльності.

Відтак гуманітарно та соціально ефективна продуктивність національної економіки є головним фактором і гарантом у завданні формування системи економічної безпеки кожного суспільства. І саме тому в цій складній проблематиці найбільш актуальним є визначення об'єктивно і пріоритетно найвпливовіших, отже, глобально найважливіших чинників економічного забезпечення держави.

Такий висновок вирішальною мірою підсилюється історичним фактом, що світове соціально-економічне життя безповоротно увійшло в русло глобальної

трансформаційної економізації процесів в усіх без винятку сферах діяльності та розвитку.

I. Концептуальні засади конкурентоспроможних антикризових стратегій

Проблематичність національного й глобального розвитку в режимі соціально-економічної забезпеченості є стійкою ознакою новітнього історичного процесу. Всесвітня історія економічної думки свідчить про те, що людство практично в постійному режимі проводило пошук шляхів удосконалення своєї діяльності, орієнтуючись, головним чином, на щоденні життєві потреби, пряму та зворотну реакцію природних речей [1].

Реальні процеси світового розвитку в епоху так званого НТР свідчать не тільки про вражаючі техніко-економічні досягнення людства, а й про значні негативи: ресурсні дефіцити, військові та релігійні конфлікти, продовольчі й системні соціально-економічні кризи та екологічні деформації, навіть «саморозпад» потужних держав і регіональних груп. Системний аналіз соціального стану і сталих показників економічного розвитку більшості країн світу, що в найзагальнішому варіанті проведений за ініціативою ООН і викладений в матеріалах Всесвітніх конференцій з проблем світового розвитку (1992 – 2016 роки), яскраво підтверджує глобальний характер цих небезпечних тенденцій, фіксує вирішальність їхнього впливу на геополітичні процеси, на планетарні економіко-екологічні зрушення і, зрештою, на глобальний, регіональний та національний розвиток.

Все частіше, а особливо це виявилось в ХХ столітті, поширюються так звані ідеологічні або інформаційні війни, в тому числі у формі релігійного фундаменталізму, які сьогодні вже також набули глобального виміру та впливу на геополітичні/геоекономічні процеси. Це також підтверджує факт дефіциту науково-практичного усвідомлення людством значення і ролі методологічно-інформаційних орієнтирів в умовах сучасності. Про дефіцит інформаційних знань в сфері соціально-економічної методології також яскраво свідчить вже історично тривалий пошук шляхів подолання соціально- (ідеологічно) конфронтаційного і так званого мальтузіанського підходів до проблематики розвитку, основними відправними положеннями яких є небезпека само-знищення та невідповідні потребам сучасного людства «межі зростання» [2].

Попри те, що в процесах сучасної творчої соціокультурної і техніко-економічної діяльності саме на науково-інформаційній основі людський геній створює «найвищі» технології, їхнє практичне використання сьогодні має не тільки позитивний напрям, а й у великій мірі набуло антигуманного й антиекологічного характеру, найбільше, як очевидно, у сфері озброєнь і недосконалих «тіньових» виробничих підприємств.

Існуючі методи внутрішнього і міжнародного поділу праці, з різною мірою відкритості національних економічних систем та необхідністю забезпечення так званих національних інтересів, на різних рівнях демократичності, консолідованості та конкурентоспроможності суспільств в процесах взаємопов'язаного саморозвитку – все це певною мірою функціонує діалектично-суперечливо, але реалії світової економіки все ж свідчать про надмірне домінування дезінтеграційних ефектів в житті сучасного людства [3].

Розглянуті факти вказують на гострі потреби науково-теоретичного, методологічного та концептуально-практичного усвідомлення основних чинників і механізмів всебічно (системно) ефективного, безпечного господарювання й поступу в специфічних умовах сучасності. Адже останні десятиріччя ХХ та початок ХХІ ст. чітко виявили стійкі тенденції світового процесу: інтенсивну інформатизацію та глобалізацію систем економічної діяльності і соціального розвитку.

Ці імперативні тенденції переконливо показують, що саме вони, як стратегічні орієнтири розвитку, визначають проблематику та напрямки актуальних наукових досліджень надійного й ефективного соціально-економічного процесу в нашій державі. Однак, намагаючись деяким чином пристосуватись до світових вільноринкових процесів, українська економіка все ж знаходиться сьогодні, м'яко кажучи, в стані пасивного самореформування. Макроекономічні спроби стабілізувати ситуацію в прогресивному напрямку здійснюються без стратегічно виваженої концепції, без належного усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у цій доленосно важливій, з точки зору національної безпеки, справі.

Слід зауважити, що загальносистемний розгляд цієї проблематики потребує врахування усіх найвпливовіших як внутрішніх, так і зовнішніх, чинників і параметрів суспільного розвитку. Однак враховуючи, що усякий прогрес в межах початково помилкової системи виявляється зрештою несподіваним регресом. Обґрунтування системно пріоритетних важелів вирішення проблем, передусім економічної забезпеченості, і пошуку чинників стратегічного впливу на господарчі процеси треба проводити, починаючи з науково-концептуального усвідомлення глибинних механізмів функціонування інформаційного ресурсу в соціально-економічних системах.

Найголовніше: слід врахувати фундаментальне системо- та прогресо-творче значення й глобальну, початково-вирішальну роль інформаційного ресурсу в процесах діяльності і розвитку, соціально-економічна потужність якого ще навіть в найменшій мірі не вивчена та позитивно не використана людством. Цей ресурс на сьогодні знаходиться в стані безвідповідального споживання або, кращою мірою, в статусі прихованого для глибокого і широкого розуміння, а також кваліфікованого використання, резерву.

Глобальна і вирішальна роль інформаційного економічного ресурсу в процесах сучасного світового розвитку поглиблено досліджувалась автором і викладена в публікаціях [1]. В них, зокрема, йдеться про те, що здобуті

фундаментальною наукою первинно-об'єктивні інформаційні знання трансформуються в методологічно повних економічних системах, використовуються в прикладних наукових розробках, проектуванні, винахідництві, раціоналізації, методичних та організаційно-управлінських рішеннях, в технологічному виробництві. В цій роботі на глибинному рівні показано, що саме інформаційні знання як стратегічний економічний ресурс глобального впливу є головною складовою системи національної безпеки кожної держави.

Таким чином, теоретично-концептуальними дослідженнями автора встановлено, що в загальносистемному вимірі, механізм економічної діяльності і соціального розвитку принципово базується та може ефективно і безпечно функціонувати на трьох об'єктивно необхідних та глобально впливових, отже, стратегічно вирішальних основах: інформаційній, інтелектуальній та інноваційній.

II. Фундаментальні основи соціально-економічної безпеки.

1. Інформаційна основа

На глибинному рівні соціально-економічного процесу, інформаційна основа трудової діяльності і розвитку служить певним субстратом формування відповідних цілей як ідеальних образів життєво необхідних, соціально корисних результатів, а також шляхів, методів та засобів їх досягнення.

Але для більш глибокої та адекватної оцінки інформації як об'єктивно необхідного соціально-економічного ресурсу треба відзначити та принаймні загальносистемно проаналізувати його фактичну поліфункціональність в організації процесів життєвого самозабезпечення людства.

По-перше, інформаційно насичений процес – це процес-маяк або доцільна орієнтація праці, яка в своїй кінцевій результативності може бути як позитивною (прогресивною), так і негативною (нерідко – з гуманітарно, соціально та екологічно шкідливими наслідками). Отже, на відміну від уже прийнятого погляду на так звані інформаційні технології, ми стверджуємо, що самі по собі «інформаційні технології» – це нонсенс. Інформація, будучи «надзвичайним та повноважним представником» абсолютно непорушних законів розвитку об'єктивно існуючого світу, лише надає людині принципову можливість «простежити» виявлення природно закономірних процесів та, в кращому випадку, науково сформулювати своє, вже ідеально-умовне бачення цих закономірностей, підґрунтям яких також будуть поняття про спостережені явища та вербально сформульовані властивості природних об'єктів. Це, в свою чергу, надає людям можливість пристосуватись до середовища та використати отримані ідеально-інформаційні знання для діяльності в соціальних напрямках.

По-друге, інформація функціонально забезпечує вихід людини в сферу можливостей розвитку природно закономірних процесів, тобто можливостей творчого вибору їх напрямків та інтенсивності, з метою організації випереджаюче-прискореного розвитку усіх соціалізованих процесів, в першу чергу технологічно-

виробничих, в яких власне прискорююча функція інформаційного ресурсу, історично відбита у головній економічній категорії – показникові продуктивності праці.

По-третє, інформаційна основа – це глобальна платформа і найдинамічніший канал організації та врівноваження різних форм соціального життя: управління й самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами усіх рівнів; розподілу та інтеграції людських зусиль в складно опосередкованих системах діяльності, науки і культури; ринкової саморегуляції господарського життя через фінансово-грошову систему; самоуправління державно-політичною, екологічною сферами тощо.

Таким чином, як основа-важіль фундаментального механізму поведінки та самовдосконалення діяльності людей і соціально-економічного поступу взагалі, інформація повинна мати статус пріоритетно стратегічного ресурсу. За значимістю і специфічністю інформаційний ресурс перевищує усі інші, але, як і всі ресурси він також має певний життєвий цикл з відповідними етапами добування, нагромадження, систематизації, зберігання й використання. Кожний з цих етапів в реальному житті постає як велика теоретична й практична проблема.

Етап нагромадження інформаційного ресурсу як об'єктивно необхідних суспільству знань реалізується, головним чином, на усіх інших етапах методологічно повного соціально-економічного процесу. Тобто цей процес іде фактично по всьому фронту суспільного життя і, передусім, в творчих процесах виробничої праці. Позитивний дисбаланс інформаційних знань в трудових системах свідчить про прогресуючий хід господарства в цілому та про наявність ефекту накопичення достовірної інформації в суспільстві. Велику роль на етапі накопичення суспільнозначимої інформації відіграють соціокультурні й гуманітарні науки як вияв сутнісного потенціалу духовного саморозвитку людей і функції самовдосконалення умов їхнього життя. Реальне врахування цього фактора, тобто дійсне включення живого людського чинника в усі соціальні процеси буде об'єктивною основою антикризового розвитку та прямим шляхом прискореної розбудови інформаційного й економічного суверенітету України, отже, шляхом реального збільшення шансів на партнерське входження нашої держави до регіональних та світової спільнот.

Праксеологічно поглиблений загальносистемний аналіз показує, що інформація – це двогострий меч. Передусім тому, що спрощене, тобто недостатньо систематизоване накопичення інформаційного ресурсу може давати, і реально дає, неоднозначні соціально-економічні наслідки. Саме життя свідчить, що позитивні чи негативні наслідки виникають не тільки в залежності від обсягу чи рівня достовірності інформації, але й від доброї чи недоброї волі людей як конкретних суб'єктів діяльності. Саме тому діючий на інформаційно-цільовій основі суб'єкт повинен бути висококомпетентним, високоморальним і високоуважним.

Оскільки інформаційний ресурс за своїм ідеальним змістом є більш-менш адекватним відображенням дійсних процесів, міра відповідальності людини

зростає за рахунок оперування приблизними моделями об'єктів (процесів). Так би мовити, «першого рівня» ми створюємо уже в пізнавальних, хоч і умовно-ідеальних абстракціях, не безневинно поділяючи при цьому єдиний, живий, саморухомиий світ на дещо матеріальне (саморухома природа) і дещо ідеальне (несаморухома інформація). Це, з одного боку, надає суб'єкту можливості розвитку, а з іншого – закономірно ускладнює проблематику діяльності. Проблеми організації процесів ефективної діяльності ускладнюються ще й тим, що феномени розподілу та необхідної інтеграції трудових зусиль в людському суспільстві породжують, так би мовити, другий ешелон абстракції або опосередкування в трудових системах. Наприклад, так звані диференціація наук і спеціалізація праці є наслідками обмеженості фізичних та інтелектуальних можливостей індивідуального суб'єкта порівняно з бездонністю властивостей об'єктів навколишнього світу.

Так звані інформаційні потреби виникають у процесах інтелектуальної праці, починаючи з пошуку доцільних і практично прийнятних технологічних рішень, в тому числі і на побутовому рівні. З цієї точки зору мислення треба вважати своєрідною системою праці.

Якщо трудові зусилля розділені на макрорівні, то, спираючись на умови реальності, інформаційно-інтелектуальний мікрорівень пристосовується до цієї розділеності і систематизується в порядку адекватності, перетворюючись у психоінформаційний мікропроцес. Але така систематизація притаманна швидше доіндустріальному суспільству, і тому її можна назвати спонтанною або навіть стихійною.

Однак в історичному плані подальше поглиблення диференціації інформаційно-цільових підсистем йшло вже на певній методичній основі, з певним усвідомленням взаємозв'язку усіх наук і досвіду, отже, з певним розумінням об'єктивної необхідності їхньої інтеграції.

Таким чином, необхідність інтеграції інформаційно-цільових підсистем в новітньо-історичних умовах переростає в принцип як об'єктивно необхідну передумову ефективної соціально-економічної діяльності. А останнім часом, проблема інтеграції процесів розвитку набула вельми актуального за своїм значенням глобального характеру. Проте методологічно, тобто із знанням фундаментального механізму, вона не усвідомлена навіть науковцями. Тобто, ця проблема поки що розглядається м'яко кажучи формально, а сама інтеграція здійснюється, в кращому випадку, тільки на інтелектуальному, тобто на суто абстрактному рівні.

В контексті проведених нами загальносистемних досліджень гостроактуальна на сьогоднішній день інтеграція, може бути визначена як об'єднання усіх інформаційно-цільових підсистем в генетично і методологічно (ієрархічно) єдину систему як основу та глобальну платформу економічної діяльності у відповідності до взаємопов'язаних законів природи, мислення та розвитку суспільства. Тут можна сказати навіть, що найактуальнішою проблемою

інтеграції в сучасних умовах розвитку є проблема адекватної, тобто глобальної систематизації усіх здобутих історичною людською працею інформаційних знань.

Соціально-гуманітарний вектор розвитку об'єктивно існуючого матеріального світу формально здійснюється на інертному по відношенню до ідеального змісту інформації матеріальному носії, але істинна міра цього змісту можлива тільки в голові психічно розвиненої, свідомокомпетентної людини як ефект загальносистемної єдності матеріального і духовного світів. Саме тому проблеми систематизації інформаційного ресурсу в методологічному плані пов'язані з безпосереднім його впливом на процеси формування образу мислення людини та суспільної свідомості, або так званого менталітету людей.

Організація процесу ефективного використання інформаційного ресурсу стала, і на цьому треба наголосити, найбільш драматичною проблемою навіть за всієї розвиненості сучасної інформатики. Справа в тому, що тут є два – «мертвий» і «живий» – носії інформації, які в цілеспрямованій, максимально ефективній діяльності повинні співпадати. Єдність цих феноменів у психіці людини соціальної, у системі її волевиявлення з переходом у діяльність – це найбільша таємниця в світі. Сьогодні ми можемо лише констатувати актуальність розробки цієї проблематики.

Історично здобута сума інформаційних знань забезпечила людству сучасну цивілізацію. Але рівень цивілізованості, і це слід підкреслити, не скрізь однаковий. А в деяких суспільствах так звані елітні групи людей володіють, так би мовити, контрольним пакетом інформаційних акцій, тим самим володіючи і соціально-політичною та економічною ситуацією. Це найбільш освічена і максимально наближена до інформаційних банків частина громадян. З системної точки зору на суспільний розвиток, такі диспропорції в розподілі інформаційного ресурсу далеко не є прогресивною рисою суспільства. І це підтверджується реальним життям, наприклад, в слаборозвинених азійських чи африканських країнах.

Із викладеного матеріалу можна зрозуміти, що навіть володіючи містким інформаційним банком, суспільство ще не має гарантій щодо соціально-економічного прогресу. Готовність людей – суб'єктів діяльності до використання інформаційного ресурсу не означає тільки розвиненість їхньої свідомості або професійно-кадрову компетентність. Адже відомо, що велике значення має політичний та соціально-психологічний, в тому числі духовно-моральний, клімат у суспільстві. В Україні, наприклад, несприятливі соціально-психологічні умови були аж занадто тривалими, і навіть глибока скарбниця «народної інформації» майже ніяк не використовувалася. Зрозуміло, що світ в цей час розвивався і дуже інтенсивно накопичував інформаційні ресурси як в саморухомих (людських), так і в несаморухомих системах (механічних носіях). Ментальність ділових людей, скажімо, у високорозвинених західних країнах, іноді дуже різко відрізняється від нашої. Не треба доводити і певну, м'яко кажучи, відсталість України в сфері практичної інформатики. Так, наприклад, сумновідомий період електронізації колишнього союзного господарства за своєю суттю являв собою спотворену

модель ділової гри з астрономічною перевитратою коштів. Причому закуплені в той час електронно-обчислювальні технології не тільки не були найбільш прогресивними, але й мали призначення збирати та узагальнювати недостовірну статистичну інформацію з широкого союзного простору. Пам'ятною для нас залишається і всесоюзна кампанія переведення господарства на так звані автоматичні системи управління.

Таким чином інформаційна основа як ідеально-цільовий ресурс природно закономірної орієнтації в процесах соціально-економічної діяльності є глобальним і пріоритетно вирішальним чинником, отже, найглибиннішим гарантом ефективного і безпечного розвитку.

2. Інтелектуальна основа.

В попередньому розділі ми загальносистемно простежили та зафіксували глобально-фундаментальний характер впливу і стратегічне, вирішальне значення інформаційної основи діяльності та суспільного розвитку. Однак, проблематика інформаційно-цільового, тобто соціально та гуманітарно доцільного забезпечення системи господарювання на усіх рівнях – це складна комплексна проблема, яка передусім потребує рушійної сили. Із викладеного вище ми вже зрозуміли, що такою силою може виступати лише людина із здоровою та всебічно розвинутою психікою. Зауважимо також, що ефективний економічний процес – це процес, що здійснюється в перманентно творчому режимі.

Історично, в усі часи соціально-економічного розвитку цей фактор завжди враховувався як «людський чинник», навіть у максималістській формулі «кадри вирішують усе». Сьогодні ця формула трансформувалась в термін «інтелектуалізація».

Із суто теоретичної точки зафіксуємо, що об'єктивно єдиним (хоч і ідеальним) засобом формування економічної системи є мета трудової діяльності, а природно єдиним субстратом формування трудової мети є інформаційний ресурс як методо- і праксеологічний орієнтир та гарант реальності поставлених для досягнення в трудових системах цілей, що задовольняють людські потреби. Але вирішити усі ці ідеально-інформаційні за своїм сутністним змістом проблеми здатна лише людина економічна, тобто людина інформаційно компетентна, людина психічно здорова та відповідально-вольова. Така людина і є глибинною сутністю інтелектуального чинника в системах соціально-економічної діяльності і розвитку. І саме такі люди складають основу розвитку.

Отже, інтелектуальна основа як рушійний важіль ефективного економічного розвитку кожної країни щільно, і можна сказати, нерозривно пов'язана з феноменом інформації, з проблемами інформатизації індивідуальної і суспільної праці. Інтелектуальний процес – це єдність тонко-енергетичного (саморухомого) й ідеально-інформаційного (несаморухомого), тобто – це психоінформаційний процес. У цій процесуальній (динамічній) єдності прихована таємнича сутність діалектичного переходу форми в зміст: об'єктивно дійсний процес як змістовна

сутність явища переходить тут в специфічну форму, яка тільки в такому стані і може називатися інформацією. А в процесі цілепокладаючого мислення ідеальний феномен інформації вже виступає в ролі змісту.

Зрозуміло, що несаморухома інформація як «ідеальний вірус» принципово не може існувати, а тим більше соціально й економічно функціонувати, без матеріально-енергетичної першооснови. Адже феномен інформації, як ми вже усвідомили, сам по собі є суто відтінково-тимчасовим й умовно-функціональним. В безкінечності історичного, ідеально досконалого майбутнього, тобто за умов майже «абсолютної достовірності» людських знань про світові процеси, інформація мала б відійти як функціонально-цільовий феномен, але, будучи заміненою в епоху високорозвиненої ноосфери духовним (єдиним і живим) змістом сутнісного існування людської спільноти. Однак в умовах сучасності, в реальних суб'єкт-об'єктних відносинах, *про феномен інформації можна сказати, що це вияв духовної сутності людини, а сама людина – це вияв психічної сутності інформації*. Принциповим, тобто методо- і праксеологічно важливим тут є те, що розглядати феномен інформації у відриві від людської психіки, від самого інтелекту, аж ніяк не можна.

Отже, інформація – це не самоціль, а «хліб», до речі, як майже і усі ресурси. Інформація є об'єктивно-представницькою основою інтелектуального процесу. Інтелект же функціонально, як рушійна сила ідеально-інформаційного мислення, забезпечує соціально-економічну ефективність цілеспрямованої творчості. Сутність сказаного може бути глибше з'ясована в аналізі процесу історичного зберігання інформаційного ресурсу: на умовно «мертвих» (тобто інертних щодо змісту) носіях та в «живих», активнотворчих особистостях. Останній, суто людський канал зберігання – це, передусім безперервний процес «живого інтелектуального» взаємозв'язку особистостей. При ефективному зберіганні інформації він принципово не може бути перерваний, тому що ніяка писана мова чи формальна (механічна) інформаційна система не можуть бути безперервною субстанцією як несаморухоми феномени. Ідеальна за своєю «природою» інформація може зберігатися на окремих об'єктах-носіях, тільки як видимість (уявність), але цілеспрямовано саморухатися вона не може. Таким чином, антропомірно-інформаційна видимість і субстанційне життя інформації – це паралельні інформаційно-зберігаючі процеси так званого соціального інтелекту (в тому числі в історичному його вимірі).

Таким чином, мікропроцесуальна за своєю рушійною здатністю, активнотворча, початково-спонукальна (управлінська) функція свідомо-інформаційно розвиненого (компетентного) інтелекту забезпечує первинну гарантію всебічно ефективного, отже, безпечного розвитку. Відтак, як ми вже зафіксували, об'єктивно сутнісним змістом феномена ідеально сформованої психіки-інтелекту є інформаційно-цільова основа, тобто власне психоінформаційні імпульси людини діючої (суб'єкта), передусім людини інтелектуальної. Цей напрямок аксіоматично, інформаційним чином, формує віра, яка в процесуальному

плані випереджає думку. Феномен віри, як відомо, відноситься здебільшого до сфери моралі, та саме вона формує атмосферу взаємодовіри у міжсуб'єктних відносинах. *Ось чому значення моральних норм, які своїм глобально-системним зв'язком забезпечують ефективне функціонування цивільних законів, що регулюють процеси інтелектуально-творчої праці в соціальному та економічному житті, неможливо переоцінити.*

3. Інноваційна основа

Інноваційна основа як один із глобально впливових, послідовно рушійних основ-важелів ефективного і безпечного соціально-економічного саморозвитку країн-держав повинна розглядатися в нерозривній єдності з інформаційною та інтелектуальною основами. Сутність механізму глобально-системного розвитку свідчить, що цивілізаційні процеси взагалі об'єктивно-необхідно (закономірно) здійснюються транс-психо-інформаційно-технологічним шляхом: людство в процесах суб'єкт-об'єктних відносин добуває інформаційні знання про закони природи і в межах логічно зафіксованих закономірностей (так званих наукових законів) здійснює випереджаюче-творчий вибір напрямків та інтенсивності життєво необхідних процесів за допомогою прискорюючої техніки. На відміну від безпосереднього саморозвитку природних процесів, цей шлях забезпечується методологічно-праксеологічно: наука > інформація > творчий інтелект > інновації > виробництво.

Із змісту нашої статті видно, що головну увагу в ній приділено все-таки інформаційно-цільовій основі по-сучасному ефективного і безпечного розвитку. Це пояснюється тим, що у відповідності з фундаментальною сутністю самої людини, духовностворюючим чинником виступає достовірна інформація. Лише «позитивний» інформаційний ресурс надає принципову можливість спрямовувати людську діяльність на гармонійний, прогресуючий розвиток і самовдосконалення.

Нарешті, люди як соціальний суб'єкт вже мають усвідомити, що єдиним їх зв'язком з об'єктивно існуючим матеріальним світом є ідеально-інформаційна основа, яка будучи єдиним представником його об'єктивності (причинно-наслідкової необхідності), глобально (стратегічно) забезпечує виживання та соціально-економічне зростання людської спільноти. Додамо, що як сутність діалектичного переходу матеріального в ідеальне, інформація є змістом психічного життя людини, яка робить принципово несаморухому (ідеальну) інформацію функціонально динамічною в процесах інтелектуальної праці.

Ідеальне за змістом, інформаційно-інтелектуальне моделювання (трудові або соціально-економічні мікропроцеси) дійсних або можливих макропроцесів, функціонально потрібне людям для випереджаючого управління цими процесами. Це по-перше.

По-друге, власне випередження, його реальний ефект досягається тільки за рахунок суттєвого зменшення питомої частки речовини та енергії в трудових процесах, тобто за рахунок фактичного зниження опору в суб'єкт-об'єктній

взаємодії. Ідеально та інформаційно моделююче мислення – це майже безопорний канал трудового процесу інтелектуального мікрорівня, це – канал енергій надвисоких швидкостей та проникності. Будь людина лише духовним створінням – цього каналу було б їй досить. Та оскільки вона має ще й фізично-предметні потреби, то соціально-економічний процес вимагає і так званих технологічних (матеріальних) виробництв. Технічне устаткування, при цьому, вважається найбільш досконалим, при відповідності принципу мінімізації витрат речовини та енергії. Взагалі, соціально-гуманітарний напрямок прискорення технологічних процесів – це фактично найшвидше задоволення життєвоважливих потреб людей. Оскільки середня величина опору об'єктів, особливо в найбільш прогресивних технологіях, зменшується, то середня швидкість процесів виробництва збільшується. Ці ефекти і становлять, власне, глибинну сутність або зміст глобального (всезагального) показника ефективної економіки – «продуктивність праці».

Таким чином, *інтелект за своєю природно-функціональною суттю буквально приречений на творче вдосконалення технологій*. Зауважимо також, що за структурою і по суті, всі види людської діяльності, включаючи мислення, опосередковані інформаційним ресурсом і тому повинні вважатися технологічними. Але інноваційний процес як процес невинного вдосконалення технологій цілком закономірно починається в сфері фундаментального природознавства, і далі – транс-психо-інформативно проходить по всьому соціально-економічному циклові. Природничо-наукові відкриття інтелектуально-творчо трансформуються в науково-прикладні винаходи (так звані технічні рішення), в проектно-конструкторські розробки, а останні – у виробничі технології і продукцію. *Саме такою в загальних рисах є функціональна феноменологія інформації як ресурсу в сучасних соціально-економічних системах*.

В контексті поставлених теоретичних проблем, фундаментальна наука, зрозуміло, розглядається як головний виробник інформаційного ресурсу суспільства. Але в загальносистемному плані, свою соціальну функцію інформаційний ресурс і наука виконують лише при надходженні знань в інтелектуально-творчий і техніко-економічний простір, де вони стають виробничою силою. Вертикальний шлях науки – це її саморозвиток та зміцнення (підживлення) інформаційно-цільової основи. Горизонтальний шлях наукової інформації – це трансінтелектуальна системотворча і прогресотворча циркуляція знань в конкретних соціально-економічних системах.

Інтенсивний розвиток інноваційного процесу в сфері фундаментальних, в першу чергу природничо-наукових досліджень – головна передумова сучасного ефективного та безпечного розвитку. Прискорені темпи прогресу різними країнами, на перший погляд, досягались по-різному. Японія, наприклад, в повоєнний час, у широкому масштабі практикувала закупівлю інтелектуальної власності за кордоном, переважно в США. Це забезпечило прискорений розвиток

господарства Японії та доведення якості продукції національного виробництва до вищого рівня світової конкурентоспроможності.

Але в глобальному вимірі, як і кожний ресурс, фундаментальна наукова і технологічна інформація, як, по суті сировинний економічний ресурс, виявляється найбільш ефективною при одержанні з неї конкретної товарної продукції (винаходу чи спеціального технічного пристрою, способу, методу чи готової до споживання продукції). Ця закономірність спричинила сповільнення процесу ліцензійної торгівлі поміж згаданими державами (Японія / США). Відомо, що останні десятиліття розвитку Японії характеризуються відчутною інтенсифікацією фундаментально-наукових досліджень, що, в свою чергу, тісно пов'язано з проблематикою інтелектуалізації та інноватизації соціально-економічної сфери.

Створюючи передовий фронт економічного процесу, інтелектуальна праця справляє вирішальний вплив на усяку фізичну працю, а за своїм сутнісним змістом виявляється не чим іншим як інформаційно-цільовим моделюванням потрібних результатів та засобів їх досягнення. В суто технологічній сфері, наприклад, – це винахідницька творчість, в науковій – теоретична та методологічна, в суспільно-економічній – концептуальна, у виробничій – організаційна та раціоналізаторська, в політичній – спрямовуюча управлінська, в духовно-культурній – морально й етично пошукова тощо.

Інформаційна основа, в системно повному соціально-економічному процесі, живить інтелектуальну основу, а інтелектуальна – живить інноваційну основу. Така трансформація в реальному житті виглядає як комплекс цілком окремих спеціалізованих процесів.

Єдиний і нерозривний речовинно-енергетичний світ, з самого початку його пізнання, м'яко кажучи, «спрощується» і «розділяється» у процесах глобальної суб'єкт-об'єктної взаємодії.

Цілком зрозуміло, що такий «глобальний розподіл», попри його умовність, не тільки функціонально необхідний для людського життя, але він може створити й реально створює також глобальний «ефект дезінтеграційної напруги» у соціально-цивілізаційній сфері. Її наслідки виявляються майже завжди несподівано і здебільшого негативно, особливо в нестійких і перехідних суспільствах. Сьогодні вони ще не можуть бути чітко визначені і передбачені. На цьому ґрунті, в усі віки свого розвитку, дефіцит достовірних інформаційних знань людство заповнювало містиккою, утопіями, псевдотеоріями, волюнтаризмом тощо. А зовсім несподівані події у вигляді катастроф і криз різного масштабу пояснювалися діями «ворогів», диявола та інших темних і злих сил. Але сьогодні вже ясно, що тільки глибоке загальносистемне вивчення і практичне врахування наведеного у цій роботі транс-психо-інформаційно-технологічного механізму ефективної діяльності і безпечного соціально-економічного розвитку покаже людям найефективніший вихід із усіх, об'єктивно породжених самою соціалізованою формою життя, проблем і труднощів.

З викладеного матеріалу можна зрозуміти, що практичні й методологічні проблеми інформатизації, інтелектуалізації та інноватизації суспільного розвитку на сучасному етапі принципово можуть вирішуватися тільки на фундаментально-науковому рівні. Іншими словами, фундаментально-теоретичний і практично-прикладний рівні аналізу та вирішення проблем повністю співпадають.

До речі, реальний процес побудови суверенної Української держави і перехідних реформ розпочався у правовій сфері. І цей підхід був правильним передусім тому, що *за своєю ідеальною сутністю право є спеціальною інформаційною системою, а в функціональному плані – це єдиний інструмент саморегуляції суспільно-економічного процесу*. Але, будучи ідеально-цільовою інформацією, право само по собі несаморухоме і тому «самостійно» не може виконувати свою регулятивну функцію. Звичайно, мікропроцесуальне життя правового акту починається в голові законодавця, однак повне його життя як макропроцесуальна об'єктивізація, здійснюється тільки в процесах управління структурно цілісним науково-освітньо-виробничо-споживчо-екологічним циклом.

Таким чином, якщо ми теоретично і практично визнаємо творчу працю, так би мовити, панацеєю від усіх труднощів, то феномен винахідництва як вищий вияв науково-прикладної, тобто інтелектуально-технологічної творчості, повинен зіграти в економіці найважливішу роль. Окрім того факту, що це відповідає концептуально зафіксованому нами транс-психо-інформаційно-технологічному механізмові прискореного поступу, науково-технологічна конкурентоздатність сучасної держави означає і її справжню національну могутність (див. епіграф).

З цієї точки зору держава Україна спочатку повинна була розвивати не вульгарну свободу комерції чи приватизацію майна (до речі, здебільшого застарілого), а ринок творчої інтелектуальної праці. Для цього треба було негайно прийняти закон про належну матеріальну компенсацію авторам результативної науково-технічної творчості. За таких умов, найбільш ініціативні творчі сили суспільства були б спрямовані не на виснажуюче нашу національну економіку «тіньове посередництво», а на шлях, де максимальні прибутки можуть бути отримані лише через ефективний виробничий процес. При цьому, помірне співвідношення фіскальної, конкурентної та антимонопольної політики у цій сфері сприяло б якісному товарному достатку і доступним цінам. Заради становлення національного господарства на рейки об'єктивно закономірного поступу, в режимі соціально-економічної безпеки, це зробити ще не зовсім пізно і сьогодні.

Таким чином, виходячи із загальносистемно викладених в цій роботі методологічних положень, переконуємося, що усі наші національні проблеми в сучасних умовах можуть вирішуватись тільки шляхом пріоритетно-стратегічного відношення суспільства і держави до формування інформаційних, інтелектуальних та інноваційних ресурсів як нових економічних, соціально-організаційних і науково-технологічних знань.

III. Транспсихоінформаційні чинники впливу на системи економічної безпеки і конкурентоспроможності

З метою загальносистемної характеристики глобального впливу соціально-психологічної сфери на забезпечення конкурентоспроможності нашого національного господарства та формування ефективної системи загальнонаціональної безпеки держави, треба згадати висновки попередніх розділів. По-перше, так би мовити, параметри (стан) соціально-психологічної сфери в будь-якій країні формуються переважно інформаційним ресурсом у різних варіантах його функціонування. По-друге, методологічно послідовними, глобально вирішальними чинниками, у процесах забезпечення науково-технологічної конкурентоспроможності й економічної безпеки держави є інтелектуальний та інноваційний ресурси, які фактично будуть трансінформаційними.

Тут доречно ще раз поставити загальноважливе питання: для чого в принципі, для якої функції людям надана природою здатність ідеально-інформаційного опосередкування в процесах діяльності? Саме для того, щоб людина, яка прагне діяти ефективно та безпечно щодо своїх потреб, мала можливість дотримуватись абсолютно непорушних законів природи.

Ми вже зрозуміли, що з метою реального входження у світовий інформаційний та економічний простір, необхідно негайно кваліфіковано та відповідально налагодити прискорений режим соціокультурного і техніко-економічного розвитку. І саме інформація як глобально найвпливовіший, пріоритетно орієнтуючий чинник, надає людям принципову можливість прискорюючого моделювання різних процесів мисленням, швидкість якого переважає рухливість усіх інших природно закономірних процесів, за винятком, мабуть, суто електромагнітних. Вирішальну роль, зрозуміло, відіграє мінімізація речовинно-енергетичного опосередкування вказаних стихійно-природних і так званих «штучних» процесів.

Повторимо, що якби людина була лише духовним створінням, то цього ефекту для неї вже було б досить. Але вона має ще фізіологічне складне тіло, яке також треба відповідно задовольняти, щоб організм як духовно-тілесна система міг добре функціонувати. Таким чином, тут виникає закономірна потреба виробляти необхідну для виживання та ефективного функціонування споживчу продукцію.

Безперервне вдосконалення технологічно-економічних процесів – це шлях соціального поступу як прискорене накопичення корисно-необхідних для людей надбань суспільного багатства. І тут треба сказати прямо, що гуманітарно-моральні параметри соціально-психологічної сфери є глобально пріоритетними у вирішенні проблем організації всебічно ефективних економічних систем, особливо підсистеми інтелектуально-творчої праці по створенню гуманітарно та соціально доцільного інноваційного ресурсу.

Соціально-економічний поступ сучасного суспільства майже безпомилково можна вимірювати рівнем розвитку науково-інформаційної сфери. Але тут треба

особливо підкреслити, що наукова діяльність повинна бути високоморальною. Взаємозв'язок науки і моралі, на наш погляд, абсолютно безпосередній. В цьому зв'язку моральність можна (і треба) розглядати як достовірність результатів наукових досліджень, а істинні (відносно) наукові поняття – як одиничні інформаційні знання про явища та сутнісні закономірності перебігу природних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лейбин В. М. «Модели мира» и образ человека. // Критический анализ идей Римского клуба. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
2. Скаленко О. К. Глобальні резерви поступу: інформація + інтелект + інновації. – К.: Основи, 2000. – 394 с.
3. Скаленко А. К. Глобальная информационная основа постиндустриального развития. // Доклад Международной Ассоциации «Римский клуб – Украина». – К.: ИМЭМО НАНУ, 1995. – 30 с.
4. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. – К.: Основи, 1999.
5. Muntian V. Informatology and Economic Security. – К., 2001. – 432 с.
6. Скаленко О. К. Глобально-інформаційний вимір економічної безпеки України // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 26. – К.: ВІД КНУ, 2001. – с. 514 – 519.

*Скаленко Олексій Карпович – Dr.Ph, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії» Національної академії наук України, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН, член Асоціації футурологів РФТ, президент Міжнародного благодійного фонду «Єднання». E-mail: icf_unity@ukr.net.

ПРИНЦИПЫ ДОБРОСОВЕСТНОСТИ, РАЗУМНОСТИ И СПРАВЕДЛИВОСТИ В РИМСКОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Э. Ю. АНЦИФЕРОВА (Минск, Республика Беларусь)*

Принцип добросовестности являлся основным принципом римского права. Благодаря творческой деятельности римских правоведов впервые было отмечено, что добросовестность субъекта в обязательствах требует поощрения и защиты. Римские преторы были уполномочены разрешать споры, которые не укладывались в рамки негибкого, архаичного гражданского права, руководствуясь принципом «доброй совести» (*bonafides*). Так, Павел отмечает, что «добросовестность предоставляет владельцу столько же, сколько истина в той мере, в которой этому не препятствует закон»¹.

В римском праве в отношении добросовестности (*bonafides*) проводилось разделение: в объективном смысле *bonafides* относилось к обязательствам, а в субъективном – к вещным правам. Воспринимаемая как верность данному слову добросовестность (*bonafides*) была, по сути, клятвой, дававшейся при заключении соглашений. Тот, кто нарушил данное слово, признавался человеком вне божеского и человеческого закона (*saceresto*). В некоторых ситуациях слабая сторона оставалась под защитой более сильной стороны². Обязательства сторон рассматривались как взятые волею Богов, а их нарушение – как тяжкое преступление. Если ранее за нарушение данного слова (обещания) следовала сакральная санкция, то позднее, в классический период Древнего Рима, соглашение признавалось недействительным. Так, в параграфе 117 книги I Институций Гая, указывается на то, что возражения имеют место также в тех исках, которые не являются личными. Гай утверждает, что «если ты, например, страхом или злым умыслом склонил меня дать тебе манципационным образом какую-либо вещь в собственность, и будешь ее от меня требовать, то мне дается возражение, посредством которого ты устраняешься, если я докажу, что ты заставил меня согласиться под влиянием угроз или обмана»². Следовательно, согласно понятиям добросовестности, если согласие на сделку было получено под влиянием обмана, то она признается недействительной.

М. Бартошек интерпретировал римское понятие добросовестности (*bonafides*) как «собственную честность и доверие к чужой честности, верность данному слову, нравственную обязанность всех людей выполнять свое

¹Дигесты Юстиниана : в 3 т. : пер. с лат. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – Т. II. Кн. 5. – 622 с.

²Гай. Институции / Гай // Политика римского права. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.

обязательство, в чем бы оно ни выразалось»³. В свою очередь, Е. В. Вавилин указывает на существенное значение критерия добросовестности в Древнем Риме. В случаях недобросовестности действий субъекта правоотношений, такому субъекту будет отказано в защите его прав⁴. Следовательно, аналогия дуализму понимания добросовестности (*bonafides*) как верности данному слову и защиты может быть проведена в отношениях патрон-клиент и в отношениях имущественного характера, в которых существовала обязанность проявлять внимание и полагаться на чью-либо верность, «доверяться».

Ж. Эмбер считает, что добросовестность (*bonafides*) в отношениях патрон – клиент позволяет воспринимать юридически тот субъект, самостоятельность которого отрицается господствующими в обществе представлениями об источнике частного волеопределения⁵. В связи с тем, что отношения между патроном и клиентом основывались на взаимном доверии, можно говорить о действии принципа добросовестности в отношениях между ними.

С развитием добросовестности (*bonafides*) требовалось уже толкование соглашения с точки зрения не только буквы, но и «духа» закона. Добросовестность выступала, как требование не пользоваться в правоотношениях предосудительными выгодами, исключать обман, принуждение при заключении и исполнении соглашений². В книге 18 Титула I «О заключении договора покупки и о совершаемых между покупателем и продавцом договорах...» указано, что «продавец обязан отвечать за отсутствие в его действиях злого умысла; поступает со злым умыслом не только продавец, который выражается неявно в целях введения в обман, но и продавец, который коварно скрывает что-либо»². Тем самым норма указывает на добросовестность продавца при заключении договора купли-продажи.

Гай в «Институциях» (Gai., Inst., 4,47) приводит следующий пример: «если выяснится, что А. Агерий оставил на сохранение у Н. Негидия серебряный стол и по злему умыслу Н. Негидия он не был возвращен А. Агерию, судья, осуди Н. Негидия в пользу А. Агерия на ту сумму, сколько будет стоить эта вещь. Если не выяснится, оправдай»². Следовательно, если на стадии исполнения одна сторона поступала с умыслом (обманом), то эта сторона не получит преимущества в процессе, так как принцип доброй совести, на котором основано судебное разбирательство по такому делу, предписывает судье считать сторону виновной.

По мнению Г. Дернбурга, для признания владельца добросовестным необходимо, чтобы собственность была приобретена осмотрительно и

³Бартошек, М. Римское право. Понятие, термины, определения. / М. Бартошек, М., 1959. – С. 131 – 132.

⁴ Вавилин, Е. В. Концепция развития российского гражданского законодательства: основные направления / Е. В. Вавилин // Гражданское право. – 2010. – № 1. – С. 3 – 5

⁵Imbert, J. De la sociologie au droit: la "fides" romaine / J. Imbert // melanges H. Levy-Bruhl. – Paris. – 1959. – P. 407

внимательно, т. е., в результате извинительного заблуждения⁶. Однако, по мнению Ю. Барона, приобретатель должен был быть добросовестным уже на протяжении всего момента совершения сделки⁷, что предполагает добросовестность сторон на протяжении всего периода заключения сделки.

Таким образом, в связи с вышеуказанными обозначениями понятия добросовестности (*bonafides*), по мнению Л. И. Петражицкого, в римском праве существовало довольно четкое понимание того, что имелось в виду, несмотря на то, что само понятие по своему существу уходит в нравственные и моральные категории (т. н. «дух закона») ⁸. При этом, на добросовестности (*bonafides*) основаны контракты купли-продажи, аренды, подряда, перевозки, найма услуг, поручения, товарищества, залога, ведение чужих дел без поручения, безымянные контракты, фидеикомиссы (доверительное поручение завещателя наследнику), фидуциарный договор (*fiducia*), оформлявший самые разнообразные отношения, опека, имущественные отношения между супругами, а также поручительство (различные формы личной гарантии обязательств).

Принцип разумности в римском праве содержался в преторском праве. Главенствующую роль в развитии римского права в классический период сыграли эдикты претора перегринов, должность которого была учреждена в 242 г. до н. э. В своем правотворчестве (при издании эдикта) он обладал большой свободой усмотрения, мог в своих правоположениях ссылаться на «справедливость» (*aegitas*) или на «естественный разум» (*naturalisratio*). Созданное преторами перегринов «право народов» было римским правом, причем его наиболее развитой и совершенной частью. В римском праве мы обнаруживаем жизнестойкость подобного понимания общественного устройства⁹.

В Книге I Институций Гая «О гражданском и естественном праве» указывается, что право «между всеми людьми установил естественный разум» как основу гражданского законодательства, сенатских постановлений или императорских указов². И. Кант утверждал, что право представляет собой «чистый а priori законодательный разум, не принимающий в соображение ни одной из эмпирических целей»¹⁰. При этом, как полагал Платон, только при согласовании жизненных целей граждан и сословий, которые служат к удовлетворению

⁶Дернбург, Г. Пандекты. Вещное право / Г. Дернбург. – СПб. – 1905. – 364 с.

⁷Барон, Ю. Система римского гражданского права. / Ю. Барон // Пер. Петражицкого П. Изд. 3-е, СПб. – 1909. – С.68.

⁸Петражицкий, Л. И. Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права / Л. И. Петражицкий // СПб.: типография М. М. Стасюлевича. – 2002. – С. 365.

⁹Цицерон. Избранные сочинения / Цицерон. – М.: Худ. лит., 1975. – 419 с.

¹⁰Кант, И. Сочинения на немецком и русском языках. Трактаты и статьи / И. Кант. – М. – 1994. – С. 283.

разумных потребностей, возникающих в обществе, государство сможет оставаться здоровым¹¹.

Во времена римского права многие авторы оправдывали рабство. Еще древнегреческие мыслители Платон и Аристотель полагали, что человеку, который не умеет подчинять свои чувственные вожделения разуму, «надлежит быть рабом» того, у которого руководящее начало разумное¹². Следовательно, они указывали на преобладание разума у определённой категории граждан, которые могли руководить рабами в соответствии с принципом разумности. Рабство же, как считал Цицерон, «справедливо потому, что таким лицам рабское состояние полезно и это делается им на пользу, когда делается разумно. Таким образом, когда у бесчестных людей отнимут возможность совершать беззакония, то угнетенные окажутся в лучшем положении... Господин так же правит рабом, как лучшая часть души (разум, мудрость) правит слабыми и порочными частями души (страстями, гневом и т.п.). К рабам следует относиться как к наемникам: требовать от них соответствующей работы и предоставлять им то, что полагается»².

Римский принцип справедливости (*aequitas*) сформировался под влиянием греческой и римской философии. И хотя римские юристы теоретически его не разработали и даже не дали определения, они часто на него опирались. Аналитическое обособление «справедливости» в учениях профессиональных юристов стало возможным потому, что понятие справедливости (*aequitas*) вполне соответствовало сложившимся правовым взглядам и юридической терминологии, легко вписывалось в язык развитой римской юриспруденции. Кроме того, в учениях великих философов идея справедливости уже была подчинена принципу правового равенства и соразмерности, так что юристы воспринимали ее как подлинно правовое понятие.

Римские юристы считали справедливость идеалом права, а само право – целенаправленным движением к достижению справедливости. Ульпиан в Книге I Институций приводит цитату Цельса, в соответствии с которым «право есть искусство доброго и справедливого (*Ius est ars boni et aequi*)»².

Этимологически латинское слово справедливость (*aequitas*) означало «равномерность, соразмерность, равенство». Так, Цицерон подчеркивал, что в «основе права лежит присущая природе справедливость, которая является вечным, неизменным и неотъемлемым свойством природы в целом»⁹. В Титуле I Дигест Юстиниана «О справедливости и праве», право означает то, что всегда является справедливым и добрым – естественное право¹.

По мнению М. Бартошека, «справедливость (*aequitas*) становится рядом с правом, контролирует его и по мере возможности смягчает его суровость»³. Лишь

¹¹ Платон. Собрание сочинений в 3-х тт. — М. — 1971 г. — 333 с.

¹² Аксенова, О.В. *Aequitas* как важнейший принцип римского права / О. В. Аксенова // Вестник ТИСБИ. — 2005. — № 3. — С. 100 — 105.

желание достижения справедливости может помочь применению правосудия в согласии с естественным правом.

Подобным образом Ульпиан определяет справедливость (*justitia*) как «постоянное и неизменное стремление предоставлять каждому свое право». Из такого общего понимания правовой справедливости в Конституции «О составлении Дигест» выводятся частные «предписания права», которые заключались в том, чтобы «жить честно, не чинить вреда другому, каждому предоставлять то, что ему принадлежит»¹. Следовательно, под принципом справедливости римские юристы видели в первую очередь возможность для субъектов правоприменения осуществлять адекватное воздаяние в рамках правосудия, суть которого заключается в том, что любые добросовестные и правомерные действия стороны получают правовую защиту независимо от того, как они отражены в позитивном праве и как они с ним соотносятся. В Титуле I Дигест Юстиниана «О справедливости и праве» указывается, что «право» означает то место, в котором выносятся решения; везде, где претор нерушимым величием своей власти и нерушимым обычаем предков устанавливает судоговорение, то место и называется по справедливости словом «право»¹.

Справедливость первична, она всегда приоритетна по сравнению с нормами законов и обычаев. По мнению римского юриста Марцелла, «даже если ничто из относящегося к закону не должно с легкостью меняться, тем не менее, там, где справедливость явно требует этого, следует оказать содействие такому изменению»¹. Так, в Титуле I Дигест Юстиниана «О заключении договора покупки и о совершаемых между покупателем и продавцом договорах, и какие вещи не могут быть продаваемы», Лабейон в книге «Посмертно изданных» пишет, что если кто-либо купит чужую одежду в качестве новой, то, по мнению Требация, покупателю должны быть возмещены убытки. Это мнение одобряет и Помпоний. С ним согласен и Юлиан, который говорит, что если продавец не знал, то он отвечает за саму вещь, а если знал, то и за возникшие убытки. Подобно этому, если продавец по незнанию продал сосуд из желтой меди в качестве золотого, то он обязан предоставить золото, которое он продал¹.

Так, в договоре купли-продажи, гармония в отношениях сторон заключается в том, что две стороны, продавец и покупатель, обязаны адекватно воздавать друг другу согласно условиям договора. Например, покупатель воздает деньгами, в то время как продавец – вещами определенного количества и качества. Передача некачественного товара есть прямое нарушение нормы гармонии, равно как и задержка с оплатой со стороны покупателя.

Таким образом, римское право стало основой для развития принципов добросовестности, разумности и справедливости. Категория добросовестность в римском праве приобрела правообразующее значение, так как была одним из условий необходимых для приобретения права собственности. Принцип добросовестности (*bonafides*) в Древнем Риме служил критерием всех действий, где действующий пытался выгодно использовать ситуацию за счет своего контрагента

и действовал заведомо нечестно или несправедливо. Существует многообразие мнений римских юристов по поводу природы добросовестности. Римские юристы сравнивают добросовестность с законом, указывая на их взаимосвязь и взаимозависимость (Павел); обосновывают условия добросовестности продавца при заключении договора купли-продажи; рассматривают принцип добросовестности при осуществлении судебного разбирательства, а также анализируют последствия недобросовестной сделки (Гай).

Главенствующую роль в развитии принципа разумности в Древнем Риме сыграли различные акты правового характера, такие как Дигесты Юстиниана, эдикты претора перегринов, Институции Гая, где римские юристы говорили о приоритете «естественного разума» в действиях людей. Был закреплен огромный массив мнений касательно рабовладельчества, в данный период, согласно которым только разумно действовавший правитель мог руководить рабами.

В свою очередь, принцип справедливости не потерпел существенных изменений с древнеримских времен. Он плавно перешел в структуру политико-правовой мысли Нового времени. Именно юристы эпохи Просвещения, базируясь на римских наработках, предложили считать, что во всех делах соображения правосудия и справедливости должны быть выше строгого («позитивного») права. Такие римские юристы как Цельс, Цицерон, Ульпиан считали справедливость идеей права. В ней они видели вечное, неизменное и неотъемлемое свойство правовых отношений. Справедливость, будучи основным принципом естественного права, должна составить конечную цель общественной жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дигесты Юстиниана : в 3 т. : пер. с лат. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – Т. II. Кн. 5. – 622 с.
2. Гай. Институции / Гай // Политика римского права. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.
3. Бартошек, М. Римское право. Понятие, термины, определения. / М. Бартошек, М., 1959. – С. 131 – 132.
4. Вавилин, Е. В. Концепция развития российского гражданского законодательства: основные направления / Е. В. Вавилин // Гражданское право. – 2010. – № 1. – С. 3 – 5
5. Imbert, J. De la sociologie au droit: la "fides" romaine / J. Imbert // melanges H. Levy-Bruhl. – Paris. – 1959. – P. 407
6. Дернбург, Г. Пандекты. Вещное право / Г. Дернбург. – СПб. – 1905. – 364 с.
7. Барон, Ю. Система римского гражданского права. / Ю. Барон // Пер. Петражицкого П. Изд. 3-е, СПб. – 1909. – С.68.
8. Петражицкий, Л. И. Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права / Л. И. Петражицкий // СПб.: типография М. М. Стасюлевича. – 2002. – С. 365.
9. Цицерон. Избранные сочинения / Цицерон. – М.: Худ. лит., 1975. – 419 с.
10. Кант, И. Сочинения на немецком и русском языках. Трактаты и статьи / И. Кант. – М. – 1994. – С. 283.
11. Платон. Собрание сочинений в 3-х тт. — М. – 1971 г. – 333 с.

12. Аксенова, О.В. Aequitas как важнейший принцип римского права / О. В. Аксенова // Вестник ТИСБИ. – 2005. – № 3. – С. 100 – 105.

***Анциферова Эдита Юрьевна** – студентка Академии управления при Президенте Республики Беларусь. E-mail: edita.antsiferova@yandex.ru.

Статья печатается по рекомендации к.ю.н., доц. Т. Н. Пунько (Минск, Республика Беларусь)

ПРАВО КАДУКА ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В XVI СТОЛІТТІ

М. Ю. БУЛАНИЙ (Дніпро, Україна)*

Правові відносини у Великому князівстві Литовському та Королівстві Польському розвивалися між суспільними станами, які різнилися між собою юридичним становищем, тобто певними правами та обов'язками. Однією із особливо відчутних сфер соціальних відносин, що значно впливала на повсякденне життя, було спадкове право. Процес оформлення прав на спадок серед станів мав певні особливості й регламентувався різноманітними законодавчими актами. Вагоме місце у процесі формування системи спадкового права на українських землях відігравали також норми звичаєвого права. Проте розвиток нормотворчої діяльності великих князів литовських разом із Панами-радою та Вальним сеймом у першій половині XVI ст., привів до звуження сфери дії звичаєвого права та встановлення пріоритету писаного законодавства, зокрема, й у спадковому праві. Одним з таких аспектів кодифікації норм у ранньомодерну добу стала еволюція норм права кадука або ж виморочного права в умовах становлення земської системи землеволодіння¹.

Загалом вітчизняна довідкова література зазначає, що кадук – «це в стародавньому законі – спадок, залишений без кровних спадкоємців, який правом кадука переходив урядові»². Більш детально описується це право як «земля без власника, що переходила у власність держави»³. Інші матеріали розкривають право кадука з позицій «спадку, який залишено без заповіту, безділний спадок, привласнення полишеного маєтку»⁴. Велику роль у тлумаченні права кадука можуть відігравати регіональні відмінності правозастосування на руських теренах XVI ст. загалом. Так, білоруська література засвідчує, що право кадука було спеціальним правом «на получение наследства без завещания в феодальной Польше и Беларуси (16-17 вв.)»⁵ або ж «правом верховной власти на распоряжение имуществом, владелец которого после своей смерти не имел наследников

¹ Майкут Х. Деякі питання врегулювання спадкових відносин на українських землях за Литовськими статутами / Х. Майкут // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – №2.– С. 37.

² Пиртей П. Словник лемківської говірки [Електронний ресурс] / П. Пиртей. – Legnica; Wrocław, 2001. – Режим доступу: http://ukrainian_lemko.academic.ru/5044

³ Зведений словник застарілих та маловживаних слів [Електронний ресурс]. – К., 2014. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm>

⁴ Право кадука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.opredelim.com/>

⁵ Кадук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dictionary.ru/>

(выморочное имущество)»⁶. Польські ж дослідники окреслюють право кадука в межах латинського слова «caducus», що означає «без господаря» (bezpański). Тобто інституційно право кадука на польських теренах прийнято виводити із римського *ius caducum*, що передбачало обмеження спадкування до певного кола кровних спадкоємців або ж до заповіту, при відсутності яких «spadek przypada władcy»⁷.

На початок XVI ст. щодо права кадука діяли норми Віслицького статуту, введені королем Казимиром III Великим. Згідно з цими нормами, право на спадок стали мати бокові лінії успадкування, що значно обмежило цей вид королівського права⁸. Так, у 1519 р., по смерті Венцлава Костелевича, який отримав Кобрин від своєї дружини княгині Кобринської, маєток опинився у володінні королеви Бони⁹. Навіть близькі родичі не мали змогу отримувати спадку за певних обставин. Так, у 1512 р., коли Сигізмунд I Старий, повідомивши князя Михайла Мстиславського та його братів князів Федора й Богдана Жеславських про смерть у московському полоні їхнього зятя князя Богдана Глинського, писав: «...ми всі його маєтки, як у Київському повіті, так і в інших повітах замків та дворів наших, сказали київському воєводі, пану Юрію, ув'язати на нас, до замку нашого Київського»¹⁰. Проте, не завжди кадучні володіння відходили до королівщин. Існує кілька привілеїв 1506-1526 рр., наданих на сеймах, щодо пожалувань будинків у власність за правом кадука (м. Кам'янець). Вони стосуються передусім осіб без потомства. Деякі з них подають цікаві форми переходу таких маєтностей до рук шляхти за участю поручителів. Наприклад, у 1506 р. А. Начеславський отримав у дідичне володіння будинок вірменина Георгія лише завдяки клопотанню равського старости Яна Анджея з Бучача, сина воєводи Якуба¹¹.

В подальшому норми отримання великими князями маєтностей за кадуком стали змінюватись. За I Литовським статутом, «по смерти отцов дети, сыновья и дочери, не должны быть лишены имений, полученных в наследство от отца и деда, но эти имения в соответствии с законом они сами со своими потомками получают в

⁶ Белоруссия в эпоху феодализма. – Т. 1. С древнейших времен до середины 17 века. – Минск, 1959. – С. 252.

⁷ Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B. Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do r. 1795 / Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski. – Warszawa, 1957. – S. 108.

⁸ Bardach J. Historia państwa i prawa Polski / J. Bardach. – Т. I. – Warszawa, 1964. – S. 146.

⁹ Україна: литовська доба: 1320-1569. – К., 2008. – С. 73.

¹⁰ Україна і Литва в XIV – XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти. – Луцьк, 2011. – С. 115.

¹¹ Михайловський В. Результативність сеймів для Подільського воєводства у 1493-1526 рр. за матеріалами Коронної метрики / В. Михайловський // Patrimonium. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. – Т. I. Ранньомодерна людина: простір – влада – право XVI-XVIII століть. – Київ; Краків, 2015. – С. 24.

полное владение»¹². Це вказує на вільне використання права кадука великими князями. Проте на I половину XVI ст. шляхта починає наступ на таку прерогативу великого князя. Так, при відсутності найближчих родичів, маєток переходив у власність великого князя (Ч. 4: «А буде одинокий чоловік, без дітей та родичів, то маєтності на господаря»), але ця норма отримувала юридичну силу лише тоді, коли не був складений тестамент. У випадку його існування, як зазначалося у ст. 12 («А хто залишаючи цей світ і не матиме ні дітей, ні родини, а запише комусь свої статки, нам того не рушити»), доля всього майна померлого вирішувалася згідно заповіту¹³. Шляхта намагається випрошувати такі землі собі, про що свідчить випадок у 1532, коли король надає Я. Тарновському маєтності Я. Пушкаря у Львові¹⁴. В подальшому, на сеймі 1544 р., шляхта просить робити Сигізмунду I внески із скарбу на військові потреби та несення військової служби з так званих «спадкових» маєтків, отриманих за правом кадука¹⁵.

В середині XVI ст. відбувається реформування спадкового права, відповідно до якого будь-яка вотчина успадковувалася лише за законом, що дозволяло долучати родичів побічних ліній спорідненості¹⁶. Тож сеймові конституції 1562 та 1576 рр. встановили, що шляхетські виморочні спадки король мусив надати шляхті до початку найближчого сейму. Намагаючись не втратити можливості отримання земель до складу королівщин, представники династії Ягеллонів виробляють специфічну форму розподілу таких земель. Промовистим свідченням подібної еволюції права є розподіл маєтностей після смерті князя Яцька Половця (1536 р.), який надав за заповітом опікунство над дітьми та майном Івану Немиричу та Юрію Скобейку за умови, що по смерті бездітних синів все дістанеться Немиричам. Через 30 років по смерті князя Яцька та його синів, Йосип Немирич подав королю заповіт, а той діючи за литовським правом, забрав землі князів Половців-Рожиновських до господарських староств, частково надавши окремі землі новим власникам в т.ч. і Йосипу Немиричу¹⁷.

¹² Статут Великого княжества Литовского 1529 года [Электронный ресурс]. – Раздел 3. – Артикул 9. – Режим доступа: <http://vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-40/Statut1529/text3.htm>

¹³ Україна і Литва в XIV – XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти. – Луцьк, 2011. – С. 121.

¹⁴ Archiwum ksiazat Sanguszkow w Sławucie. – Lwow: Z drukarni zakładu narodowego im. Ossolinskich, 1897. – Т. V. 1513-1547. – S. 261.

¹⁵ Пресняков А. Литовско-Русское государство в XIII-XVI вв./ А. Пресняков. – М., 2012. – С. 229.

¹⁶ Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським статутом / О. Добров // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – Вип. 1. – К., 1925. – С. 84.

¹⁷ Антонович В. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362-1569) / В. Антонович / В. Антонович. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – Т. 1. – К., 1885. – С. 210.

Складнішою була система розпорядження кадучним майном міщан. Так, кадуками міщан з королівських міст великий князь міг вільно розпоряджатися, тоді як спадки приватновласницьких міщан припадали володареві міста. Відповідно, у подальших редакціях статуту, правові норми отримання спадку великими князями стають регламентуються краще. Так, в подібній статті II Литовського статуту прослідковується вже не лише кровна спорідненість, але й «близкіе правомъ приржонимъ и слушне набытымъ звычайемъ стародавнымъ»¹⁸. Стали нормованими черги успадкування: 1 – брати спадкодавця й їх потомство, 2 – сестри спадкодавця й їх потомство, 3 – близький родич, який «єсть наблизшій до отчизны по мечу». Лише після цієї черги, при відсутності спадкоємців, «по тыхъ тымъ обычаемъ имѣнья спадкомъ на насъ Господаря Великаго Князства Литовского и потомковъ нашихъ Великихъ Князей Литовскихъ приходятъ и приходити будутъ» за умови коли «надальшаго вже бы въ поколѣнью кровныхъ близкихъ не достало, и никому отъ нихъ записано и заведено не было; тогда по тыхъ и по таковыхъ обычаемъ имѣнья спадковъ на насъ Господаря Великаго Князя Литовского, и потомковъ Великаго Князства Литовского приходити будетъ». Вперше така норма кадучного права була законодавчо закріплена на теренах Великого князівства Литовського.

Описана система зберігалася й за нормами III Литовського статуту¹⁹. Лише до назви артикулу було включено «и о спадку на нас, г[о]с[по]д[а]ра, по безпотомъныхъ»²⁰, а також додано, що «права своего приржонного, выслужонного и набытого» належало вже не лише великому князеві, а й «на речъ посполитую». А вже незабаром, у тому ж 1588 р., було введено останнє обмеження права королівського кадука, за яким шляхетський спадок залишався спадкоємцям «до ósmego stopnia pokrewieństwa»²¹. Про це свідчать документи родини шляхтичів Слупиць щодо маєтностей Куна та Кунки. Так, після смерті Тихона Слупиці, за відсутності прямих спадкоємців чоловічої статі, маєтки переходять до сестри останнього представника роду Семена Слупиці, княгині Маруші Богданівні Лисогірській. Вона ж, за тестаментом, записала четверту частину Куни на користь племінниці Галинки Семенівни Рогозинської. В той же час, вінницький земський суддя Олександр Песочинський мотивуючи, що «Тихонъ Слупица умеръ безъ прямыхъ наслѣдниковъ», виклопотав у короля Сигізмунда III привілей від 28 лютого 1624 р., за яким просив надати Куну та Кунку на праві королівського

¹⁸ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года [Электронный ресурс]. – Мінск, 2003. – Раздел 3. – Артикул 14. – Режим доступа: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_04.htm

¹⁹ Нелін О. Еволюція спадкового права в Україні (історико-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук / О. Нелін. – К., 2010. – С. 148.

²⁰ Статут Великого княжества Литовского 1588 года [Электронный ресурс]. – Минск, 2002-2003. – Раздел 3. – Артикул 17. – Режим доступа: http://starbel.narod.ru/statut1588_3.htm

²¹ Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B. Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do r. 1795 / Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski. – Warszawa, 1957. – S. 109.

кадука. В подібних випадках королівський привілей необхідно було захистити в суді й лише суд присуджував маєтності на користь привілейованого²². Дуже цікавим є той факт, що хоч землі й повинні були перейти до королівщин, Люблінський трибунал повернув маєтки Рогозинським, а Песочинському присудив штраф за неправильне використання кадучного права та незаконне розпорядження привілеєм. Внаслідок цього інциденту було встановлено термін коли виморочні володіння повинні були переходити на користь короля – якщо «черезь годъ и шесть недѣль никто не представилъ доказательствъ на права наслѣдства»²³. На кінець XVI – початок XVII ст. нерухомість «дурно приобретенную или просто плохо огражденную по закону», всякий міг захоплювати кадучним правом як виморочну. Інколи таких людей образливо називали «кадучниками», про що свідчать документи Львівського Ставропігійного братства у процесі з типографом Андрієм Скульським²⁴.

Отже, право кадука протягом XVI ст. отримало юридичне оформлення. Процедура ускладнювалася чергами успадкування за нормами II та III Литовських статутів, а також наявністю поручителів, процедурами отримання привілеїв та ін. Внаслідок цього король поступово втрачав можливості отримання виморочних земель у власність. Незважаючи на юридичні реформи середини XVI століття, процес регламентації права кадука став однією з умов поширення успадкування маєтностей за заповітом. В свою чергу, потрібно визнати, що право кадука зміцнило визнання юридичного характеру майна та сприяло еволюції юридичного значення як спадкодавців, так і спадкоємців.

* **Буланий Микола Юрійович** – магістрант історичного факультету Дніпровського національного університету імені О. Гончара, співробітник Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума». E-mail: mbulanyi@i.ua.

²² Рассказы о польской старине. Записки XVIII века Яна Дуклана Охотского с рукописей после него оставшихся, переписанные и изданные И. Крашевским. – Т. 1. – СПб., 1874. – С. 69.

²³ Подолянин. Старинный южно-русский дворянский род Слупиц и их поместье Куна / Подолянин // Киевская старина. – 1886. – Т. XV. – С. 568.

²⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше утвержденною при киевском военном, подольском и вольнском генерал-губернаторе. – Ч.1.– Т. XII. Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигильного братства (продолжение). – К., 1904. – С.176.

ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ НАБУТТЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА СЛОБОЖАНЩИНІ (XVII – XVIII ст.)

Н. В. ВАСИЛЬЧЕНКО (Бердянськ, Україна)*

Статтею 13 Конституції України встановлено, що земля в межах території України є об'єктом права власності українського народу. Земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави.

Надзвичайно важливим у питанні права власності на землю в Україні є порядок його набуття «як врегульованої нормами земельного права процедури переходу права на земельну ділянку від одного власника (держави, територіальної громади) до іншої особи – приватного власника (фізичної особи, юридичної особи), яка обумовлена здійсненням певних вольових дій по набуттю, оформленню та реєстрації прав на земельну ділянку» [1, с. 2].

Порядок набуття права приватної власності на землю в історії нашої держави не був однаковим. Сучасні проблеми (зокрема, політичні) інституційного та нормативного розвитку цих правових відносин, спонукають науковців звертатись до історичного досвіду українського народу. Особливо важливим для наукових досліджень є *правова система козацької доби*, яка містить багато прикладів врегульованого порядку набуття права приватної власності на землю.

Для узагальнення правового досвіду в сфері земельних відносин, на наш погляд, особливо значення набуває регіонально-просторова характеристика права приватної земельної власності. Зокрема, необхідно актуалізувати питання освоєння земель Слобідської України (Слобожанщини).

Слобідська Україна утворилась у XVII столітті і включала територію сучасних Харківської, частини Луганської, Сумської, Воронежської, Курської областей. Намагаючись захистити себе від татарських набігів, Московська держава ще з XVI ст. починає будувати на цій території невеликі укріплення, які згодом заселяли військові і незначна кількість цивільного населення. Зацікавлений у колонізації цих земель царський уряд заохочував переселенців: крім виділення землі, надавалась допомога у влаштуванні господарства і гарантувалось збереження всіх козацьких традицій та звичаїв. За це козаки були зобов'язані виконувати накази московського воєводи й оберігати кордони від татар [2, с. 162].

На новому місці переселенці зберігали полково-сотенний устрій, за яким підпорядковувались полковнику зі старшиною. Централізоване керівництво військовими полками з боку гетьмана було відсутнє (цю роль, де факто, виконували московські воєводи). Кожний полк окремо керувався своєю старшиною, прямо підпорядкованою білгородському воєводі. Царський уряд, відповідно, до кожного із слобідських полків звертався окремо.

Основними пільгами, які отримували українці-переселенці, були пільги пов'язані з безмитною торгівлею, володінням землею, здійсненням неоподаткованих промислів: «без чиншу мати усякі промисли, володіти землями і всякими угіддями, млинами, риболовлями, вільно курити горілку і шинкарювати нею, не платити ніяких податків і мита, а тільки вести боротьбу с татарами» [2, с. 163].

Однак головною пільгою для переселенців була займанщина земель. Д. І. Багалій наводить заяву сумських полочан, як доказ, що займанщина була основою мотивації козаків для переселення: «Наші діди, батьки, брати і родичі, і ми самі приходили із ріжних гетьманських і задніпрянських міст в Україну по закликанню Белгородських і Курських воєвод, котрі забезпечували нас царським словом – не однімати від нас наших вільгот. Вони веліли селитись нам, щоб ми захистили собою московські українні городи по Белгородській лінії у диких степах та татарських займищах, котрими ходили татари під отсі городи. І для збільшення населення у сих нових містах велено нам було призвати на життя свою братію-українців. Ми збудували Суми, Суджу, Миропілля, Краснопілля, Білопілля і інші міста, а до них повіти, села та деревні. І ми вірою та правдою служили. І тоді, як татари приходили плюндрувати московські українні городи, ми не приставали не до якої зради. За те і пожалувано нас усякими вольностями і дозволено займанщини займати, пасіки і усякі ґрунти заводити і усякими промислами промишляти без чиншу по старому українському звичаю» [3, с. 148].

«При заснуванні нового поселення визначався і відмежовувався якийсь певний район навкруг нього – з орними землями, лісами, сінокосами, іншими угіддями (рибними, мисливськими, бортними тощо) – пише Д. І. Дорошенко. При такому межуванні повинні були присутні навколишні жителі-старожили, імена яких для засвідчення достовірності вносились до межового запису. Відмежовані та позначені відповідними межовими знаками земля і угіддя ділились між окремими поселенцями [4, с. 220].

Однак, і після наділення усіх переселенців займанщиною, вільної землі залишалось набагато більше, ніж було заселено. Ці незайняті землі утворювали фонд «вільних військових земель», якими розпоряджались полковники і старшина. Для новоприбулих переселенців був вибір: або отримати землю з фонду вільних військових земель і перейти у козацький стан або поселитись на землях козацької старшини чи заможних козаків, сплачуючи податок до царської казни і відбуваючи невелике «послушення» на користь власників тих земель, на яких вони поселялись. Як показувало життя, незважаючи на всі переваги перебування у козацтві, багато хто з посполитих все ж робив свій вибір на користь «послушення» [5, с. 220].

Селяни вільних військових сіл і містечок вважали землю, яку вони обробляли, своєю власністю, і майже до середини XVIII ст., без будь-яких обмежень, могли її продавати, купувати, дарувати, передавати у спадок. У приватновласницьких володіннях право селян на користування землею було обмежене, а при купівлі-

продажу землі передавалось лише право володіння з існуючими повинностями і примусами на користь власника землі.

Суб'єктом права громадського («мирського») землеволодіння виступала громада, яка об'єднувала всіх мешканців села чи містечка: козаків і селян. Юридично «громадські» землі вважались власністю всього війська, від імені якого громада розпоряджалась угіддями, лісами, водами, розподіляла їх, продавала членам громади чи стороннім особам, давала дозвіл на будівництво гребель, млинів, рудень, видавала листи на право користування землею чи її передачу. Ті члени громади, які не мали власної орної землі, обробляли громадські землі. Однак у другій половині XVII ст. ця форма була фактично витіснена старшинським землеволодінням, коли старшина чи то просто скуповувала громадські землі, чи то захоплювала їх силою. Зауважимо, що останній спосіб «привласнення» землі набув широкого поширення в ті часи [6, с. 429].

Ще однією особливістю інституту права власності в Слобідській Україні була досить широка розповсюдженість так званого «сябринного» землеволодіння. У спілку «сябрів» входили, як правило, родичі, але були і спілки, що повністю складались з людей, кровно споріднених між собою. Господарювали члени такої спілки разом, однак своїм паєм кожен володів і розпоряджався окремо. Вступ до спілки, вихід з неї, передача, продаж земельного паю могли здійснюватись лише за згодою всіх членів сябринної спілки. У 60-х рр. XVII ст. близько 40 % орної землі знаходилось саме в сябринному володінні [5, с. 383].

Незважаючи на еволюцію таких демократичних інститутів як «громадське» чи «сябринне» землеволодіння, старшина залишалась найпотужнішим «власником» земель на Слобожанщині. Як зазначав О. І. Гуржій, козацька старшина ототожнювала себе з російськими дворянами-поміщиками і бажала отримати підтвердження статусу в офіційних документах. Проблема полягала в тому, що право власності на землю, за царськими законами, могло належати лише представникам дворянського стану. Тому козацька старшина робила спроби (у 1742 і 1764 рр.) домогтись зрівняння її прав з правами російського дворянства. І тільки після ліквідації слобідських козацьких полків (у 1764 р.), козацьким старшинам було присвоєно офіцерські звання, що відповідно до Табелю про ранги тягло за собою надання дворянства. «Грамота на права, вольності и преимущества благородного российского дворянства» від 21 квітня 1785 року остаточно закріпила таке становище. Згідно з «Жалувальною грамотою», козацька старшина наділялась усіма правами російського дворянства. Вона відтепер мала право володіти землею, купувати і продавати її разом з прикріпленими до землі селянами, засновувати торгові і промислові підприємства, вести торгівлю товарами і продукцією, що вироблялись на її землях, в тому числі поза межами держави, організувати ярмарки і торги. При цьому, колишня козацька старшина була звільнена від податків, обов'язкової військової служби і тілесних покарань. Одночасно з «Жалувальною грамотою» новоспеченому дворянству видається «Грамота на права и выгоды городам Российской империи»: «городу подтверждаются правильно

принадлежащие по межевой инструкции... земли, сады, поля, пастбища, луга, реки, рыбные ловли, леса, рощи, кустарники, пустые места, мельницы водяные или ветряные, всем сообща и порознь ненарушимо пользоваться мирно и вечно на основании законов как внутри города, так и не него» [7, с. 22].

Царський уряд намагався усіляко «закріпити» козаків за військовою службою. У 30-х рр. XVII століття козакам було заборонено продавати, а представникам інших станів скуповувати, козацькі землі. В середині 60-х рр. встановлюється жорстоке покарання для тих, хто всупереч забороні все ж купував козацькі землі – «отнятие гранта и лишение денег, за оных заплаченных». При цьому земля поверталась козакові, який її продав, безоплатно [5, с. 380].

Царським указом від 29 травня 1738 р., козакам і селянам Слобідської України заборонялось переходити в Гетьманщину і в Росію, а з 1748 р. були заборонені також «самовільні» переходи з полку в полк у межах самої Слобожанщини [8, с. 104].

Отже, правове регулювання права земельної власності на Слобожанщині у XVII–XVIII ст. мало свої регіональні відмінності, що були зумовлені особливим статусом неосвоєних земель цієї частини Дикого Поля. Основним способом набуття права власності тут була займанщина земель, яка стимулювалась царським московським урядом шляхом надання землі у вільне користування, звільнення від податків, збереження всіх козацьких звичаїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яніцький В. П. Порядок набуття права власності на земельну ділянку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В. П. Яніцький. – Київ, 2007. – 18 с.
2. Велика історія України: у 2 т. / Передмова д-ра І. П. Крип'якевича; Зладив М. Голубець. – К.: Глобус, 1993. – 400 с.
3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х.: Основа, 1990. – 256 с.
4. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: у 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. – Т.2: Від половини XVII ст. – 349 с.
5. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. – К.: Вікар, 1999. – 737 с.
6. Домашенко М. В. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М. В. Домашенко, В. Є. Рубаник. – Х.: Факт, 2002. – 550 с.
7. Чистяков О. И. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / О. И. Чистяков. – М.: Юрид. лит., 1987. – Т 5: Законодательство периода абсолютизма. – 528 с.
8. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т.2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 606 с.

***Васильченко Наталія Вікторівна** – старший викладач кафедри галузевих юридичних дисциплін Бердянського університету менеджменту і бізнесу. E-mail: natasha-8888@ukr.net.

**ДЕГРАДАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УРСР
У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1945)
НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДЯНСЬК**

Т. О. МІЗІНА (Бердянськ, Україна)*

22 червня 1941 року для УРСР, як і для інших радянських республік, почався новий період історії, пов'язаний із військовим вторгненням німецько-фашистських загарбників та їхніх союзників та окупацією території країни. Як зазначає М. В. Домашенко: «Велика Вітчизняна війна висунула ряд нових вимог як до цивільно-правового регулювання відносин власності, так і до науки цивільного права в цілому: остання повинна була знайти й дати відповіді на численні запитання, які поставали в повсякденному воєнному й цивільному житті, законодавстві, судовій практиці» [1, с. 483]. За цей період як економіка країни загалом, так і відносини власності, зокрема, зазнали суттєвого негативного впливу та руйнування.

В умовах надзвичайної ситуації, що склалася, керівництво економікою в країні було покладено на Державний Комітет Оборони. Комітет займався мобілізацією матеріальних ресурсів на потреби оборони країни. За невиконання рішень Комітету громадяни піддавалися передбаченій законом відповідальності, що було зумовлено умовами військового часу.

Протягом перших місяців війни, з України у східні райони СРСР було евакуйовано багато промислових підприємств та інших матеріальних цінностей. За даними, що наводить М. Домашенко: «...протягом липня-жовтня 1941 року з України було вивезено до глибинних районів СРСР понад 2 млн. тон зерна і зернових продуктів, 34 тис. тракторів, перегнано 6 280,4 тис. голів худоби (2 155 – великої рогатої, 496, 9 тис. коней, 2 750,9 тис. овець і кіз, 877,5 тис. свиней – всього 43% від загальної кількості худоби в Україні на початок 1941 року). За неповними даними, тільки з Ворошиловградської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сталінської, Харківської і Чернігівської областей були евакуйовані більше 550 великих промислових підприємств, а всього – більше тисячі заводів, майже все устаткування з українських електростанцій» [1, с. 486]. Таким чином, на початковому етапі війни здійснювалася глобальна міграція народногосподарських ресурсів та інших форм власності із західних районів країни, у тому числі з території УРСР, на схід.

Так, наприклад, у Бердянську Запорізької області, із початком війни почалася масова евакуація промислових об'єктів. «Першотравневий завод був евакуйований у м. Фрунзе (Киргизька РСР), Азово-Чорноморський завод – у м. Копейськ Челябінської області, Механічний завод – у м. Бердськ, Новосибірської області, крекінг-завод – у м. Краснокамськ, Пермської області. Не все обладнання вдалося вивезти, частину довелося підірвати» [2, с. 5]. Наведені факти свідчать про те, що внаслідок військових дій економіку країни було або зруйновано, або ж вона

була перепрофільована на потреби фронту.

Зазначені фактори торкнулися і особистої власності громадян. За роки війни було розповсюджено автогужову повинність, тобто «обов'язок надавати у розпорядження цивільних або військових властей тягловий, автомобільний або гужовий транспорт у тимчасове користування для боротьби із стихійними лихами або для виконання будь-яких важливих державних завдань» [3, с. 7]. Автогужова повинність здійснювалася на підставі постанови ВЦВК і РНК РСФРР від 18 липня 1927 року та на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про військовий стан» від 22 червня 1941 року.

Тимчасова окупація радянської території німецько-фашистськими загарбниками нанесла суттєві збитки як народному господарству у цілому, так і особистій власності громадян зокрема. Так, наприклад, за період окупації 1941-1943 рр., місто Бердянськ Запорізької області було зруйновано на 83 % [2, с. 15]. Газета «Правда» від 04 жовтня 1943 року писала: «німецько-фашистські мерзотники зруйнували чудове приазовське місто і курорт Осипенко (Бердянськ – від авт.). Відступаючи під ударами Червоної Армії, німецькі недолюдки висадили та спалили Першотравневий завод сільськогосподарських машин, Азово-чорноморський завод, крекінг-завод, взуттєву фабрику, два цегляних заводи, винний та пивоварний заводи, механізований хлібозавод, маслозаводи № 1 і 2, м'ясокомбінат, завод «Рибпром», паровий млин, міську електростанцію та залізничну станцію, інститут фізичних методів лікування, міську поліклініку, туберкульозний диспансер, педагогічний інститут, 18 шкіл, школу фабрично-заводського учнівства, клуб водників, клуб металістів, клуб робочих рибної промисловості, клуб вчителів, міський театр, краєзнавчий музей, міську бібліотеку, 4 санаторія і багато житлових будинків [4, с. 236].

У зв'язку із цим, необхідно зазначити, що суттєву шкоду об'єктам власності було заподіяно саме у тих регіонах, які опинилися у зоні військових дій. Вказаний факт є цілком природним, враховуючи, що заподіяна шкода була наслідком як дій німецької, так і радянської армій, що було обумовлено специфікою ведення військових дій (тактикою при відступі, застосуванням авіації, артилерії тощо). Як зазначає О. Субтельний, «коли радянські влади приступили до більш організованого відступу... вони обрали тактику «випаленої землі», яка, за словами Сталіна, повинна була зробити «неможливим життя у тилу ворога». Усі підприємства, що могли бути використані німцями, підлягали знищенню» [5, с. 579]. Таким чином, значні матеріальні цінності, що відносилися до різних форм власності, які не змогли бути евакуйовані, було знищено з метою неотримання їх ворогом, що видається цілком справедливим.

Окупаційна німецька влада розподілила захоплену територію України на окремі частини. «Землі між Бугом та Дністром – так звана «Трансністрія» – було передано Румунії. Львівська, Дрогобицька, Станіславська і Тернопільська області виділялися у так званий дистрикт «Галичина» і були включені до складу генерал-губернаторства, створеного нацистами на окупованій території Польщі. Для управління іншими областями був створений рейхскомісаріат «Україна».

Прифронтові міста і села було віддано на свавілля військової влади. Вони управлялися військовими комендантами» [6, с. 543].

Уся державна, колгоспно-кооперативна та багато особистої власності громадян перейшло до рук окупантів. Велику кількість населених пунктів було фактично знищено. Багато людей було вивезено на примусову працю до Німеччини. Разом із тим окупаційна влада намагалась здійснювати міграцію робочої сили з Німеччини в Україну, так звану «німецьку колонізацію», створюючи колонії, де етнічне німецьке населення займалося, переважно, сільськогосподарською працею. М. В. Домашенко вказує, що «вже у 1942 році у 486 українських селах мешкало 45 тис. німецьких колоністів» [1, с. 496]. На підставі наведених фактів можна констатувати про наявність колоніальної експансії на територіях сучасної України з боку Третього Рейху.

Економічна політика, що проводилась окупаційною владою на тимчасово захоплених українських землях, передусім була направлена на потреби як оборонних, так і інших державних інтересів Німеччини та її союзників. Окремими наказами визначалося безумовна передача державної та колгоспно-кооперативної власності окупаційній адміністрації. Так, наприклад, в інструкції німецького командування «Принципи ведення господарства на Сході» від 22 серпня 1941 р. вказувалося, що «збереження колгоспної системи необхідне поки що для того, щоб запобігти перебоєм у постачанні німецької армії і господарства» [1, с. 493]. На підприємствах вводилась обов'язкова трудова повинність, яка забезпечувалась різними видами покарань, у тому числі розстрілом.

Розглядаючи досліджуваний хронологічний період, зосередимося на тих народногосподарських фондах, які були евакуйовані до східних районів СРСР. Зокрема, радянська промисловість практично повністю була перепрофільована на оборонні потреби. «Вже у першій половині 1942 року військова промисловість країни не тільки відновила втрачені потужності, але й значно перевищила їх. У грудні 1942 року порівняно із груднем 1941 року виробництво літаків збільшилося у 3,3 рази, авіамоторів – у 5,4 рази, танків – майже у два рази. Поряд із максимальним використанням діючих виробничих потужностей у східних районах країни широко розвернулося будівництво нових промислових підприємств. В результаті прийнятих партією заходів і самовідданої праці колгоспників, робочих МТС і радгоспів було в основному вирішено проблему забезпечення армії і населення продовольством, а промисловості – сировиною» [6, с. 557].

О. Субтельний вказує, що «відмінною рисою радянського відступу була масова евакуація за Урал і Середню Азію оборонних заводів, кваліфікованих робочих і основних інтелектуальних сил. Можливо, це була найбільша евакуація в історії, в ході якої Ради переправили у райони, що знаходилися поза досяжністю німців, біля 1500 заводів і більше 10 мільйонів людей. Це масове переміщення промислових підприємств і робочої сили сприяло підвищенню можливості СРСР продовжувати війну» [5, с. 579-580]. З другого боку, переміщення об'єктів промисловості з України до інших регіонів Союзу РСР обумовило розвиток тяжкої промисловості на неосвоєних територіях Уралу, Сибіру та інших областей, де за

рішенням керівництва країни, евакуйовані виробничі фонди були залишені після закінчення війни (наприклад, Бердянський крекінг-завод).

У рамках нашого повідомлення відзначимо наступні нормативні акти, що регулювали та охороняли право власності у воєнний період: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29. 12. 41 року «Про військовий податок»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 15. 01. 42 року «Про пільги військовослужбовцям по сплаті військового податку»; Постанова РНК СРСР, ЦК ВКП (б) від 04. 04. 42 року № 441 «Про обов'язкові поставки тютюну і махорки державі колгоспами, колгоспними дворами та одноосібними господарствами»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 09. 04. 42 року «Про тимчасове припинення виплати грошової компенсації за невикористану відпустку у 1942 році»; Постанова РНК СРСР, ЦК ВКП (б) від 13. 04. 42 року № 508 «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 03. 10. 42 року «Про припинення нарахування відсоткових надбавок до заробітної плати робочим та службовцям та надання їм інших пільг, пов'язаних із працею у віддалених місцевостях, поза великими міськими поселеннями та на Крайній Півночі»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 09. 01. 43 року «Про відміну податку з майна, що переходить у порядку спадкування і дарування, і надання пільг за державним митом спадкоємцям осіб, що загинули при захисті Вітчизни»; Постанова РНК СРСР від 06. 03. 43 року № 247 «Про поліпшення організації праці і підвищенні заробітної плати робітників та інженерно-технічних працівників на шахтах Наркомвугілля»; Постанова РНК СРСР від 17. 04. 43 року № 404 «Про затвердження Положення про порядок обліку та використання націоналізованого, конфіскованого, виморочного та безгосподарного майна»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30. 04. 43 року «Про прибутковий податок з населення»; розпорядження РНК СРСР від 17. 09. 43 року «Про збереження середнього заробітку для працівників залізничного транспорту, прийнятих до технічних шкіл НКШС»; Постанова РНК СРСР від 31. 01. 44 року № 101 «Про затвердження Інструкції про порядок призначення і сплати пенсій за інвалідністю військовослужбовцям рядового, сержантського і старшинського складу»; Розпорядження РНК СРСР від 19. 05. 44 року № 10894-р «Про порядок видання доручень на отримання товарно-матеріальних цінностей»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 08. 07. 44 року «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення вищого ступеня відзнаки – звання «Мати-героїня» та заснування ордену «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства»; постанова РНК СРСР від 31. 10. 44 року № 1531 «Про відновлення відомчих санаторіїв та будинків відпочинку на курортах Криму»; Розпорядження РНК СРСР від 01. 12. 44 року № 22168 «Про надання безоплатного житла робітникам ремісничих училищ і шкіл ФЗН, що організовані у сільських місцевостях і робочих селищах»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 14. 03. 45 року «Про спадкоємців за законом та заповітом»; Постанова РНК СРСР від 08. 04. 45 року № 698 «Про відновлення державних актів на безстрокове (вічне) користування

землею колгоспами, земельних шнурових книг в колгоспах районів, звільнених від німецько-фашистської окупації» [8]. Окремими нормативними актами було передбачено адміністративну або кримінальну відповідальність за порушення встановлених правил. Їх прийняття на той час було обумовлено регулюванням відносин власності, що склалися у воєнний період та повинні були забезпечити потреби фронту. Разом із тим вже у останній період війни прийняття нормативних актів було направлене на відновлення народного господарства у післявоєнний період.

Окремі роз'яснення для судової практики містилися, наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 22 квітня 1942 р. «Про судову практику у справах про повернення радгоспам і колгоспам належної їм худоби, незаконно відчуженої під час евакуації». Норми Постанови були направлені не тільки на регулювання та захист суспільних відносин власності у воєнний час, а також і для соціального захисту військовослужбовців, суб'єктів господарювання та населення, які постраждали внаслідок бойових дій.

Динаміка розвитку відносин власності на території України за часів Великої Вітчизняної війни відбувалася у п'ятьох напрямках: а) безпосереднє знаходження об'єктів власності у зоні бойових дій; б) евакуація до інших регіонів СРСР у зв'язку із окупацією території УРСР; в) існування відносин власності на окупованих територіях України; г) становлення економічних відносин у регіонах СРСР, куди були евакуйовані об'єкти господарської власності з України; д) відновлення інституту власності після повернення підприємств, господарств тощо в Україну з евакуації. На перших напрямках відносини власності змінювались в контексті стратегічних державних потреб для ведення військових дій, на останніх – з метою побудови зруйнованого народного господарства та відновлення соціальних благ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Домашенко М. В. Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М. В. Домашенко, В. Є. Рубаник. – Х. : Факт, 2002. – 550 с.
2. Ноздріна Л. Ф. Путеводитель по музею «Подвиг» - филиалу Бердянського краєведческого музею / Л. Ф. Ноздріна. – Запоріжжя: Дикое поле, 2010. – 96 с.
3. Юридический словарь / [Глав. ред. С. Н. Братусь и др.]. – М. : Госюриздат, 1953. – 781 с.
4. Михайличенко В. Бердянськ. Погляд через століття. Історичний довідник / В. Михайличенко, В. Денисов, М. Тишаков. – ТОВ «ВПО Запоріжжя», «Південна зоря», 2007. – 432 с.
5. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1994. – 736 с.
6. Очерки истории Коммунистической партии Украины / издание четвёртое, дополненное. – К. : Издательство политической литературы Украины, 1977. – 814 с.
7. Литвин В. Украина: современное создание государства как «долгий» 1991 год. Раздумья историка в политике / В. Литвин. – Голос Украины, 23 августа 2013 г. – С. 6-7.
8. Полное собрание законодательства СССР [Электронный ресурс] : Система доступа к базе всех нормативных актов Союза Советских Социалистических Республик. – Режим доступа : <http://www.ussrdoc.com/ussr3.htm>.

***Мізіна Таліса Олексіївна** – старший викладач кафедри галузевих юридичних дисциплін Бердянського університету менеджменту і бізнесу. E-mail: natasha-8888@ukr.net.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ХРОНІКА
РЕЦЕНЗИИ И ХРОНИКА
REVIEWS AND CHRONICLES

**I Міжнародна науково-практична краєзнавчо-богословська конференція
«Духовні скарбниці Поділля», приурочена 260-річчю Свято-Успенського
кафедрального собору міста Бар**

О. А. БАКАЛЕЦЬ (Бар, Україна)

11-13 жовтня 2017 р. у м. Бар Вінницької області відбулася I Міжнародна науково-практична краєзнавчо-богословська конференція на тему «Духовні скарбниці Поділля», приурочена 260-річчю Свято-Успенського кафедрального собору міста Бар та 130-річчю прославлення Барської ікони Божої Матері як чудотворної.

Авторами цього наукового проекту виступили: Вінницька єпархія УПЦ, Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України (при КПНУ ім. І. Огієнка), Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Барська районна державна адміністрація, Барська районна та міська ради, Барська районна бібліотека, Барський районний історичний музей. Організували та провели конференцію члени оргкомітету під головуванням митрополита Вінницького та Барського Симеона, правлячого архієрея Вінницької єпархії, благочинного Барського району, настоятеля Успенського кафедрального собору архімандрита Серафима (Поворознюка), очільника м. Бара А. Цицюрського, глави Барської райдержадміністрації В. Саволука, голови Барської районної ради М. Піддубного, протоієрея Р. Рябого – клірика Свято-Успенського кафедрального собору у м. Бар, ієрея Назарія Давидовського – голови історичного відділу Вінницької єпархії УПЦ, клірика храму Вознесіння Господнього м. Вінниці, Р. Григор'єва – кореспондента прес-служби Барського благочиння Вінницької єпархії УПЦ, кореспондента газети «Барчани», викладача недільної школи при Успенському соборі м. Бара, члена Національної спілки журналістів України та ін.

В роботі конференції взяли активну участь близько 50 науковців, істориків, релігієзнавців провідних вузів і установ України та зарубіжжя (США, ФРН, Республіки Польща, Російської Федерації. Серед них – 2 академіки, 5 докторів наук та 7 кандидатів наук, працівники музеїв та бібліотек, священнослужителі з ряду єпархій України (Вінницької і Барської, Могилів-Подільської, Львівської, Переяслав-Хмельницької і Вишневської, Київської, Кам'янець-Подільської і Дунаєвецької, Сєверодонецької).

З вітальними словами до учасників та гостей конференції звернулися: митрополит Вінницький і Барський Симеон, митрополит Переяслав-Хмельницький і Вишневський Олександр, вікарій Київської митрополії УПЦ і духівник Фонду

пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, благочинний Барського району архімандрит Серафим (Поворозник), Саволук В. В. – голова Барської районної державної адміністрації, Піддубний М. І. – голова Барської районної ради.

Під час пленарного засідання присутніх особливо зацікавили доповіді: доктора філософії, кандидата богослов'я, професора університету Лойола Мерімаунт, директора Інституту Хаффінгтона, старшого викладача Стокгольмської школи теології, наукового працівника Колумбійського університету архімандрита Кирила (Говоруна) «Проблема християнської єдності» (*Лос-Анджелес, США*); архімандрита Львівської єпархії Маркіана (Каюмова) «Славиться місто духовними скарбницями своїми» (*Львів*); барського краєзнавця Харитонової І. В. «Історія православних храмів міста Бара XVI-XIX ст.» (*Бар*); Барського міського голови Цищорського А. А. «Історична спадщина Барського монастиря як об'єкт для міжконфесійної та екуменічної діяльності» (*Бар*); директора Центру соціокультурного проектування МТПЛ, академіка Мосунова М. М. «От постижения святых и духовных сокровищниц – к проектированию устойчивого будущего Барской Земли Подолья» (*Київ*); ієрея Назарія Давидовського «Вінницький братський колегіум: перший університет у місті» (*Вінниця*); Татаренко В. Б. і Гончар Л. Г. «Благовіст» на хвилях Українського радіо» (*Київ*); секретаря Літургійної комісії Київської єпархії УПЦ, настоятеля храму на честь Єрусалимської ікони Божої Матері в Києві, доцента кафедри українського православ'я та теології МАУП, протоієрея Дмитрія Гарчука «Щодо служіння місіонерської літургії» (*Київ*).

Не менш цікавим був доробок 30 науковців і священників, які працювали у 2-х секціях. Зокрема, на секції № 1 «Історико-краєзнавчий напрямок» (керівник секції: ієрей Назарій Давидовський, керівник історичного відділу Вінницької єпархії УПЦ, викладач ВПК, секретар: Коваль Н.О., директор Барського районного історичного музею) прозвучали оригінальні наукові виступи: к.і.н., доц. Лисого А. К. «Церковна освіта у Вінниці на межі XIX-XX ст.: забутий світ» (*Вінниця*); к.і.н., доцента Глухівського НПУ ім. О. Довженка, члена НСКУ Бакальця О. А. «Метрична книга Свято-Успенської церкви за 1839-1855 рр. як джерело дослідження громадянського стану людини в Барському регіоні у 30-50-х роках XIX ст.» (*Бар -Глухів*); ієрея Владислава Дзюбинського «Подольские епархиальные ведомости» (1862-1905) и их значение в жизни епархии» (*Москва*), журналіста, краєзнавця Навроцького С. П. «Втрачені храми Барського району» (*Бар*); працівників музею Коваль Н. О., Гаєвської Н. А. «Храм Іоанна Богослова с. Гармаки Барського району: минувшина та сьогодення» (*Бар*); бібліотекаря Фрецюка С. М. «Історія храму с. Грабівці крізь призму співпраці публічної бібліотеки з місцевою православною громадою» (*Барський р-н*), викладача ВГПК Мазуркевич В. В. «Церковна історія села Соболівки» (*Вінниця*); викладача ВГПК, паламаря церкви Успіння Пресвятої Богородиці в смт. Оратів Греська О. П. «Церковний літопис Оратова» (*Вінниця*); Ляковської Т. Ю. «Свято-Успенський кафедральний собор м. Бара та чудотворна ікона Божої Матері «Барська»: штрихи

історії» (*Бар*); журналіста, кореспондента прес-служби Барського благочиння Вінницької єпархії УПЦ, співорганізатора конференції Григор'єва Р. В. «Барська чудотворна ікона Божої Матері: географія вшанування» (*Бар*); головного редактора міжнародного журналу «Аннали юридичної історії», вченого секретаря Міжнародного центру громадянської політології при КНУ ім. Т. Шевченка, викладача ВНМУ ім. М. Пирогова Мельника В. М. «Константинопольський Патріархат, Литовсько-Руська держава та Подільське князівство: спроба геополітичного дослідження» (*Київ*); екскурсовода історичного заповідника «Глухів» Мірошніченка О. М. «Каменотесне виробництво на Глухівщині в контексті некрополістичних досліджень» (*Глухів*); доктора архітектури, завідувача кафедри архітектурного проектування цивільних будівель та споруд КНУБА Куцевича В. В. «Відтворення історичних сакральних будівель і споруд як складова національного відродження України» (*Київ*); доктора наук в галузі політології, кандидата філософських наук, професора кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права МАУП Медведя Ф. М., доктора філософії в галузі права, докторанта МАУП Чорної М. Ф., магістра права Твердохліб А. І. «Правова охорона культурних цінностей в Україні: сучасне прочитання» (*Київ - Ірпін*).

На секції № 2 «Богословсько-педагогічний напрямок» (керівник секції: протоієрей Андрій Дудченко, клірик Спасо-Преображенського собору м. Києва, магістр богослов'я, магістр релігієзнавства, секретар секції: Кирилюк Л. О., директор Барської районної бібліотеки) виступили: архімандрит Кирило (Говорун) «Аналіз поглядів св. Григорія Ніського» (*США*); протоієрей, клірик Спасо-Преображенського собору м. Києва, магістр богослов'я Андрій Дудченко «Літургійний реалізм протопресвітера Олександра Шмемана як одна з провідних тенденцій сучасного богослов'я» (*Київ*); протоієрей, к.ф.-м.н, науковий секретар Відкритого православного університету Святої Софії-Премудрості Богдан Огульчанський «Можливості релігійної онлайн-освіти. Українські перспективи» (*Київ*); завідувач філії Музею театрального, музичного та кіномистецтва України «Музей-квартира В. С. Косенка» Мудрик В. Г. «Дидактична місія Барського духовного училища як складова системи духовних шкіл України другої половини XIX ст.» (*Київ*); протоієрей, настоятель храму апостола і євангеліста Іоанна Богослова Олег Лаврентюк «Роль християнської моралі у формуванні духовних цінностей молодшого покоління» (*с. Гармаки, Барський р-н*); викладач Барського ГПК Гуд М. Я. «Роль християнських цінностей у розвитку особистості» (*Бар*); викладач Барського ГПК Січко Т. Й. «Сучасна дитяча література та християнське виховання дітей: проблеми взаємовпливу» (*Бар*); директор Барської районної бібліотеки, заслужений працівник культури України Кирилюк Л. О. «Хроніка життя недільної школи у Барській бібліотеці» (*Бар*); учитель Гармацької ЗОШ І-ІІ ст. Кадельчук-Сіваєва О. В. «Виховання християнського світогляду у дітей» (*с. Гармаки, Барський р-н*); кандидат богослов'я Хижняк Я. Г. «Моральные аспекты педагогических лекций проф. М. А. Олесницкого» (Сєверодонецька єпархія Української Православної церкви, м. Сєверодонецьк); викладач-методист

Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу Гресько К. О. «Роль недільних шкіл у духовному, моральному та етичному вихованні дитини» (*Вінниця*); д.і.н., проф. ВДПУ, голова правління Вінницької обласної організації НСКУ, член НСЖУ Гальчак С. Д. «Сакральна історія Поділля у працях науковців регіону» (*Вінниця*).
Заключне пленарне засідання провів митрополит Вінницький і Барський Симеон.

Між пленарним та секційними засіданнями конференції для учасників форуму організовано: перегляд фотовиставки «Святиня Барська» (автор – фотохудожник Меснянкін Є. Й.), відвідини галереї художніх робіт Меснянкіної В. В., екскурсію духовними та історичними пам'ятками міста Бара (Мірчук С. В.), екскурсію Свято-Успенським кафедральним собором (Григор'єв Р. В.), Божественну літургію у Свято-Успенському кафедральному соборі, святкову трапезу для духовенства і гостей конференції, урочистий концерт (Барський районний центр дозвілля та хор Успенського кафедрального собору, очолюваний кліриком, протоієреєм Р. Рябим), перегляд виставки духовної літератури, екскурсію до Лядівського Усікновенського скельного чоловічого монастиря (с. Лядова, Могилів-Подільський район, Вінницька область, Могилів-Подільська єпархія УПЦ). Учасники та гості форуму одержали програму конференції, бібліографічний покажчик Барської районної бібліотеки «Святині Барської землі» (2017 р.), монографію барського історика, краєзнавця, нумізмата Бакальця О. А. «Скарби Барської землі Поділля XIV-XVIII ст.» (2017 р.), презентація якої відбулася під час конференції.

***Бакалець Олексій Андрійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, член Національної спілки краєзнавців України, докторант Інституту історії НАН України, експерт Центру соціокультурного проектування МТПЛ, співавтор міжнародного проекту «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». E-mail: bakalec_alex@ukr.net.

КОРОТКІ АНОТАЦІЇ

КРАТКИЕ АННОТАЦИИ

ABSTRACTS

Лойко О. І. (Мінськ, Республіка Білорусь)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ПРАКТИК КОЛЕКТИВНИХ ВІДНОСИН У ПРОСТОРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТЕЗИ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

На основі методології інституціоналізму розглянуто еволюцію практик колективних відносин в рамках національної економіки Білорусі. З позицій інституціонального еволюціонізму простежено макроекономічні зміни в локальному просторі національної економіки. Особливу увагу приділено взаємодії механізмів природного права автентичного і транзитного походження. Описано мотивації конвергенції практик колективних відносин у господарській діяльності в модель конституціональної економіки, реалізовану в конституції Великого Князівства Литовського. Процеси інтеграції різних форм господарської діяльності розглянуті з урахуванням логістики східноєвропейського регіону, в якій важливу роль грали торгові шляхи із Скандинавії в Малу Азію, з Євразійського степу через Балтійське море до Європи. Ця логістика зберігає актуальність і в умовах ХХІ століття, про що свідчить транзитна роль портів Литви, Латвії у поставках білоруської продукції на експорт. При описі моделі інституційного еволюціонізму національної економіки використовувалися роботи з економічної історії. Перевага надавалася роботам білоруських авторів.

Ключові слова: *інституціоналізм, економіка, колективні відносини, Білорусь, економічна ідентичність, природне право, логістика, Ганза, Магдебурзьке право, інституційний еволюціонізм, конвергенція, конституційна економіка.*

Лойко А. И. (Минск, Республика Беларусь)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ПРАКТИК КОЛЕКТИВНИХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОСТРАНСТВЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕЗИСЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

На основе методологии институционализма рассмотрена эволюция практик коллективных отношений в рамках национальной экономики Беларуси. С позиции институционального эволюционизма прослежены макроэкономические изменения в локальном пространстве национальной экономики. Особое внимание уделено взаимодействию механизмов естественного права аутентичного и транзитного происхождения. Описаны мотивации конвергенции практик коллективных отношений в хозяйственной деятельности в модель конституциональной экономики, реализованную в конституции Великого Княжества Литовского. Процессы сопряжения различных форм взаимодействия в хозяйственной деятельности рассмотрены с учетом логистики восточноевропейского региона, в которой важную роль играли торговые пути из Скандинавии в Малую Азию, из Евразии через Балтийское море в Европу. Эта логистика сохраняет актуальность и в условиях ХХІ столетия, о чем свидетельствует транзитная роль портов Литвы, Латвии в поставках белорусской продукции на экспорт. При описании модели институционального

эволюционизма национальной экономики использовались работы по экономической истории. Предпочтение отдавалось работам отечественных авторов.

Ключевые слова: *институционализм, экономика, коллективные отношения, Беларусь, экономическая идентичность, естественное право, логистика, Ганза, Магдебургское право, институциональный эволюционизм, конвергенция, конституционная экономика.*

Loiko Aleksandr I. (Minsk, Republic of Belarus)

EVOLUTION OF LEGAL PRACTICES OF COLLECTIVE RELATIONS IN THE SPACE OF NATIONAL ECONOMY: THE METHODOLOGICAL THESIS OF THE HISTORICAL SCHOOL

Based on the methodology of institutionalism, the evolution of practices of collective relations in the national economy of Belarus is considered. Macroeconomic changes in the local space of the national economy are traced from the point of view of institutional evolutionism. Particular attention is paid to the interaction of natural law mechanisms of genuine and transit origin. We also describe the motives of the convergence of the practices of collective relations in economic activity into the model of the constitutional economy implemented in the constitution of the Grand Duchy of Lithuania. The processes of interaction of various forms of interaction in economic activity are considered taking into account the logistics of the Eastern European region, where trade routes from Scandinavia to Asia Minor, from Eurasia through the Baltic Sea to Europe have played an important role. This logistics remains relevant even in the 21st century, as evidenced by the transit role of the ports of Lithuania, Latvia in the supply of Belarusian products for export. In describing the model of institutional evolutionism of the national economy, studies on economic history were used. Preference was given to the works of domestic authors.

Key words: *institutionalism, economics, collective relations, Belarus, economic identity, natural law, logistics, Hansa, Magdeburg law, institutional evolutionism, convergence, constitutional economics.*

Мельник В. М. (Київ, Україна)

ПІВНІЧНА АФРИКА МІЖ ВАНДАЛАМИ ТА ВІЗАНТІЙЦЯМИ: ПЕРША ВІЙНА ЗА ІСТОРИЧНЕ ПРАВО ДЕРЖАВИ НА ТЕРИТОРІЮ

Нарис присвячено культурно-історичному аналізу політичної та правової взаємодії вандалів і візантійців (східних римлян) на південних околицях римського Середземномор'я. Спеціально розглянуто африканську військову кампанію 533-534 рр. Автор вважає, що історичне право Східної Римської імперії (Візантії) на територію колишньої єдиної Римської імперії відповідало не тільки світогляду візантійського населення, але і офіційному юридичному статусу імператора. Стаття є логічним продовженням авторських робіт, опублікованих у попередніх випусках журналу.

Ключові слова: *Візантія, Карфаген, вандала, алани, юридичний статус римського імператора.*

Мельник В. М. (Киев, Украина)

СЕВЕРНАЯ АФРИКА МЕЖДУ ВАНДАЛАМИ И ВИЗАНТИЙЦАМИ: ПЕРВАЯ ВОЙНА ЗА ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРАВО ГОСУДАРСТВА НА ТЕРРИТОРИЮ

Очерк посвящен культурно-историческому анализу политического и правового взаимодействия вандалов и византийцев на южных окраинах римского Средиземноморья. Специальное внимание уделено африканской военной кампании 533-534 гг. Автор

считает, что историческое право Восточной Римской империи (Византии) на всю территорию бывшей единой Римской империи соответствовало не только мировоззрению византийского населения, но и официальному юридическому статусу Юстиниана (527-565) как единого в мире императора «всех римлян». Статья является логическим продолжением работ, опубликованных в предыдущих выпусках журнала.

Ключевые слова: *Византия, Карфаген, вандалы, аланы, юридический статус римского императора*

Melnyk Viktor M. (Kyiv, Ukraine)

NORTH AFRICA BETWEEN VANDALS AND BYZANTINES: THE FIRST WAR FOR THE HISTORICAL RIGHT OF THE STATE

The essay is devoted to the cultural and historical analysis of the political and legal interaction between vandals and Byzantines on the southern outskirts of the Roman Mediterranean. Special attention was paid to the African military campaign of 533-534. The author is sure that the historical right of the Eastern Roman Empire (Byzantium) to the territory of the former single Roman Empire corresponded not only to the Byzantine ideology, but also to the official legal status of Byzantine Emperor (in this case – Justinian, 527-565) as the sole emperor of «all Romans». This article is a logical continuation of the works published in previous issues.

Key words: *Byzantium, Carthago, Vandals, Alans, the Legal Status of the Roman Emperor.*

Терлюк І. Я. (Львів, Україна)

ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ХАРАКТЕР РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджуються особливості встановлення й функціонування радянської державності в Україні та національного складу владних органів УСРР-УРСР в період становлення в Україні радянської державності (1917-21 рр.) та її поширення на західноукраїнські землі (1939-40 і 1945 рр.). Обґрунтовується теза про те, що радянська державність в Україні цього часу не була українською за національною ознакою, оскільки вона не сформувалася органічно внаслідок зусиль українського суспільства, а була привнесена і насаджена ззовні. Наголошується на тому, що встановлення і організація радянських владних структур та політика радянзації в Україні чітко співвідносяться з критеріями характеру влади як окупаційної. Наводяться аргументи на користь цієї тези: встановлений як у 1917-20-му, так і в 1939-40 і 1945 рр. контроль над територією України шляхом військової інтервенції; проведення соціально-економічної та суспільно-культурної політики на захоплених землях в інтересах окупаційної влади; створення мережі репресивно-каральних структур для придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами. Автор підкреслює окупаційний характер тогочасної радянської державності в Україні й факт обмеження доступу мешканців окупованої території до державних посад – усі найважливіші посади у владних структурах посідали спеціально скеровані для цього компартійні функціонери, часто неукраїнського походження. По-суті, вони й виконували функції окупаційної, колоніальної адміністрації, завданням якої було знищення прагнення українського народу до самостійного державного життя.

Ключові слова: *українська національна державність 1917-1921 рр., західні українські землі 1939-40 і 1945 рр., радянзація, окупація.*

Терлюк И. Я. (Львов, Украина)

УСТАНОВЛЕНИЕ И ХАРАКТЕР СОВЕТСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Исследуются особенности установления и функционирования советской

государственности в Украине и национального состава органов власти УССР в период становления в Украине советской государственности (1917-21 гг.) и ее распространения на западные украинские земли (1939-40 и 1945 гг.). Обосновывается тезис о том, что советская государственность в Украине в ту пору не была украинской по национальной сущности. Отмечается, что установление и организация советских властных структур и политика советизации в Украине четко соотносятся с критериями определения оккупационной власти. Автор приводит аргументы в пользу этого тезиса: установление путем военной интервенции контроля над территорией Украины как в 1917-20-м, так и в 1939-40 и 1945 гг.; проведение социально-экономической и общественно-культурной политики на захваченных землях в интересах оккупационных властей; создание на оккупированной территории сети репрессивно-карательных структур для подавления национальных выступлений местного населения силовыми методами. Подчеркивается оккупационный характер тогдашней советской государственности в Украине и факт ограничения доступа жителей оккупированной территории к государственным должностям – все важнейшие должности в структурах власти занимали специально направленные для этого компартийные функционеры, часто неукраинского происхождения.

Ключевые слова: *украинская национальная государственность 1917-1921 гг., западные украинские земли 1939-40 и 1945 гг., советизация, оккупация.*

Terlyuk Ivan Ya. (Lviv, Ukraine)

THE FORMATION AND CHARACTER OF SOVIET STATE IN UKRAINE

The thesis is substantiated that the Soviet statehood in Ukraine was not Ukrainian in its national essence. It is noted that the establishment and organization of Soviet power structures and the policy of Sovietization in Ukraine are clearly correlated with the criteria for determining the occupation authorities. The author argues in favor of this thesis: the establishment by military intervention of control over the territory of Ukraine both in 1917-20, and in 1939-40 and 1945; carrying out socio-economic and socio-cultural policies in the occupied lands in the interests of the occupation authorities; the creation of a network of repressive and punitive structures in the occupied territory to suppress national actions by the local population using force. The occupation character of the then Soviet statehood in Ukraine was emphasized, and the fact of restricting the access of the residents of the occupied territory to state posts—all the most important posts in power structures were occupied by specially appointed Communist functionaries, often of non-Ukrainian origin.

Key words: *Ukrainian National Statehood 1917-1921, Western Ukrainian Lands in 1939-40 & 1945, Sovietization, Occupation.*

Арпентьєва М. Р. (Калуга, Російська Федерація)

ПРАВО ТА МОРАЛЬ У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ (СТАТТЯ ДРУГА)

У статті розглядаються питання співвідношення правового і морального просторів, їх деформацій, що викликають і супроводжують революційні перетворення як перетворення владних відносин в державі. Характеризуються основні прогалини морального і правового регулювання в області здійснення прав і свобод людини та громадянина. Автором обґрунтовується поняття простору арбітражних привілеїв. Відзначається, що суттю революцій є перегляд відносин влади і трансформація морально-правового простору.

Ключові слова: *репресії, відновлення, правовий простір, моральний простір, простір арбітражних привілеїв, права людини.*

Арпентьева М. Р. (Калуга, Российская Федерация)

**ПРАВО И НРАВСТВЕННОСТЬ В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ ЗА ВЛАСТЬ (СТАТЬЯ
ВТОРАЯ)**

В статье рассматриваются вопросы соотношения правового и нравственного пространств, их деформаций, вызывающих и сопровождающих революционные преобразования как преобразования властных отношений в государстве. Обозначаются основные пробелы нравственного и правового регулирования в области осуществления прав и свобод человека и гражданина. Автором вводится понятие пространства арбитражных привилегий. Отмечается, что сутью революций является пересмотр отношений власти и, сопутствующие ему, трансформации правового и нравственного пространств.

Ключевые слова: *репрессии, восстановление, правовое пространство, нравственное пространство, пространство арбитражных привилегий, права человека.*

Arpentieva Mariam R. (Kaluga, Russian Federation)

**LAW AND MORALITY IN THE CONTEXT OF THE STRUGGLE FOR POWER
(SECOND ARTICLE)**

The article concerns issues of correlation of legal and moral spaces, their deformations, causing and accompanying the revolutionary transformation as transformations of power relations in the state. Identify the main spaces of moral and legal regulation in the implementation of the rights and freedoms of man and citizen. The author introduces the concept of space arbitration privileges. It is noted that the essence of revolution is the redefinition of power relations and the attendant transformation of the legal and moral spaces.

Key words: *repression; restoration; law (legal) space, moral space; arbitration privileges space; human rights.*

Скаленко О. К. (Київ, Україна)

**ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНІ ОСНОВИ, ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ СУЧАСНОГО
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ**

Враховуючи пріоритетну функцію людського (гуманітарного) чинника у процесах соціально-економічної діяльності й цивілізаційного поступу, даною працею представлені глибинні основи, всезагальні чинники, важелі та механізми розвитку соціоекосфери. Як об'єктивно найголовніші серед них, детально розглянуті інформаційна, інтелектуальна та інноваційна основи соціально-економічного процесу (у всесвітньо-історичному вимірі).

Ключові слова: *глобальносистемність, механізми, поступ, соціоекосфера, інформація, інтелект, інновації.*

Скаленко А. К. (Киев, Украина)

**ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНЫЕ ОСНОВЫ, РЫЧАГИ И МЕХАНИЗМЫ
СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА**

Учитывая приоритетную функцию гуманитарного фактора в процессах социально-экономической деятельности и цивилизационного развития, в предложенной статье представлены глубинные основы, рычаги и механизмы развития социоекосферы. Главными из них определены информационная, интеллектуальная и инновационная основы социально-экономического процесса (во всемирно-историческом измерении).

Ключевые слова: *глобальная системность, механизмы, развитие, социоекосфера, информация, интеллект, инновации.*

Skalenko Oleksiy K. (Kyiv, Ukraine)

GLOBAL SYSTEM BASES, LEVERS AND MECHANISMS OF MODERN SOCIAL AND ECONOMIC PROGRESS

Taking into account the priority function of the humanitarian factor in the processes of socio-economic activity and civilizational development, the proposed article presents the deep bases, levers and mechanisms for the development of the socioecosphere. The main of them are the information, intellectual and innovative foundations of the socio-economic process (in the world-historical dimension).

Key words: *global system, mechanisms, development, socioecosphere, information, intellect, innovations.*

Анциферова Е. Ю. (Мінськ, Республіка Білорусь)

ПРИНЦИПИ ДОБРОСОВІСНОСТІ, РОЗУМНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню принципів добросовісності, розумності та справедливості у римському праві. Досліджені виникнення та еволюція розглянутих принципів у римському приватному праві. Актуальність статті зумовлена відсутністю легального визначення принципів добросовісності, розумності та справедливості в чинному цивільному законодавстві, а також величезною кількістю підходів до розуміння даних принципів.

Ключові слова: розумність, добросовісність, справедливість, римське право, цивільне право.

Анциферова Э. Ю. (Минск, Республика Беларусь)

ПРИНЦИПЫ ДОБРОСОВЕСТНОСТИ, РАЗУМНОСТИ И СПРАВЕДЛИВОСТИ В РИМСКОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Статья посвящена исследованию принципов добросовестности, разумности и справедливости в римском праве. В ходе работы изучены подходы к пониманию принципов добросовестности, разумности и справедливости. Исследовано возникновение и эволюция рассматриваемых принципов в римском частном праве. Актуальность статьи обусловлена отсутствием легального определения принципов добросовестности, разумности и справедливости в действующем гражданском законодательстве, а также огромным количеством подходов к пониманию данных принципов, сложившихся еще в Древнем Риме.

Ключевые слова: *разумность, добросовестность, справедливость, римское право, гражданское право.*

Anziferova Edita Yu. (Minsk, Republic of Belarus)

PRINCIPLES OF GOOD FAITH, REASONABLENESS AND JUSTICE IN ROMAN PRIVATE LAW

The article investigates the principles of good faith, reasonableness and fairness in the Roman law. During the work were studied approaches to understanding the principles of good faith, reasonableness and fairness, investigated the origin and evolution of these principles in the Roman private law. The research urgency is caused by the lack of legal definition of good faith, reasonableness in the current civil law and justice, and also a huge number of approaches to understanding these principles, developed in the Ancient Rome.

Key words: *Rationality, Honesty, Conscientiousness, Justice, Roman law, Civil law.*

Буланый М. Ю. (Дніпро, Україна)

ПРАВО КАДУКА ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В XVI СТОЛІТТІ

Стаття присвячена аналізу еволюції права кадука у Великому князівстві Литовському й Королівстві Польському та його використанню на теренах українських земель. Автор підкреслює, що перехід від звичаєвого права до письмових норм у ранньомодерну добу призвів до уніфікації спадкового права. Якщо на першу половину XVI ст. право кадука не мало письмової бази та цілком базувалось на звичаєвому праві й статтях Віслицького статуту, то вже на середину XVI століття, за II та III Литовськими статутами, воно отримало чіткі форми. Регламентация права на виморочні землі зумовила появу черг успадкування та специфічні традиції його отримання (наявність поручителів, поява терміну подач та ін.). Такі зміни зумовлювали ефективну реалізацію суб'єктами цивільно-правових відносин своїх прав щодо укладання заповітів, зростала правова культура серед населення. Разом із тим, розширення шляхетських прав на землеволодіння призводило до поступової втрати королівською владою прав на виморочні землі, що значно зменшувало політичну вагу королів Речі Посполитої. Королі не лише зобов'язувались вносити з кадучних земель податки на військову потребу та несення служби, а й обмежувались правом на перевід таких земель до королівщин через необхідність видавати їх за потребами шляхти. Не дивно, що вже на початку XVII ст. право кадука стало сферою для шляхетських махінацій.

Ключові слова: *право кадука, Литовські статуты, маєтність, привілей, тестамент, спадкоємець, спадкодавець, королівщина.*

Буланый Н. Ю. (Днепр, Украина)

ПРАВО КАДУКА И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В XVI ВЕКЕ

Статья посвящена анализу эволюции права кадука в Великом княжестве Литовском и Королевстве Польском, а также его использованию на территории украинских земель. Автор подчеркивает, что переход от обычного права к письменным нормам в раннемодерную эпоху привел к унификации наследственного права. Если в первой половине XVI в. право кадука не имело письменной базы и базировалось на обычном праве (и статьях Вислицкого статута), то уже к середине XVI века, по II и III Литовским статутам, оно получило четкие нормативные формы. Регламентация права на выморочные земли обусловила появление очередей наследования и специфические традиции получения наследия (наличие поручителей, появление термина подач и др.). Такие изменения обусловили эффективную реализацию субъектами гражданско-правовых отношений собственных прав по составлению завещаний. Существенно возрос уровень правовой культуры населения. Вместе с этим, расширение прав шляхты на землевладение приводило к постепенной потере королевской властью прав на выморочные земли, что значительно уменьшало политический вес королей Речи Посполитой. Короли не только обязывались вносить с кадучных земель налоги на военные нужды, но также подвергались значительным экономическим ограничениям. Неудивительно, что к началу XVII в. право кадука стало сферой для шляхетских махинаций.

Ключевые слова: *право кадука, Литовские статуты, владение, привілей, тестамент, наследник, наследодатель, королевские владения.*

Bulanyi Mykola Yu. (Dnipro, Ukraine)

KADUK RIGHT IN UKRAINE IN XVI CENTURY

This article is devoted to the analysis of the evolution of the Kaduk Right in the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland and its use on Ukrainian territories. In the first half of the XVI century Kaduk Right had no written basis and was based only on customary law; then, in the middle of the XVI century, in the 2nd and 3rd Lithuanian statutes, it received written legal forms. Legal changes in Kaduk Right in the second half of XVI century predetermined the effective use of Kaduk norms by the subjects of civil legal relations of and the growth of legal culture among the population. Nevertheless, the expansion of the szlachta's rights to land ownership led to the gradual loss of royal power, which greatly reduced the political weight of the kings of the Rzeczpospolita. The kings not only undertook to pay taxes on military necessity and service from the customary land, but also limited the right to transfer such lands to the royal lands because of the need to issue them for the needs of the szlachta. Therefore, it is not surprising that at the end of the XVI - the beginning of the XVII century. Kaduk Right has become a sphere for machinations of the szlachta.

Key words: *Kaduk Right, The Statutes of Lithuania, property, privilege, testament, successor, legator, royal land.*

Васильченко Н. В. (Бердянськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ НАБУТТЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА СЛОБОЖАНЩИНІ (XVII–XVIII ст.)

Питання власності є однією з фундаментальних категорій, що відображає сутність суспільного життя людей. Власність виступає базовою основою правоздатності людини, є умовою її автономії й гарантом захисту від посягань з боку держави. Однак власність, а особливо власність на землю, не може бути реалізована людиною без відповідної допомоги з боку державної системи адміністрування.

Одним із основних обов'язків демократичної держави є створення умов для набуття громадянами приватної власності, яка б забезпечувала їх невід'ємні природні права. Реалізацію цього принципу ми бачимо в історії освоєння земель Слобідської України, де основним способом набуття права власності була займанщина земель, що стимулювалась царським російським урядом шляхом надання землі у вільне користування та звільненням від податків. Козаки Слобожанщини зобов'язувались тільки захищати кордони Московської держави від татарських набігів.

Цей історичний факт, коли держава пропонує власнику набути право власності на землю взамін за державну службу, виконання певних громадянських обов'язків перед державою, суспільством — яскравий приклад поєднання загальнодержавних і приватних інтересів, що може бути використано в подальшому правовому розвитку України.

Ключові слова: *порядок набуття права власності на землю, козацька доба, займанщина, громадські землі, старшина.*

Васильченко Н. В. (Бердянск, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ПОРЯДКА ПРИОБРЕТЕНИЯ ПРАВА ЧАСТНОЙ ЗЕМЕЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА СЛОБОЖАНЩИНЕ (XVII-XVIII ВЕКА)

Вопрос собственности является одной из фундаментальных категорий, которая отражает сущность общественной жизни людей. Собственность выступает базовой основой правоспособности человека, является условием его автономии и гарантом защиты от посягательств со стороны государства. Однако собственность, особенно собственность на землю, не может быть реализована человеком без помощи того же государства.

Одной из основных обязанностей демократического государства является создание условий для приобретения гражданами частной собственности, которая обеспечивает их неотъемлемые естественные права. Реализацию этого принципа мы видим в истории развития нашего государства, а именно при освоении земель Слободской Украины. Основным способом приобретения права собственности здесь была заимка земель, которая стимулировалась царским российским правительством путем предоставления земли в свободное пользование, освобождения от налогов, сохранения всех казацких обычаев. Казакам Слобожанщины необходимо было только защищать границы Московского государства от татарских набегов.

Этот исторический факт, когда государство предлагает собственнику приобрести право собственности на землю взамен за несение государственной службы – яркий пример сочетания общегосударственных и частных интересов, что может быть использовано в дальнейшем правовом развитии Украины.

Ключевые слова: *порядок приобретения права собственности на землю, казацкая эпоха, заимка, общественные земли, старшина.*

Vasylchenko Nataliia V. (Berdyansk, Ukraine).

FEATURES OF THE PROCEDURE FOR OBTAINING THE RIGHT OF PRIVATE PROPERTY IN THE SLOBOZHANS'KY REGION (XVII-XVIII CENTURY)

Property question is one of the fundamental categories that reflects the essence of social life of people. Ownership serves as the main basis for the legal capacity of a person, it is a condition of person's autonomy and a guarantor of protection against infringement by the state. However, property, and especially ownership of land, can not be realized by a person without state's help.

One of the main responsibilities of a democratic state is the creation of conditions for the acquisition of private property by citizens, which would ensure their inalienable natural rights. We see the realization of this principle in the history of the development of our state, namely, in the development of the lands of Slobodskaya Ukraine.

The main way of acquiring property rights there was occupation of lands, which was stimulated by the tsarist Russian government by providing land for free use, exemption from taxes, and the preservation of all Cossack customs. The Cossacks of Slobozhanshchyna needed only to protect the borders of the Russian state from Tatar incursions.

This historical fact, when the state offers the owner to acquire ownership of land in exchange for civil service, the fulfillment of certain civil obligations to the state and society, is a vivid example of the combination of national and private interests that can be used in the further legal development of Ukraine.

Key words: *the Procedure for Acquiring the Right to Ownership of Land, the Cossack Period, Occupation, Public Lands, Elders.*

Мізіна Т. О. (Бердянськ, Україна)

ДЕГРАДАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УРСР У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1945 РР.) НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДЯНСЬК

Основою розвитку країни, усієї системи її економічних відносин є відносини власності. Процес становлення права власності в історичному та сучасному українському суспільстві відображає те суперечливе положення, в якому воно знаходилося протягом різних історичних періодів. Для розвитку відносин власності, в усі епохи завжди актуальним було питання щодо реорганізації законодавства про власність в умовах ведення війни. У нашому українському сьогоднішньому актуальним питанням залишається проблема

забезпечення права власності держави, юридичних та фізичних осіб в умовах проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

Динаміка розвитку відносин власності на території України під час Великої Вітчизняної війни відбувалася у п'ятьох напрямках: а) знаходженням об'єктів власності у зоні бойових дій; б) евакуація до інших регіонів СРСР у зв'язку із окупацією території УРСР; в) існування відносин власності на окупованих територіях України; г) становлення економічних відносин у регіонах СРСР, куди були евакуйовані об'єкти господарської власності з України; д) відновлення інституту власності після повернення на Україну з евакуації.

Ключові слова: *воєнний стан, евакуація, окупація, знищення матеріальних цінностей, охорона права власності.*

Мизина Т. О. (Бердянск, Украина)

ДЕГРАДАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ В УССР В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945) НА ПРИМЕРЕ ИСТОРИИ ГОРОДА БЕРДЯНСК

Основой развития страны, всей системы ее экономических отношений являются отношения собственности. Процесс становления права собственности в историческом и в современном украинском обществе отражает то противоречивое положение, в котором оно находилось на различных исторических этапах. Для развития отношений собственности во все эпохи актуальным являлся вопрос о приспособлении соответствующего законодательства к условиям войны.

Динамика развития отношений собственности на территории Украины, во времена Великой Отечественной войны, осуществлялась в пяти направлениях: а) нахождение объектов собственности в зоне боевых действий; б) эвакуация в другие регионы СССР в связи с оккупацией территории УССР; в) существование отношений собственности на оккупированных территориях Украины; г) становление экономических отношений в регионах СССР, куда были эвакуированы объекты хозяйственной собственности из Украины; д) восстановление института собственности после возвращения на Украину из эвакуации.

Ключевые слова: *военное положение, эвакуация, оккупация, уничтожение материальных ценностей, охрана права собственности.*

Mizina Talisa O. (Bersyansk, Ukraine)

DEGRADATION OF PROPERTY RELATIONS IN THE UKRAINIAN SOVIET REPUBLIC DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (ON THE CASE OF THE HISTORY OF BERDYANSK)

The dynamics of the development of property relations on the territory of Ukraine during the Great Patriotic War was carried out in five directions: a) the direct location of property in the war zone; b) evacuation to other SSR regions of the USSR in connection with the occupation of the territory of the Ukrainian SSR; c) the existence of property relations in the occupied territories of Ukraine; d) the formation of economic relations in the regions of the USSR, where the objects of economic ownership from Ukraine were evacuated; e) restoration of the institution of property after returning to Ukraine from evacuation.

Key words: *Martial Law, Evacuation, Occupation, Destruction of Material Values, Protection of Property Rights.*

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«АННАЛИ ЮРИДИЧНОЇ ІСТОРИЇ»**

ANNALI URIDICNOI ISTORII

ISSN 2520-2553

Рекомендовано до опублікування Міжнародним центром громадянської політології
при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, протокол №12
від 15.02.2018

Підписано до друку 01.03.2018.

Журнал видається

Міжнародним центром громадянської політології

при КНУ ім. Т. Шевченка та

Львівським медієвістичним клубом при ЛНУ ім. І. Франка